

A
SELYE JÁNOS EGYETEM
REFORMÁTUS TEOLÓGIAI KARA
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

XVIII. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

1/2024

Teológiai Fórum

TARTALOM

- Kókai-Nagy Viktor: Az újszövetségi kánon autoritása
- Csonthó Aranka: Vallápszichológiai párhuzamok a halál jellegének kutatásában a keresztyénségben és keleti világvallásokban (hinduizmus, buddhizmus)
- Nagy Krisztina: A szekta, az új vallási mozgalom és a vallásközi párbeszéd kérdései református perspektívából
- R. Szabó István: Egzisztenciális kérdések és dilemmák a Heidelbergi Káté első kérdés-felelete mentén
- Buza Zsolt: Mikó Jenő: „Az elszemélytelenedés tüneteinek kóros hatását sokféleképpen észleljük...”
- Szénási Lilla: Gamifikáció, mint az alfa generáció motiválásának egyik lehetséges formája a hitoktatásban
- Rákos Loránt: Az istenes költészet biblikus merítése és társadalmi küldetése
- Albert András: A vallásszabadság és a vallási tolerancia János Zsigmond fejedelemségében (1559-1571)

A
SELYE JÁNOS EGYETEM
REFORMÁTUS TEOLÓGIAI KARA
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Teológiai Fórum

XVIII. évfolyam 1. szám

2024.

Teológiai Fórum

XVIII. évfolyam 1. szám

A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara
tudományos folyóirata

Szerkesztőség:

Doc. ThDr. Somogyi Alfréd, PhD., felelős szerkesztő
(Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom; Selye János
Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom);
Prof. ThDr. Bándy György (Komenský Egyetem
Evangelikus Teológiai Kar, Pozsony); **Mgr. Czinke
Zsolt, PhD.** (Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom);
Mgr. Görözdi Zsolt, Th.D. (Selye János Egyetem
Református Teológiai Kar, Komárom); **Mgr. Pólya
Katalin, PhD.** (Selye János Egyetem Református
Teológiai Kar, Komárom); **ThDr. Szénási Lilla, PhD.**,
(Selye János Egyetem Református Teológiai Kar,
Komárom)

Szerkesztőbizottság:

Doc. ThDr. Lévai Attila, PhD., a szerkesztőbizottság
elnöke (Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom; Selye
János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom)
Dr. Czaches István (Faculty of Theology – University
of Helsinki); **Dr. Döbör András** (Szegedi Tudomány-
egyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar); **Prof. Dr.
Matthew D. Eddy** (Durham University, United
Kingdom); **Dr. habil. Bernhard Kaiser, D.Th.** (Institut
für Reformatorische Theologie, Reiskirchen);
Prof. ThDr. Karasszon István, PhD., (Selye János
Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom);
Prof. Dr. Kolombán Vilmos József, PhD., (Kolozsvári
Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár); **Prof. Dr. habil.
Kovács Ábrahám, PhD.**, (Selye János Egyetem
Református Teológiai Kar, Komárom; Debrecen
Református Hittudományi Egyetem, Debrecen);
Prof. PhDr. Kónya Péter, PhD., (Eperjesi Egyetem,
Eperjes); **Prof. Dr. Lukács Olga PhD.**, (Babes-Bolyai
Tudományegyetem, Református Tanárképző és
Zeneművészeti Kar, Kolozsvár); **Prof. Dr. Theol. Pálfi
József, PhD.** (Partiumi Keresztény Egyetem
Bölcsészettudományi Kar, Nagyvárad); **Prof. Dr. Jerry
Pillar** (University of Pretoria, South Africa);
Prof. Dr. Scott Spurlock (University of Glasgow,
Scotland); **Prof. Dr. Won Mo Suh** (Presbyterian
University and Theological Seminary, South Korea).

A Teológiai Fórumban megjelent tanulmányokat, felkért
szakmai recenzensek lektorálták.

A Teológiai Fórum a Magyar Tudományos Akadémia
II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának
Történettudományi Bizottság folyóiratlistájában
nyilvántartott; az Arcanum Digitális Adatbázisban
elérhető és a Magyar Tudományos Művek Tárháza
bibliográfiai adatbázisban regisztrált folyóirat.

Tartalom

Somogyi Alfréd: Szerkesztői bevezetés	5
Kókai-Nagy Viktor: Az újszövetségi kánon autoritása	7
Csonthó Aranka: Vallápszichológiai párhuzamok a halál jellegének kutatásában a keresztyénségben és a keleti világvallásokban (hinduizmus, buddhizmus)	19
Nagy Krisztina: „A szekta, az új vallási mozgalom és a vallásközi párbeszéd kérdései református perspektívából”	42
R. Szabó István: Egzisztenciális kérdések és dilemmák a Heidelbergi Káté első kérdés-felelete mentén	64
Buza Zsolt: Mikó Jenő: „Az elszemélytelenedés tüneteinek kóros hatását sokféleképpen észleljük...”	85

Szénási Lilla:

Gamifikáció, mint az alfa generáció motiválásának
egyik lehetséges formája a hitoktatásban 104

Rákos Loránt:

Az istenes költészet biblikus merítése
és társadalmi küldetése 115

Albert András:

A vallásszabadság és a vallási tolerancia János Zsigmond
fejedelemségében (1559-1571) 123

Szerkesztői bevezetés

Lectori salutem!

A Teológiai Fórum XVIII. évfolyamának első számát tartja kezében a Kedves Olvasó. Nem egy kerek szám ez, nem jubileum, mégis indokolt, hogy a folyóirat elején megszólaljon a felelős szerkesztő.

A megszólalást az indokolja, hogy lezárult egy korszak a folyóiratunk történetében és ezzel a számmal egy új időszak indul el. 2023-ig a Calvin János Teológiai Akadémia volt a Teológiai Fórum kiadója. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház tudományos intézete jegyezte a lapot és intézte mindazt, ami egy tudományos folyóirat kiadásával és fenntartásával együtt jár. Jó és hűséges gazdája volt a Teológiai Fórumnak. Ám meg kellett, hogy hozza a CJTA Igazgatótanácsa a nehéz döntést és átadta a kiadói jogokat.

Tudományos folyóiratunk kiadója 2024-től a Selye János Egyetem Református Teológiai Kara. A CJTA húsz éve ott áll a Református Teológiai Kar mögött sokrétű támogatásával. Közös szervezésű konferenciák, kiadványok, tanulmánykötetek és monográfiák. A teológiai kar két évtizede a CJTA támogatásával végzi a munkáját. Ez a mostani döntés sem volt más, mint a Kar megerősítése.

A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara kapott egy olyan tudományos folyóiratot, aminek már megvan a beágyazódottsága és az ismertsége a szakmában és van XVII korábbi évfolyama. A jogfolytonosság adott, az adminisztratív változás nem érinti sem szerzőinket, sem olvasóinkat.

Tisztelettel kérjük a könyvtárosokat, akik jegyzik a lapot könyvtáraikban, nyilvántartásaikban és adatbázisaikban, hogy a mostani számtól kezdve, kiadóként a Selye János Egyetem Református Teológiai Karát tüntessék fel tudományos folyóiratunk neve mellett.

A Teológiai Fórum a továbbiakban is olyan szimbiózisban fog együtt munkálkodni a Calvin János Teológiai Akadémiával, mint

ahogy eddig tette. Köszönet a XVII. év alatt megjelent 28 lapszámért és az a bizonyos „mértő” nem is olyan nagy „mértő”, hiszen írunk, szerkesztünk, lektorálunk, javítunk és publikálunk tovább, ha az Úr is megsegít ebben a szolgálatunkban.

Dr. Somogyi Alfréd
felelős szerkesztő

Kókai-Nagy Viktor:

Az újszövetségi kánon autoritása*

Abstract: The authority of the New Testament canon

What does the term canon mean and how did it evolve? Why were these texts included in the New Testament? What should we as pastors do with the Deuterocanonical books in our ministry? Should we engage with these texts? In my short study, I have explored these questions with the active contribution of colleagues from the Pastoral Training Course.

Keywords: new testament canon, deuterocanonical books, the development and significance of the canon

Absztrakt: Az újszövetségi kánon autoritása

Mit jelent a kánon kifejezés és hogyan alakult ki? Miért kerültek be ezek a szövegek az Újszövetségbe? Mit kell tennünk lelkipásztorként a deuterokanonikus könyvekkel a szolgálatunk során? Rövid tanulmányomban ezeket a kérdéseket vizsgáltam meg a lelkipásztori tanfolyam munkatársainak aktív közreműködésével.

Kulcsszavak: újszövetségi kánon, deuterokanonikus könyvek, a kánon kialakulása és jelentősége.

Három sajátosságuk alapján különböztethetjük meg a kanonikus műveket a nem kanonikusaktól: korábbi generáció alkotta (Újszövetség esetében: apostolok, apostol tanítványok), általában jóval kanonikussá válása előtt; a szövegét rögzítették, többé nem módosítható (kivételesen ez alól, ha tudósok keresik a jobb olvasatot és ezért változtatnak rajta; végül egy közösség autoritatív szövegnek tekinti.¹ Ebből adódó-

---

* A Szlovákiai Református Keresztény Egyház egyetemes lelkész-továbbképzőjén elhangzott előadás írott verziója (Berekfürdő, 2024. június 3.).

¹ Shaye J. D. Cohen, *From the Maccabees to the Mishna*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1987, 170.

an kétségtelen tény, hogy az Újszövetség iratait nem azzal a céllal vették papírra annak szerzői, hogy azok egyszer majd kanonikus² iratok, tehát valamiféle kizárólagosságot hordozó szövegek lesznek (ha úgy tetszik, ezt mutatja az a tény is, hogy jóllehet Mt és Lk ismerték Mk-ot, mégis megírják saját evangéliumukat). Az ehhez kapcsolódóan gyakran idézett 2Tim 3,16-ban tehát nem lehet szó az újszövetségi kánonról, legfeljebb az ószövetségről. Ez egészen a második század közepéig így is marad.³ Az is megállapítható, hogy az ószövetségi Írásokat csakúgy Jézus, mint az apostolok, az őskeresztyén gyülekezetek és az egyházatyák tekintéllyel rendelkező szövegnek tekintették. Ennek biztosan részét képezte Mózes öt könyve, a próféták és a zsoltaírok. Ugyanakkor magukban az Újszövetség irataiban, akár az evangéliumokat, akár a leveleket vesszük nagyító alá, nyomára sem akadunk a kizárólagosság gondolatának. Sőt, Pál leveleiről elmondható, hogy általános érvényű igazságok helyett alkalmakra, eseményekre vonatkozó tanításokat fogalmaznak meg, Lukácsnál pedig azt olvashatjuk, hogy többen voltak, akik foglalkoztak már Jézus élete leírásával és az evangélium szerzőjét a jobbitó szándék vezette, amikor „mindennek pontosan utánajárva” (vö. Lk 1,1–4) papírra vetette műveit. Nyilvánvalóan az evangéliumok esetében ugyancsak komolyan kell vennünk e mellett – ahogyan Pál levelei esetében ez kézenfekvő – a közösség aktuális kérdéseit, ahol az evangélium szerzője dolgozott.⁴ Ugyanakkor nem szabad elfelejtkeznünk arról sem, miszerint az evangélisták azt tekintették fő feladatuknak, hogy ne csu-

² A kánon szó eredeti jelentése: egyenes bot, átvitt jelentése: mérőeszköz, szellemi értelemben norma, a jogosság és a jogszerűség csatlakozhatatlan mérőeszköze.

³ Ulrich Becker, Carsten Jochum-Bortfeld, Friedrich Johannsen, Harry Noormann, *Neutestamentliches Arbeitsbuch für Religionspädagogik*, Stuttgart – Berlin – Köln, Kohlhammer, ²1997, 17. továbbá Peter Stuhlmacher, *Az Újszövetség bibliai teológiája II.*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2024, 283.

⁴ Az újszövetségi szövegek szerzői tehát értelmezői is voltak az örökül kapott hagyománynak, saját Jézus-Krisztus történetüket alkotják meg, sajátos szókinccsel, rájuk jellemző hangsúlyokkal. Ez garantálta a kánon sokszínűségét (vö. Udo Schnelle, *Theologie des Neuen Testaments*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016. 41k).

pán saját közösségük hagyományait dolgozzák fel, hanem minél szélesebb körű gyűjtéssel egészítsék ki az anyagot.⁵

Az Írások tekintélye mellett csupán egyetlen tekintély jelenik meg, Jézus szava (vö. 1Kor 7,10; 9,14 stb.; 1Kel 13,1k⁶ – megjegyzendő, hogy az apostoli atyáknál olyan idézetek is szerepelnek az Úr szavaként, melyek nincsenek benne az általunk ismert evangéliumokban (pl. 2Kel 4,5; 5,2–4⁷), majd később az apostolok tanítása. Természetesen ez utóbbi csoport tekintélye nem érte el az Úr tekintélyét, ennek ellenére Antiochiai Szerápión már 200 körül ezt írja: „Péterre és a többi apostolra úgy tekintünk, mint Krisztusra magára”.⁸ Joggal vehette fel Adolf von Harnack a kérdést: ha már volt a keresztyénségnek egy elfogadott kánonja, az Ószövetség, akkor miért volt szükség kiegészíteni azt egy másik gyűjteménnyel? Ő a választ a hatás-ellenhatás modellben találta meg: mivel a keresztyénségen belüli tévtanítók (Marcion) és a zsidóság is megalkotta a saját kánonját, ennek ellenhatásaként születik meg a keresztyénség.⁹ Noha a folyamat alapeleméről ma is hasonlóan gondolkodunk, inkább egy belső fejlődés eredményeként tekintünk a kánon kialakulására, mint külső körülmények hatásaként, végképp nem kényszerére. Ennek megfelelően a kanonizálás folyamata egy hosszabb időszakon keresztülnyúló esemény, aminek kettős célja volt, egyfelől rögzítette az egyház számára mértekadó iratok sorát, másfelől – és ez együtt járt az előző hatással –

⁵ Lásd ehhez Kókai-Nagy Viktor, A szinoptikus evangéliumok keletkezésének kérdése. Egy a hagyományostól eltérő álláspont bemutatása, in *Collegium Doctorum* (19/2), 2023, 316–323.

⁶ Az első levelet Ladocsi Gáspár fordításában olvashatjuk in Vanyó László (szerk.), *Apostoli Atyák*, Budapest, Szent István Társulat, 1998, 55–77 (elérhető: http://www.ppek.hu/konyvek/Vanyo_Laszlo_Apostoli_atyak_1.pdf - 2024. 05. 31.)

⁷ Vö. Ladocsi Gáspár (ford.), A római Szent Kelemen neve alatt ránk maradt korinthusiakhoz írt második levél, in Vanyó László (szerk.), *Apostoli Atyák*, Budapest, Szent István Társulat, 1998. 78–86 (elérhető: http://www.ppek.hu/konyvek/Vanyo_Laszlo_Apostoli_atyak_1.pdf - 2024. 05. 31.)

⁸ Alfred Wikenhauser, *Einleitung in das Neue Testament*, Freiburg – Basel – Wien, Herder, ⁵1963, 19.

⁹ Vö. William Baird, *History of New Testament Research 2. From Jonathan Edwards to Rudolf Bultmann*, Minneapolis, Fortress Press, 2003, 127k.

meghatározta azon iratok körét is, melyek ebbe a csoportba nem tarthattak bele, tehát apokrifeknek tekinthetőek. A kánon kialakulásának volt egy közvetett előzménye és két párhuzamosan futó kísérőjelensége, amelyek hatást gyakoroltak arra.

Közvetett előzménynek tekinthetjük a hellenizmus korának műveltséghez kapcsolódó elvárását. A görög-római antikvitásban a korábbi nagyok imitálása szinte kötelező érvényre emelkedett, így természetes volt, hogy akadtak olyan szerzők, akiket gyakorta forgattak, másokat hanyagoltak. Mivel a hellenizmus meglehetősen nagy területet fogott át, szükség volt arra, hogy az ehhez a műveltséghez való kötődést valamilyen módon szabályozzák. Ha úgy tetszik, ne csupán az oktatási intézményeket (a városi ranghoz hozzátartozott bizonyos iskola típusok és intézmények üzemeltetése pl. *gymnasion*, *ephebeion*), de a tananyagban is megjelenjen valamiféle rendszer. A területek közötti összeköttetés pedig annyira jól működött, hogy közel egy időben terjednek el a hellenista műveltség területén a különféle építészeti, képzőművészeti stílusok.¹⁰ Vélhetően hasonló sebességgel számolhatunk a különféle normák meghonosodása esetében is. A hellenista korban élő görögök rádöbbentek, hogy post-klasszikus korban élnek és nemzeti irodalmuk legkiválóbb alkotásai már megszülettek, így szükség van ezek összegyűjtésére és megőrzésére. Nyilván első renden Homérosz és Hérodotosz művei kerültek be ebbe a „kánonba”, ami kiegészült különféle irodalmi alkotásokkal. Így pl. a Kr. e. 4. században Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész kanonikus rangra emelkedtek, csak úgy emlegették őket, mint a „három tragédiaíró”.¹¹ Ez utóbbi volt a „kánon” legrugalmasabb része, amely az irodalom klasszikusait tartalmazta.

A közvetett előzmény után a zsidóság kánonjának kialakulását kell elsőként megnevezni, mint ami az újszövetségi kánon kialakulásával párhuzamosan zajlott, noha annak első elemeit jóval korábban rögzítették, hiszen a fogság után elkezdődött. Mózes 5. könyvét már a fogság előtt valójában „kanonikusnak” tekintették, a

¹⁰ Lásd Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians. The Social World of the Apostle Paul*, New Haven, Yale University Press, 21983, 15k.

¹¹ Cohen, *Maccabees*, 171.

fogság utáni időszakban pedig ehhez kapcsolódtak még a próféták és a zoltárok (vö. JSirá 44–49). Végül, utoljára az írásk csoportja említhető, amely a két zsidó háború között került rögzítésre (66–74 és 132–135).¹² Erre 4Ezsd és Josephus hozható fel tanúként, akik, noha számolnak egy megkérdőjelezhetetlen tekintélyű iratcsoporttal (22 ill. 24 könyvet említenek),¹³ annak pontos meghatározásával adósok maradnak. A zsidóságon belül tehát végéhez közeledik az a folyamat, ami a héber kánon lezárulásához vezet. Ehhez kapcsolódóan azonban az sem hallgatható el, hogy ez a zsidóság öndefiníciójának a részét képezte, amely mindenki mással szemben határozta meg saját magát. A mindenki más kategóriájába pedig a formálódó keresztyénység is beletartozott, ezért a 2. század elejétől a keresztyén közösségek nem csak a pogány hatóságoktól szenvedtek el üldözéseket, hanem ott is szorongatott helyzetbe kerültek, ahol számított a zsidóság szava.¹⁴

A folyamatnak ugyancsak részét képezte, hogy számos zsidósághoz kötődő írás is kereste még a helyét¹⁵ és alkalmanként találta meg a LXX könyvei között, ami a megszülető keresztyénység Bibliája lesz (lásd ószövetségi idézetek az Újszövetségben) és ehhez kapcsolja hozzá mindazon iratait, amit ezek, ill. saját hitük inspiráltak. Az, hogy az első keresztyének a LXX szövegére támaszkodtak, persze nem azt je-

¹² Stuhlmacher, *Bibliai teológia*, 284.

¹³ A témához lásd Karasszon István, A bibliai kánon Josephus Flavius *Contra Apionem* és 4Ezsd felfogásában, in Kóka-Nagy Viktor (szerk.), *A sokoldalú Josephus*, Komárom, SJE RTK Josephus Kutatóintézet, 2020, 55–66 és Kókai-Nagy Viktor, Die zuverlässigen Schriften bei Josephus in *Contra Apionem*, in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* (66:2), 2021, 207–226.

¹⁴ Stuhlmacher, *Bibliai teológia*, 291.

¹⁵ Ma már egyértelmű, hogy az a rabbinikus álláspont, amely Haggeus, Zakariás és Malakiás után azért nem számol kanonikus iratokkal, mert a Lélek elhagyta Izraelt és így nincs már prófétai kijelentés sem (vö. tSot 13,2), nem volt kizárólagos vélemény a zsidóságon belül (lásd ehhez Kókai-Nagy, *Josephus és a próféták*, Szentendre, Tillinger Péter – SJE RTK, 2017, 33–53). Ugyancsak erről tanúskodik a qumráni könyvtár is, ahol nem csupán a maszoréta kánon minden darabját, de számos deuterokanonikus könyvből származó szövegrész is találtak, ill. a kanonikus szövegek kiegészítésével is találkozunk (vö. Stuhlmacher, *Bibliai teológia*, 284k).

lenti, hogy ne ismerték, vagy ne tekintették volna hitelesnek a héber szöveget. Inkább a missziós szándék lehetett ebben meghatározó: címzettjeik görögül beszéltek. De ez azt is jelentette, hogy olyan iratokra is hivatkoztak az Újszövetség szerzői, amelyek nem lettek részei a héber kánonnak (JSiráák 5,11 / Jak 1,19; JSiráák 4,1 / Mk 10,19; eHen 1,9 / Júd 14k). Ugyanakkor érdekes, hogy miközben számos irat alapvetően a nyelve (görögül íródott) és esetenként a tartalma miatt kimaradt a héber kánonból, mégis megjelenik a zsidó hagyományban tekintélyként. Csak két példát említsünk erre, Jézus Sirák könyve a legidézettebb nem kanonikus könyv a rabbinikus irodalomban; a Makkabeusok könyveiben és Josephusnál megjelenő hanukka pedig a zsidóság egyik fő ünnepévé válik.

A második a keresztyénséget közvetlenül érintő esemény, ami az egyház kánonjának a kialakulását meggyorsította, Marcion nevéhez köthető, aki 150 körül megalkotja saját kánonját. Ez Lukács evangéliumát és a páli leveleket foglalt magába. Marcionról tudjuk, hogy megkísérelte a római gyülekezetet saját gnosztikus keresztyén nézeteinek megnyerni. Amikor ez nem sikerült (144), Kis-Ázsiában alapított egy saját közösséget, amire jellemző volt a rigorózus zsidóellenesség csakúgy, mint az Ószövetség radikális elvetése: a gonosz teremtőt szembeállítja a szeretet Istenével, aki először Jézus Krisztusban jelent meg. De Jézus nem is törődött ezzel a gonosz világgal, így kizárható, hogy ember lett volna. Tibériusz császár uralkodásának 15 évében (Lk 3,1) Jézus látszattestben jött le a földre. Jézus valódi üzenete megjelenítőjének és megértőjének Pált tekintette (10 páli levelet méltónak is talál kánonjába felvenni). Az apostolok ezzel szemben Jézus tiszta tanítását már zsidó tévtanokkal elegyítették. Marcion kánonjában tehát csak újszövetségi iratok kaptak helyet.

Ha a keresztyénségre tekintünk, úgy a kánon kialakulásának két lépcsőjét különböztethetjük meg. Már az 1. század második felétől a 2. század első feléig látható, hogy a gyülekezetek elkezdik másolni, egymásnak továbbküldeni és ezzel együtt gyűjteni a páli leveleket. Egyértelműen tanúskodik erről Kelemen első levele (95/96), amely ismeri és feldolgozza a Róm-át és 1Kor-t és több mint 100 alkalom-

mal idézi az Ószövetséget, de tanúként említhetjük Antiochiai Ignácot is (110 körül), aki szintén ismeri a páli leveleket; végül itt utalhatunk a 2Pét 3,15k-re is, amely szintén feltételezi egy páli iratgyűjtemény létezését (120/130). Másfelől, a szemtanúk halálával születik egy speciálisan csak a keresztyénségre jellemző műfaj, az evangélium,¹⁶ amely nem csupán Jézus szavait adja tovább, hanem élettörténetébe ágyazva foglalja össze tanítását. A legkorábbi időkben tehát két iratcsoport alkotta a kánon gerincét: a 4 evangélium (már Jusztinosz ismerte mind a négyet – 165 körül, sőt arról is beszámol, hogy az evangélium felolvasása megjelenik az istentiszteleteken, mégpedig kötött helyen)¹⁷ és a páli levelek (13 db). Elsődlegesen tehát a misszió jelölhető meg a kánon kialakulásának mozgatórugójaként, ami magában foglalta a tanítások aktualizálását is (pl. az Újszövetségben található deuteró iratok).¹⁸ Nyilván ezen iratok mellett számos más szöveg is megjelent a gyülekezetekben, illetve olyan tévtanítások is feltűntek, amelyek ezekre támaszkodva hirdették tanaikat. Ez szintén fontossá tette, hogy valamilyen szűrő megjelenjen a rendszerben; hogy az egyház közössége elhatárolódjon úgy irodalmilag, mint tanításában ezekről. Összegezve elmondhatjuk, hogy 170–180 körül már világosan kimutatható, hogy volt valamiféle elképzelés arról, miszerint a LXX / héber Ószövetség mellett az Újszövetségnek is vannak kötelező érvényű iratai, még ha ennek pontos tartalmi meghatározására csak később került is sor. Az elnevezéssel „Új Testamentum” pedig első alkalommal 192-ben találkozhatunk. Kijelenthető tehát, hogy „(a)z újszövetségi könyvek nem egy önmagában régóta rögzített Héber Biblia mellé kerültek, hanem a héber és görög nyelvű Szent Írások kanonikusan még lezáratlan gyűjteményéhez kapcsolódtak.”¹⁹

¹⁶ Az evangéliumnak is több formája létezett, volt amelyik csak beszédek és párbeszédek tartalmazott és volt, ami történeteket kapcsolt egybe. Csak ebből az utóbbi csoportból, az elbeszélő evangéliumokból kerültek be a kánonba. Lásd ehhez Uwe-Karsten Plisch, *Ami a Bibliából kimaradt*, Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó, 2023, 23k.

¹⁷ Wikenhauser, Einleitung, 22.

¹⁸ Vö. Stuhlmacher, *Bibliai teológia*, 289k.

¹⁹ Stuhlmacher, *Bibliai teológia*, 286.

Végül említsünk meg egy inkább gyakorlati érvet, ami mégis fontos szerepet játszott a kánon kialakulásában. Ahogyan láthattuk, már az egészen korai időkben elkezdtek pl. a Pál által alapított gyülekezetek gyűjteni az apostol leveleit. Ez azt jelentette, hogy a leveleket másolták és tovább küldték. Véltetően hasonló módszerrel terjedtek az evangéliumok is. Ez viszont komoly anyagi terhet jelentett a közösség számára (papirusz/pergamén, másoló). Vagyis már eleve csak azokat a szövegeket kezdték el sokszorosítani, amelyeket fontosnak és megbízhatónak gondoltak. Nyilván ebben meghatározó volt a szerzőség, ugyanakkor nem csak ezen dőlt el a kérdés, hiszen számos apostolok nevével jegyzett irat nem került be ebbe a körbe (pl. Péter apokalipszise). Ebből adódóan a mai bibliakutatásban sem az adja egy irat tekintélyét, hogy kit tekintünk az irat szerzőjének. De folytatva a megkezdett gondolatmenetet, csak az a szöveg került másolásra, amiben megtapasztalták a Lélek kommunikációját. Ezek tudtak elterjedni széles körben, ezeket tekintették ihletettnek, ahol az ihletettség alapvetően az olvasásra értendő: épültek-e általa, megszólítva érezték-e magukat vagy sem. Azon szövegek köre, amelyek később bekerültek a kánonba, a közösségek kommunikációja alapján formálódott, az döntötte el a kérdést, melyik szövegeket olvassák a közösségekben. A kánon megformálódása nem külső kényszer és nem is valamiféle ellenhatás eredménye, hanem elkerülhetetlen velejárója a keresztyén identitás kialakulásának és megszilárdításának.²⁰ A kánonba bekerülő iratok tehát nem a kánon miatt váltak kanonikussá, hanem már korábban rendelkeztek ezzel a tekintéllyel, az egyház döntéshozói csupán azt rögzítették, melyek azok az iratok, amelyeket a közösségek olvasnak.

Ebből adódóan tehát, a kánon összetétele azon múltott, hogy a különféle helyeken élő keresztyéneket megszólította-e egy szöveg vagy sem. Nem csoda tehát, ha sokáig bizonytalan maradt a kánon terjedelme és az iratok sorrendje. Ebben szerepet játszott az adott egyház földrajzi elhelyezkedése (nyugati, keleti egyház), a közösséget ért támadá-

²⁰ Schnelle, *Theologie*, 41.

sok, kihívások, aktuális problémák stb. Már abban sem volt teljes egyetértés, hogy melyik evangéliumok kerüljenek be a Szentírásba. Míg Marcion csak Lukácsot tekintette hitelesnek, addig a mártír Jusztinosz tanítványa, a szír Tatiánusz egy un. „Diatessarion”-on dolgozott, egy evangéliumi harmónián, ami végül nem került be az egyházi kánonba. 170 környékén Iréneusznál azt láthatjuk, hogy a 4 evangélium már megtalálta a helyét a kánonban,²¹ de ezek sorrendje körül még mindig voltak viták (a D kódex pl. Mt és Jn evangéliumát helyezi az első két helyre, mert apostolok neveit viselik).

Ahogy fentebb már utaltunk rá, fontos tekintélyt jelentett a szerző személye. Az apostoli szerzőség nyilván garancia lehetett bekerülni a kánonba. Így a Pál névvel megjelenő írások közül sok ment át a közösségi szűrőn (deuteropáli és Pásztori levelek pedig valójában azt tanúsítják, hogy a Szentlélek nem csak Pált tekintette megfelelő személynek közvetíteni kinyilatkoztatását), és ez az evangéliumoknál is sokat nyomott a latban. Márkra úgy tekintettek, mint Péter kísérlőjére annak missziós útjain (már Papiasz erről számol be 135 körül). Mátét a tizenkettő egyikének tekintették, aki – ugyancsak Papiasz állítása szerint – az Úr szavait héberül gyűjtötte volna össze, majd amilyen jól csak tudta, lefordította. Lukácsról Iréneusz mondja (175 körül), hogy Pál kísérlője lett volna, aki evangéliumában és az ApCsel-ben gyűjtötte volna össze Pál igehirdetését. És ugyanez az Iréneusz a negyedik evangélium szerzőjének a Zebedeus fia Jánost tekintti. Így kapták meg az evangéliumok utólagosan apostoli tekintélyüket.²² Az apostolok nevei mégsem jelentett egyértelmű garanciát, hiszen számos újszövetségi levél esetében egészen a 2. század végéig nem született megegyezés, ahogyan azok sorrendjét sem rögzítették. Így például a Zsid; Jak; a két Pét és a 3Jn még a 200 körül

²¹ Érdekességként megjegyezhető, hogy Iréneusz szerint nem a véletlen hozta úgy, hogy 4 evangélium került be a kánonba. Véleménye szerint a 4-es számot az határozta meg, hogy különleges szerepe van a teremtésben csakúgy, mint az üdvrendben (4 égtáj és a 4 irányból fújó szelek, 4 állat az Ez 1,10-ben és a Jel 4,7-ben; Isten 4 szövetsége az emberiséggel) (Wikenhauser, Einleitung, 27k).

²² Becker et al., Arbeitsbuch, 18.

keletkezett Muratori kánonban²³ nem jelennek meg, ugyanakkor még általánosan elismertként említi PtApok és SalBölcs könyveket.

A keleti és nyugati „egyházfélben” jól látható módon, párhuzamosan zajlik a kánon megformálódásának folyamata. A keleti egyházban 367-ben Alexandriai Atanáz 39. húsvéti levelében, ad egy ajánlást arra nézve, hogy a gyülekezetekben melyik írásokat tekintsék mérvadónak és felsorolja az általánosan elismert iratokat, melyek a mai Újszövetség könyvei a LXX könyvei mellett. De nem csupán ezeket, hanem olyan iratokat is olvasásra méltónak és tanításban alkalmazhatónak tart, mint JSirá, SalBölcs, a Didakhé vagy éppen Hermasz pásztora. A nyugati egyház 397-ben teszi meg ugyanezt, a harmadik karthágói zsinaton (szintén a LXX könyveihez kapcsolva az Újszövetség iratait).²⁴ Kijelenthető tehát, hogy az 5. század kezdetére az egyház kánonja kialakult. A két iratcsoport egy kánonná válik, amit Jézus Krisztus személye kapcsol össze, ahogyan Jusztinosz a Jn 1,1–18 alapján megfogalmazta, míg az első a *logos asarkos*, addig a második a *logos ensarkos* kinyilatkoztatásait tartalmazza.²⁵

Mindazonáltal a kánonon belül még évszázadokig jelen van a könyvek mondjuk így, súlyozása. Luther a Zsid, Jak, Jud és a Jel könyvét a Szentírás végére helyezi és azokat csak, mint egy függelékét kezeli, melyektől az apostoli szerzőséget is megvonja. Ugyanakkor az ószövetségi apokrifokat is függelékként hozzákapcsolja az Ószövetséghez, noha a héber kánon szövegét tekinti hiteles eredetinek. A reformátusok nem csak abban nem követték Luthert, hogy az Újszövetség könyvei között nem tettek különbséget, de abban sem, hogy az „olvasásra méltó” támogatást megadták volna az apokrifeknek (pl.

²³ Nevét publikálójáról kapta, L. A. Muratori 1740-ben adta ki az általa a bibbioi kolostorban megtalált listát, ami 22 könyvet tartalmazott: a négy evangélium és az ApCsel mellett, a 13 Pálnak tulajdonított levelet, 1. és 2Jn, Jud, Jel. A szöveg nem csupán felsorolja a könyveket, de terjedelmes bevezetést is tartalmaz annak szerzőiről, címzettjeiről és az irtok céljáról, ill. nem kanonikus iratokat is felsorol, közölve, ezek apokrif jellegét, valamint pl. Hermasz pásztoráról elmondja, hogy nem kanonikus irat, de a képzetteknek ajánlott olvasmány, még ha a népnak nem is az.

²⁴ Lásd ehhez Stuhlmacher, Bibliai teológia, 286.

²⁵ Stuhlmacher, Bibliai teológia, 289.

Confessio Gallicana).²⁶ A kánon lezárása a katolikus egyházban is a 16. századra datálható, vélhetően bizonyos fokig, mintegy reakcióként a protestánsok héber Bibliához fordulására. 1547-ben a tridenti zsinat „*De canonicis Scripturis*” dekrétuma határozza meg a kánon könyveit, az Ószövetség esetében a Vulgátát vették alapul²⁷ – az Újszövetség esetében nincs eltérés a kánonok között.

Természetesen a kánonon belüli elhelyezkedésük alapján nem lehet megítélni egyes iratok fontosságát, az azonban nyilvánvaló, hogy nem véletlenül áll az ógyházban közkedvelt Mt az első helyen, míg a vitatott Jel az utolsón, mint ahogyan az sem írható a véletlen számlájára, hogy a páli anyag éppen a Római levéllel kezdődik. A történeti bibliakritika eredményei pedig azt tették egyértelművé, hogy az iratok keletkezésének kora sem mérvadó a kánonba való bekerülésükre nézve, hiszen a 2Pt és a Jel fiatalabbak, mint számos olyan irat, ami kimaradt abból (pl. Római Kelemen vagy Ignác levelei). Mindez számos kérdést vet fel, amikre választ kell találni a kutatóknak. Ha sem a szerzőség, sem a történeti eredetiség nem hozható fel érvként a Szentírás mai formája mellett, akkor mi teszi mégis szükségszerűvé, egyáltalán szükségszerű-e éppen ezekkel az iratokkal foglalkozni az újszövetségi tudományoknak? Úgy vélhetjük, hogy a kánon autoritását nem tekinthetjük formálisnak, a szövegek tekintélye mondanivalójukból ered, hiszen Isten kijelentését tárják elénk. Az Újszövetségen belüli sokszínűség mindazonáltal egy biztos alapon nyugszik, Isten végső idők béli üdvcsелеkedetén Jézus Krisztus halála és feltámadása által.²⁸ Ezt pedig a közösség csak a Szentlélek munkája által képes megtapasztalni. A kánon ihletettsége tehát az olvasás ihletettsége, amiben a Lélek köti össze olvasót a szerzővel. A kánon elfogadása tehát nem lehet külső kényszer, csak élő megtapasztalás. Nem azért

²⁶ Az 1559-ben készült irat Kálvin nevéhez is köthető és szigorúbb kanonikus szabályrendszert állít fel, mint a néhány évvel korábbi Zürichi Hitvallás (1545), amely nem vetette el az apokrifek használatát, mert azok – vélték – szintén építő jellegűek, ha helyesen olvassák azokat (vö. Stuhlmacher, *Bibliai teológia*, 295).

²⁷ Wikenhauser, *Einleitung*, 14.

²⁸ Schnelle, *Theologie*, 41.

fogadjuk el a kánont, mert a hagyomány ezt írja elő, hanem azért, mert máig Isten szavaként szólítja meg az olvasóit, Isten szól általa hozzánk.

Felhasznált irodalom:

Becker, Ulrich – Jochum-Bortfeld, Carsten – Johannsen, Friedrich – Noormann, Harry, *Neutestamentliches Arbeitsbuch für Religionspädagogen*, Stuttgart, Berlin, Köln, Kohlhammer, ²1997.

Baird, William, *History of New Testament Research 2. From Jonathan Edwards to Rudolf Bultmann*, Minneapolis, Fortress Press, 2003.

Cohen, Shaye J. D., *From the Maccabees to the Mishna*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1987.

Karasszon István, A bibliai kánon Josephus Flavius Contra Apionem és 4Ezsd felfogásában, in Kóka-Nagy Viktor (szerk.), *A sokoldalú Josephus*, Komárom, SJE RTK Josephus Kutatóintézet, 2020, 55–66.

Kókai-Nagy Viktor, *Josephus és a próféták*, Szentendre, Tillinger Péter – SJE RTK, 2017.

Kókai-Nagy Viktor, Die zuverlässigen Schriften bei Josephus in Contra Apionem, in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* (66:2), 2021, 207–226.

Kókai-Nagy Viktor, A szinoptikus evangéliumok keletkezésének kérdése. Egy a hagyományostól eltérő álláspont bemutatása, in *Collegium Doctorum* (19:2), 2023, 316–323.

Meeks, Wayne A., *The First Urban Christians. The Social World of the Apostle Paul*, New Haven, Yale University Press, ²1983.

Plisch, Uwe-Karsten, *Ami a Bibliából kimaradt*, Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó, 2023.

Vanyó László (szerk.), *Apostoli Atyák*, Budapest, Szent István Társulat, 1998.

Schnelle, Udo, *Theologie des Neuen Testaments*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016.

Stuhlmacher, Peter, *Az Újszövetség bibliai teológiája II.*, Budapest, Kálvin, 2024.

Winkenhauser, Alfred, *Einleitung in das Neue Testament*, Freiburg – Basel – Wien, Herder, ⁵1963.

Csonthó Aranka:

Valláspszichológiai párhuzamok a halál jellegének kutatásában a keresztyénségben és a keleti világvallásokban (hinduizmus, buddhizmus)

Abstract: My study examines death as a phenomenon from the point of view of psychology of religious, as death affects everyone and is closely related to everyday life, the perception of life and the meaning of life. The purpose of my work is pointing on how certain religions give an adequate or acceptable answer to the question of death, in our case the Christianity and Eastern world religions such as Hinduism and Buddhism. From the point of view of psychology of religious, I would like to point out the character of death and dying in these religions, looking for parallels between them. After exploring the specifics and manifestations of general psychology of religious, the research provides a brief insight into the approach to death in the three mentioned religions, and then tries to compare differences and looking for parallels. It shows how preparation for death is taking place in ones lives, followed by funeral, and how death is processed and accepted during the period of mourning, highlighting some characteristics.

Key words: death, religions, Christianity, Hinduism, Buddhism.

Absztrakt: Valláspszichológiai párhuzamok a halál jellegének kutatásában a keresztyénségben és a keleti világvallásokban (hinduizmus, buddhizmus)

Tanulmányomban a halált, mint jelenséget vizsgálom valláspszichológiai szempontból, mivel a halál mindenkire hatással van és szorosan hozzátartozik a mindennapokhoz, az élet felfogásához és az élet értelméhez. A munkám célja, hogy rávilágítson, miként adnak a halál kérdésre megfelelő vagy elfogadható választ egyes vallások, esetünkben a keresztyénség mellett a keleti világvallások, úgy, mint a hinduizmus és a buddhizmus. Valláspszichológiai szempontból

szeretném rámutatni a halál és haldoklás jellegére ezekben a vallásokban, párhuzamokat keresve közöttük. A kutatás az általános valláslélektani konkrétumok és megnyilvánulások feltárása után rövid betekintést ad a halál megközelítése kapcsán a három említett vallásba, majd megpróbál összehasonlítást tenni eltéréseket, ill. párhuzamokat keresve. Rámutat miként történik a halálra való készülődés, majd a temetkezés, illetve miként folyik a halál feldolgozása, elfogadása a gyász időszakában kiemelve néhány jellegzetességet.

Kulcsszavak: halál, vallások, keresztyénség, hinduizmus, buddhizmus.

Bevezetés

Látszólag lehetetlenre vállalkozunk, amikor vallásokat megpróbálunk összehasonlítani. A mi esetünkben párhuzamokat keresni a keresztyénség és a keleti vallások között. Tudjuk, hogy maguk a keleti vallások önmagukban is hatalmas palettát alkotnak, rengeteg irányzat, felfogás, filozófia, sőt egyes kutatók szerint nem is vallások¹. Mégis miért vállalkozunk arra, hogy a halál jellegét kutassuk és megpróbáljunk valamennyire párhuzamot vonni egy-egy vallápszichológiai területen ezek között a vallások között? Egyáltalán lehetséges-e ezt a szegmensét vizsgálni, ha magukat a vallásokat össze sem lehet hasonlítani? Bizonyára nem tudunk majd olyan párhuzamokat felmutatni, amik megállják a helyüket, de magát az embert, annak viselkedését és feladatát észlelhetjük a vallásos élet mindennapjaiban, amihez hozzátartozik a haldoklás, elmenetel, temetkezés és gyász is. Ezért arra törekszünk inkább, hogy a vallások egy-egy jellemzőjére rámutassunk, egy-egy szegmensét kiemeljük, amik szorosan a halál témájával vannak kapcsolatban. Ezekben próbálunk felfedezni hasonlóságokat vagy rámutatni a különbségekre.

Tudjuk, hogy a halál kérdésére a vallások különböző válaszokat adnak. A keresztyén kultúrában a reménység és a feltámadásba vett hit, az örök élet perspektívája adja meg a választ, de mindezt csak

¹ Pl. a buddhizmus a <https://www.britannica.com/topic/Buddhism> szerint egyfajta filozófia és gyakorlatalapú világnézetként van számon tartva

hittel lehet elfogadni. Isten az, aki mindent megtett. Nem az ember maga tud megszabadulni a halálból. A keleti vallásokra a ki(meg)szabadulás a jellemző, így a halál „jó” dolognak számít sok esetben, mert a reinkarnáció és lélekvándorlás következtében újra lehetőséget kap az ember a végső kiszabadulás eléréséhez.

Miért is kell a halállal foglalkozni? A halál, mint jelenség, mindenkire hatással van és szorosan hozzátartozik a mindennapokhoz, az élet felfogásához és az élet értelmének kereséséhez. Ideális esetben a halálra való készülődés akkor kezdődik, amikor az ember megszületik. Ez nem szkeptikus megközelítés, hanem realiztikus. Tudomásul kell venni, hogy mindenki meg fog halni egyszer. Az ezzel való szembesülés az ember lelkében törést szokott okozni, főleg ha személyesen érinti őt meg a halál szele egy szerette elvesztése által. Ezért szükséges kérdéseket feltenni és keresni a választ, foglalkozni vele és nem tabuizálni. Itt van nagy szerepe a vallásoknak, a vallásosságnak. A kritikus életkérdések alkalmával szembesül az ember azzal, hogy nem ura az életnek, ezért keres kapaszkodót, kiutat, megoldást. Feltesz kérdéseket, amikre a vallások adhatják meg egyedül a választ.

Foglalkoznunk kell ezért azzal, milyen kérdések, területek merülnek fel a halál témájában, amit kutatni lehet. Miként adnak a halállal kapcsolatos ezen kérdésekre megfelelő vagy elfogadható lélektani választ a vallások, mi esetünkben a keresztyénség, a hinduizmus és a buddhizmus.

A valláspszichológia jellemzése után először általánosságban mutatunk rá a halál kérdésének teológiai hátterére a keresztyénségben. A hinduizmus tanításának a halál témáját is érintjük, majd a buddhizmusra jellemző alaptanításokat vizsgáljuk meg. Ezután rátérünk magára a témára, mivel a halál kérdését több szempontból lehet megközelíteni. Megpróbáljuk felmutatni a lehetséges párhuzamokat, de az eltéréseket is. Amit vizsgálni fogunk: A halálra való felkészülés majd a temetkezési szokások végül a gyász és feldolgozás folyamataira mutatunk rá.

Valláspszichológia

A valláspszichológia a pszichológia egyik területe, amely a lélektan szemszögéből vizsgálja a vallásosságot. A vallásosság következményeit és hatását nézi olyan jelenségek átélésekor, amelyek a mindennapi életben az embert próbára teszik. Vizsgálja, milyen a vallások válasza az embernek bizonyos őt ért jelenségekre, ill. milyen következményei és hatásai vannak a vallásnak az embert ért élmények következtében. Jelentős Jung, Fromm és Frankl hatása ezen a területen. Néhány jellemző a megnevezett kutatókról: *„Mindenképp Jungot kell számontartanunk az első olyan pszichológusként, aki a gyógyítás folyamatában döntő szerepet szánt a vallásnak. Ezzel párhuzamosan a pszichológiának is nagy jelentőséget tulajdonított az egyházon belül. Jung egy lehetséges módot villantott fel az egészen mély vallási tartalmak pszichológiai tárgyalására, megkockáztatható: bizonyos mélységek tárgyalására ezidáig az egyetlen módot (mármint, hogy a kollektív tudattalan fogalmának segítségével megközelíteni és tárgyalni azt).”²* *„Fromm hozzájárulása a valláslélektanhoz a mi szempontunkból annyiban számottevő, hogy kibontotta és részleteiben tárgyalta a vallást, mint kultúrateremtő erőt. A pszichoanalitikus gondolatokat kritikusan, de építőleg vizsgálta, fűzte tovább vagy vetette el. Egyrészt előmozdította a vallások közös alapjának megtalálását, a minden vallás mélyén meghúzódó humanista és etikai szándékok kibontásával, másrészt összehasonlíthatóvá tette a vallásokat más ideológiai rendszerekkel.”³* *„Jung úgy határozza meg a vallást, mint egy felsőbb hatalomnak való behódolás érzelmi élményét, ami Fromm szerint nem egyeztethető össze a vallási élmény olyan fajtáival, amelyet például a buddhizmus képvisel. Másrészt Jung egyáltalán nem foglalkozik az általa vizsgált lélektani tartalmak igaz voltával.”⁴* *„V. E. Frankl úgy véli, hogy bár a vallásnak nem célja a pszichoterápia, azaz a lelki egészség szolgálata, eredményében mégis szolgálja azt, mivel az embernek olyan védettsé-*

² Szenes, Márta: Új vallási közösségekbe megtért fiatalok életúttelemezése az identitáskeresés tükrében, PhD értekezés, Pécs 2008, 19.o.

³ Ui. 20.o.

⁴ Ui. 21.o.

get és megkapaszkodást tesz lehetővé egyedülálló módon, melyet nem igazán találhat meg másutt.²⁵ Ezen jellemzőkből látjuk, hogy a valláspszichológiának nagy jelentősége van, amikor a halált mint a mindennapok velejáróját vizsgáljuk a vallásokban és megpróbálunk párhuzamokat keresni közöttük.

Válaszok a halál kérdésére a keresztyénségben

A halál kérdését kutatva nem tudunk egyértelmű válaszokat felsorakoztatni, csak töredékesen tudjuk érinteni a keresztyén vallás tanain alapuló megfogalmazásokat. Hiszen a keresztyénségen belül is vannak eltérő tanítások és szemléletek abból adódóan, melyik felekezetet kutatjuk. Ha általánosságban akarunk beszélni a halálról, akkor a reménység az, ami egyértelműen felmutatható, mint olyan közös pont, ami minden felekezetre érvényes, még hozzá a feltámadásról szóló reménység.

Valláspszichológiai szempontból viszont vannak olyan konkrétumok, amik érvényesen a keresztyén hitben élő és aktív egyházi életet élő emberek számára. A keresztyén tanítás a Biblián alapszik, melynek középpontjában Jézus Krisztus áll, mint Megváltó, aki egyedül képes választ adni a halál kérdésre azok számára, akik benne hisznek. A halál felett győzelmet aratott feltámadása által és ezt a feltámadást ígéri és garantálja azok számára is, akik hitben élnek és halnak meg.

A bibliai tanítás egyértelműen úgy tekint a halálra, mint a bűnre való válaszra, tehát a bűnnek – mint Isten ellen való engedetlenségnek, lázadásnak és tőle való elszaladásnak – következményére, ill. mint a bűn büntetésére. Isten haragszik ezért a bűnért az emberre, de meg akarja ettől szabadítani, mert Isten szereti az embert. Ezért készítette el tervét, és ígérte meg már az első emberpárnak a paradicsomban, hogy legyőzi ezt a legnagyobb ellenséget. Csak az élet és a halál Ura képes választ adni az ember legnagyobb ellenségére, a halál kérdésre.

---

⁵ Ui. 22.o.

Jézus Krisztus megváltói munkáját a hitvallásokban tudjuk kísérni, mint például a minden keresztyén felekezet által használt és alap tanításként hangsúlyozott Apostoli hitvallásban. Ez szépen összefoglalja, hogy kicsoda a Szentháromság egy Isten és mit tett értünk, bűnös emberekért.

A keresztyén tanítás egyértelműen kimondja, hogy Jézus Krisztus az a megváltó, akinek eljövetelét Isten megígérte. Ő jött el a világba és úgy győzte le a halált, hogy maga is meghalt, mint elégtétel a bűnökért. Helyettes áldozatot mutatott be mindenkiért, mert mindenki a halál foglya. Ezzel kiengesztelte Isten haragját, ami az emberen a bűn miatt jogos, de ezen felül megmutatta a megújulás, a tökéletes élet felé vezető utat is úgy, hogy nem maradt halálban, hanem feltámadt. Ezzel győzte le igazából a halált és nyitott új utat azok számára, akik hitben hozzá tartoznak. Ez tehát közös minden keresztyén irányzatban, úgy a katolikusban, ortodoxban, mint a protestáns egyházakban. Az eltérésekre nem térünk ki részletesebben, de érintjük az üdvösség kérdését, ami a haláltól való megváltás csúcsa. Az üdvösség kérdésében ugyanis vannak tanbeli különbségek, amik abban mutatkoznak meg leginkább, milyen feltételeket, milyen módot illetve milyen szerepet határoznak meg az ember számára.

Az alapvető keresztyén tanítás tehát egyértelmű választ tud adni a halál kérdésre, mégis lélektani szempontból nem ilyen egyszerű és fekete-fehér minden. A legmeghatározóbb probléma az, kinek a haláláról van szó, mert általánosságban a hitben járó ember racionálisan tudja és meggyőződéssel is fogadja a tanításokat, de amikor személyesen érintett az ember, teljesen másként kezd gondolkodni a halál felől is.

Fontos elválasztani, hogy a saját haláláról elmélkedik az ember, vagy egy közeli hozzátartozójáról, aki haldoklik vagy elhunyt. Megrázó és elgondolkodtató az is, amikor egy híresség távozik az élők sorából, vagy egy olyan tragédia, baleset történik, ami sokat érint. Nagyon sok esetben merülnek fel kérdések az élet végességével, az élet értelmével és a miértekkel kapcsolatban. Még az igazán hívő, Istennek átadott életű ember is meg kell, hogy harcolja kételyeit, kérdéseit, félelmeit. Ilyen szempontból jó vizsgálni a halálra való készülőd-

dést és felkészülést, illetve magát az elmenetelt és az utána következő gyászidőt.

A halál kérdése a hinduizmusban

A hindu vallási közeg nem csak Földrajzilag esik távol tőlünk, hanem főleg jellegével. Általában összehasonlítást szoktunk végezni, hogy valamit megértsünk, de ebben az esetben magát a vallást nehezen tudnánk a keresztyénséghez hasonlítani. A hinduizmusnak ugyanis nincs egyértelmű alapítója, nincsenek kiemelt személyekkel teli történelmi eseményei, nincs „szent irata” vagy tanai, sőt hitvallása sincs, olyan értelemben, amelyeket mi ismerünk. Nem létezik „hinduista” egyház, de még kifejezett templomi terek sincsenek, vagyis a saját templomi helységeiken kívül bármilyen helyen elvégzik a rítusaikat, mint pl. más indiai vallások templomaiban, de az sem ritka, hogy moszlim szentek sírjait is látogatják imádkozás céljából.⁶

A valláskutatók megállapították, hogy valójában nincs is olyan vallás, hogy hinduizmus, természetesen abban az értelemben, ahogyan a többi vallásra gondolunk és azok jellemzőire: nincs konkrét istenség, inkább többistenhit (fő Istenek: Brahma, Visna, Síva, Sakti – Sarasváti, Laksmí, Parvátí, Káli), nincs olyan értelemben vett szent irat, mint a Tóra, Korán vagy a Biblia, hanem többbretű kidolgozott és kifejlett iratok (inkább útmutatók és szabályok, védikus szövegek), nincs „alapító és lelki vezető”. Egyes kutatók szerint tehát a hinduizmus egy kreált, vagy gyűjtő fogalom, ami összefoglalja azt a színes és sokrétű tradíciót, ami Indiában kialakult és jelen van. A meghatározó vonás a rituális aktusokra való fókuszálás az élet minden területén. Ahogy híres holland indológus írja: „A hinduista lehet teista, panteista, ateista, kommunista és hihet abban, ami csak tetszik neki. Ami viszont hinduistává teszi őt, azok a rituálék, amiket végez és a szabályok, amikhez hűséges, röviden tehát az, amit *cselekszik*.”⁷ Min-

⁶ Ondračka, Lubomír: Dobrá smrt, In. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*, ed. Ondřej Krása, Praha 2017, 9.o.

⁷ Staal, Fritse: *Rules Without Meaning. Ritual, Mantra, and Sciences*, New York 1989. 359.o.

dennek ellenére közös megnevezésként maradunk ennél a kifejezésnél, amit megszoktunk: hinduizmus. Agéhananda Bháratí, amerikai antropológus szerint a hinduista társadalmat 3 fő rétegre oszthatjuk: városi, bráhmáni és népi.⁸

E vallásrendszert kutatva arra fókuszálunk, ami közös és jellegzetes ezekre a tradíciókra és ezekből megpróbáljuk kihámozni azt a szegmensét, ami a halálra vonatkozik. Nagyon leegyszerűsítve: „A lélek egyesülése egy adott testtel a születés, a róla való leválás pedig a halál. Amikor egy lélek elhagyja fizikai burkát, átvándorol egy másik testbe, amely lehet emberi, állati, sőt növényi test, az érdemei alapján.”⁹

Ennek a vándorlásnak a megszakadása jelenti a végleges kiszabadulást, amikor a lélek már nem tér vissza az anyagba, hanem egyesül a világlélekkel – Brahmannal.

Leginkább viszont a temetkezési szokások leírása az, amivel foglalkozhatunk, mivel fontos szerepe van a temetkezési szertartásoknak, aminek a célja: a kedvező vagy jobb halálutáni sors, tehát a „végleges kiszabadulásra” való törekvés. Hogy ez milyen módon befolyásolható, megfigyelhetjük az elhalálozási és temetési rítusok által.

Az indiai kasztrendszer jellegzetes felépítése szerint a magasabb kaszt tagjai azok, akik temetkezési szokásaikat vizsgálhatjuk, mivel ők azok, akik leginkább eleget tesznek azoknak a rítusoknak, amik jellegzetesek erre a vallási rendszerre. Ők az ún. Bráhmáni hinduizmus képviselői.

A temetési rítusokkal kapcsolatban is gazdag forrás áll rendelkezésre, szinte a szövegek áttekinthetetlen sokasága. Ez abból ered, hogy a 3 évezred alatt rengeteg rituális irodalom készült.¹⁰

⁸ Bharati, Agéhananda: *Hindu Views and Ways and the Hindu-Muslim Interfere. An anthropological Assesment*, New Delhi 1981, 8-17.o

⁹ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szansz%C3%A1ra>

¹⁰ Ondračka: a 14. oldalon hivatkozik egy tanulmányra, amit J. Gonda adott ki, *Ritual Sutras* név alatt Wiebadenben 1977-ben.

Fontos terminus a hinduizmus halál felfogásában a „jó halál”. Hogy az elhalálozást jónak lehessen nevezni, több szempontból is meg kell felelni bizonyos kritériumoknak, amik az időt, a helyet és a módot illetik. Erről lejjebb értekezünk.

A buddhizmus tanítása

Röviden a vallásról: alapítója Sziddhártha Gautama kb. Kr.e. 563, hercegi rang, anyja születése után meghal. 16 éves korában megnősül, gyermeke születik. Amikor elhagyta a palotát felfigyelt a szenvedésre. Később elhagyta a gondtalan, biztos életet, az aszketikus életet választotta, hogy az élet értelmét és célját keresse. Meditáció közben eljutott oda, hogy sikerült meglátnia az igazságot, a szabadulás útját. Ekkor vált Buddhává, megvilágosodott¹¹, tehát elérte a Nirvánát, ráébredt arra, hogy nem kell többé újjászületnie.¹²

„A buddhizmus lényege, hogy az ember a tudást saját erejéből szerezzze meg, és ne valamilyen kinyilatkoztatás, tanítómester vagy szent irat segítségével.”¹³ Követői a szerzetesek, akik a megvilágosodásra törekszenek és a laikusok, akik a morális előírások betartását tartják elsősorban megvalósíthatóvá.

Buddha követőinek száma hamar megnövekedett.¹⁴ A szerzetesek elhagyták otthonaikat és a lelki útra tértek, amely a megvilágosodáshoz vezet és annak az állapotnak az eléréséhez, amit nirvánának hívunk. A követők másik csoportja a laikusok, akik a morális előírások betartására törekszenek¹⁵ és a szerzeteseket támogatják adományaikkal.

¹¹ vö.: Gerhard J. Bellinger: Nagy valláskalauz, 48. old

¹² Erdélyi Zoltán Jézus és Buddha című előadásában erre hivatkozik, vö. Hans Küng, Heinz Bechert: Párbeszéd a buddhizmusról, 18 old.

¹³ Ui. vö.: Helmuth von Glasenapp: Az öt világvallás, 75. old

¹⁴ Zemánek, Marek: Smrt a umírání z pohledu buddhizmu, ed. Ondřej Krása, Praha 2017, 96.o.

¹⁵ Ui. 96.o: 1. gyilkolástól való tartózkodás, 2. lopástól való tartózkodás, 3. helytelen szexuális magatartástól való tartózkodás. 4. hazugságtól való tartózkodás, 5. alkoholfogyasztástól való tartózkodás.

A nirvána elérése nem könnyű dolog, erre kell törekednie Buddha követőjének. Ezért azok, akik tudatában vannak, hogy ezt nem érhetik el (a laikusok), ők arra törekszenek, hogy az reinkarnációkor jobb pozícióban létezzenek.

Maga a vallási irányzat is fejlődött és átalakuláson ment keresztül, ezért van több ágazata. Az alap tanítás viszont a mi szempontunkból ugyanaz: az újjászületés vagy lélekvándorlás. Van azonban különbség a hinduista lélekvándorlás felfogása között és a buddhizmus által tanított reinkarnáció között.

A hinduizmustól eltérően a buddhizmus tagadja a lélek állandó változatlan létét, az „átmánt”, az egyént különböző meghatározások szerint analizálja¹⁶. A reinkarnációt viszont vallja. Magának a reinkarnációnak nincs kezdete és ha az egyén nem éri el a megvilágosodást és a nirvánát, nincs vége sem.

Buddhizmus további jellemzője hasonlóan a többi indiai valláshoz, a karma törvénye. Az ember minden tette, gondolata, beszéde valamikor a jövőben következményekkel jár. Mint a gyümölcs, úgy érnek be. Így nem csak az adott életben, hanem akár következő testbe átvándorlás során. Ebből kifolyólag az élet feltételei nem véletlenek, hanem válaszok az morális kvalitásokra. A rossz tettek kellemetlen következményeket vonnak maguk után, ezzel együtt a „jó tett helyébe jót várj” igazság valósul meg. Még élesebb, hogy nem is annyira a tettek a mérvadóak ebben a felfogásban, hanem inkább a szándék. Egy nem szándékos ölés nem von maga után rossz karmát, de egy megvalósulatlan gyilkosság, amely befejezetlen valami okból kifolyólag, olyannak minősül a karma szempontjából, mintha megvalósult volt.¹⁷

Helyesen értelmezve tehát a karma nem kimondott büntetés vagy jutalom, hanem következmény. Ennek következtében nincs lehetőség kitérni a karma elől, tehát a szándékok és tettek következményei elől. Az embert ugyanis a tettei határozzák meg, azt, amilyen ez az ember.

---

¹⁶ Az 5 szkandha: 1. a forma, 2. érzékelés, 3. érzés, 4. törekvés, 5. tudat. Vö: ui. 98. o.

¹⁷ Vö: Zemának, 99. o.

Ha tehát meghal, a következő formája megfelel annak a jellemnek, ami kialakult.¹⁸

A buddhista kozmológiában 6 újjászületési szféra van. Három kellemetlen állapot – poklok, éhező lelkek, állatok – ezekben azok születnek újjá, akiknek tetteik következményeit itt kell, hogy viseljék. A kellemes szférák: az emberek szférája, a félistenek (asura), és az istenek szférája. Több pokol és több menny is létezik a buddhista hitképzetben. Itt az egyének a szerint születnek újjá, hogy milyen „eledt” kapott a karmájuk korábban. Még a legmagasabb szférában, az istenek szférájában történő újjászületés is mulandó. A buddhizmus alapján a legjobb szférának az emberi számít, mert ebben van lehetősége találkozni Buddha tanításával és eljutni a megvilágosodásra.

Köztes állapot¹⁹ az a fázis, ami a halál és a következő élet között van, tehát az újrászületés előtti fázis. A halott „áttestesül” egy köztes állapotban lévő lénybe, amit a néphit léleknek vagy szellemnek képzel. Ez a lélek vagy szellem a karmikus erőktől mozgatva halad a következő születésbe. A tradíciók szerint ez 49 napig tart. Ezalatt a 49 nap alatt a „lélek” szükséges, hogy újrászülessen.

Ez a 49 nap nagyon fontos. A sikeres áthaladás ezen a szakaszon előfeltételezi a jobb körülmények közé való születést. De ellenkezője is igaz, ha nem megfelelő a haladás, lejjebb bukás is lehetséges a kellemetlen szférákba. Ebben segítenek újra csak a rituálék a halottak körül. De ez a felfogás is különböző, függ a buddhizmus egyes ágazataitól és iskoláitól.

Amiben viszont megegyeznek, az a halál pillanatának fontossága és hangsúlya. A halál pillanatában az elme állapota meghatározza azt az állapotot amiben a fogantatáskor vagy a köztes állapotban lévő lény elméje lesz. Ezért fontos, hogy a haldokló jó kedvében legyen vagy legalább is nyugalomban. „a halál annak fájdalmas, aki fél.”²⁰

¹⁸ Vö: P. Harvey, *An Introduction to Buddhist Ethics. Foundations, Values and Issues*, Cambridge – New York 2000, 15. o.

¹⁹ 100.o.

²⁰ Vö: Zemának 101.o. a Nákula szútrában a feleség nyugtatja a férjét. Idézet: *Anguttaranikája VI. 16.*

Az aktív halálra való készülés jelen van a buddhizmusban is. Különböző praktikák léteznek a halál pillanatában lévő ember elméjének pozitívumokkal való megtöltésére. Képek, hangok, illatok és ízek. Ugyanúgy a rosszra való hangolódás a reinkarnációt negatív irányba terelheti. Ezért a hirtelen halált szükséges kerülni.

Az újraszületés jellegét 3 dolog befolyásolja: karmaikus okok és következmények, a halál pillanata és a köztes állapotban való áthaladás.

A következő rituálék inkább a gyászolóknak segítenek a feldolgozásban, mivel a reinkarnáció már megtörtént. Egyszerű, nem túl díszes ravatal után a hamvasztás következik. Ezzel a mulandóságot hangsúlyozzák, de nem kizárt a földbe való temetés sem.

A szerzeteseken kívül a szertartást a legközelebbieik is elvégezhetik. A hamvakat azután eltehetik vagy akár szét is szórják.

Lehetséges párhuzamok

A haldokló szempontja:

A tudatos halálra való készülődés jelen van minden vallásban. Annak ellenére, hogy általánosságban negatív dolognak számít a halál minden ember számára, mégis lehet pozitívan, tudatosan úgy készülni, hogy annak bekövetkezése ne jelentsen teljes összeroppanást.

A haldokló családjának szempontja:

Az elkísérés, a haldokló támogatása, a szeretetteljes környezet jelenléte megkönnyíti az elmenetelt. Amit láthatunk és vizsgálhatunk, az a motiváció, miért is van jelen a családtag vagy közeliak a haldokló mellett.

A temetkezésnek olyan pillanatai amik tipikusak egy-egy vallásra, mégis egy célt szolgálnak: a méltó búcsúztatást és lezárását az életnek

A temetkezés utáni időszak, a gyásznak az idejét is különböző rituálék, szokások és cselekmények kísérik. Ezek eltérőek, de egy célt szolgálnak. Lezárását az itt maradtak életében is.

Mindezekben láthatunk párhuzamokat, amik kifejezik, hogy a vallásoknak milyen nagy szerepük van a halál kérdésében.

Eltérések

Adottak az eltérések a halál felfogásában teológiai szempontból vagy a tanítások szempontjából.

Mi történik a halál után kérdése különböző válaszokat ad a lélek felfogása szerint. Ezeket most nem érintjük részletesen. De annyit tudnunk kell, hogy a hinduizmus és a buddhizmus a lélekvándorlás és újraszületés tanát hirdeti. A keresztyénségben a lélek egy ami egy testhez tartozik, ami ugyan a halál révén megszűnik, de a lélek Istenhez kerül vagy újra egyesül azzal a testtel, ami a feltámadás utáni nem fizikai, hanem lelki test (1 Kor 15, 1Thessz 4).

A halálra való készülődés

A keresztyén hívő, ha Krisztusban valóban hisz és neki átadott élete van, tudja hová megy és tud tudatosan készülni, sőt, számolni a halállal akkor is, ha nem kimondottan öreg vagy beteg. A hirtelen halál kérdése sem szabad, hogy tragédia legyen, persze ez sokszor nem igaz annak, aki így veszíti el a hozzátartozóját. A hívő ember tudja, hová megy és ez vigasztalja – sőt látja lelki szemei előtt, amit Pál így fogalmaz: „Mert nekem az élet Krisztus, és a meghalás nyereség” (Fil 1,21). Ha így készül, akkor is meg kell harcolni, ezért ideális, ha el tud búcsúzni, be tudja fejezni, amit megkezdett. A hitben járó ember nem maga miatt bánkódik, hanem általában azokért aggódik, akiket hátrahagy. Ha a család is hívő, valószínűleg könnyebben meg tud békélni a halál tényével, főleg ha idősebb emberről van szó, mégis mindenkinek meg kell mindezzel harcolni, elfogadni, Isten elé vinni a fájdalmakat, a sírást.

Nem csak a haldoklónak vagy a hitben járó embernek kell tehát készülni az elmenetelre, hanem a környezetének is. A hívő hite csak a saját halálának a tényét tudja elfogadtatni vele. Sok esetben a környezet, főleg ha csak névlegesen keresztyén, tehát a hozzátartozók azok az, akik harcolnak a halál ellen. Szinte tagadják a halál közeledését, nem engedik meg és nem tudnak rá ezért készülni sem. Ez sajnos a mai európai kultúrában oda vezetett, hogy az idős vagy beteg ember egy kórházi ágyon, elhagyatva, egyedül, félelmek között fejezi be éle-

tét csak azért, mert a családja ragaszkodott a kezeléshez, az orvosi segítséghez, az orvos által kínált „gyógyításhoz”. Ritka az, ami korábban természetes volt, hogy a családi környezetben, otthonában távozik el valaki az élők sorából. Abban az esetben, ha ez mégis így történik, már van lehetőség igénybe venni olyan hospice szolgáltatásokat, amik a haldokló testi-lelki fájdalmait csökkentik. A hinduizmus és buddhizmus képviselői példa lehetnek ebben, mert sok esetben a családtagok készítik, kísérik, vele vannak a haldoklóval, nem hagyják magukra. Pl. a hinduizmus sok rituáléja között az elmenetel is helyet kap. Mindennek meg van a maga szimbolikája. Ezek a szokások eltérőek kaszttól és vallási irányzattól függően, de szorosan hozzátartoznak a haldokló elkíséréséhez. Látni fogjuk azonban, hogy nem annyira a beteg és hozzátartozó mostani életének a fájdalommentes lezárása a lényeg, hanem annak újra-testet öltésének befolyásolása van a központban.

A haldoklók gondozása a buddhizmusban – déli tradíció (Théraváda)²¹

A haldokló beteget olyanok kell, hogy körbe vegyék, akik pozitívan vannak hangolva és nyugodt az elméjük. Bizonyos önkontrollt kíván meg a helyzet, amikor a beteg környezete nem közvetíthet félelmet, haragot vagy depressziót. Ez elég nehéz, ha erős a kötődés, de mégis szükséges az elengedés, hogy a haldokló elméje ne legyen nyugtalan. A haldokló el kell, hogy fogadja, hogy a halál természetes és elkerülhetetlen jelenség.²² Fel kell eleveníteni a jó tetteit, és biztatni kell, hogy ezek átsegítik a jó újraszületéshez. A felől is biztosítani kell a

²¹ Zemának 103.o.

²² Ui. 103. o – egy illusztrációs történetben a következőket írja: Egy asszonynak meghalt a gyermeke, de ő ezt nem tudta elfogadni és valakit keresett, aki ad neki egy gyógyszert, ami visszahozná a gyermekét az életbe. Senki ilyet nem talált amíg eljutott Buddhához. Buddha annyit mondott neki, hogy ad neki ilyen gyógyszert, ha hoz neki egy mustármagot olyan házból, ahol még soha senki nem halt meg. Az asszony járt házról házra, bárki adott volna neki egy mustármagot, de amikor megkérdezte, meghalt-e a házban valaki mindig igennel válaszoltak. Megértette, hogy a halál univerzális és elkerülhetetlen.

haldoklót, hogy a hozzátartozói az elmenetel után jó anyagi helyzetben lesznek. A haldokló nevében is lehet még tenni jót, adománnyal vagy olyan állat elengedésével, amelyik levágásra volt ítélve. Fontos az is, hogy ott legyen Buddha szobra vagy képe a haldokló ágya mellett, hogy arra tekintsen és elmélkedjen. Az énekek és a meditáció is megfelelő elkísérés.

E szerint a tradíció szerint nem létezik köztes állapot, hanem a halál beállta a megfogadás (fogantatás) pillanatát is jelenti. A haldoklónak látomásai vannak a karmájától függően, a korábbi tetteivel kapcsolatosan, és ezek keverednek azokkal a képekkel, ahová újraszületik. Ezért az arckifejezésből meg lehet állapítani, hová tart. Ha nem kellemes látomásokat lehet leolvasni a haldokló arcáról az utolsó óráiban, itt van szerepe a környezetének. A barátok és szerzetesek a szútrák recitálásával és jóindulatú szeretet árasztásával az ember elméjében felébreszthetik a bizonyosságot és a pozitív gondolatokat. A szomorúság hangos kifejezése a környezet részéről mellőzendő.

A buddhista számára a halál nem véget jelent, hanem csak egy pillanatot a körbe-forgásban. Ha jó irányba, jó újraszületés történik, az jó halált jelent. A szenvedés enyhítésére pedig már léteznek a buddhista területeken hospice-k, gondozói szolgálat és intézmények épülnek.

*A jó halál a hinduizmusban*²³

A jó halál fogalma megtalálható a hinduizmusban és a buddhizmusban is egyaránt. Mint terminust használja a keresztyén kultúrában élő ember is, bár itt nincs konkretizálva, inkább csak individuálisan van megállapítva egy-egy esetben, hogy a hosszan szenvedő beteg számára a halál bekövetkezte a legjobb kimenetelt jelentette.

A hinduizmusban több szempontot kell figyelembe venni: az időt, helyet és a halál módját.

²³ Vö: Ondračka, 16.-26.o.

A halál ideje

Az ember az élet teljes hosszát, kell, hogy megélje. Kérdés, hogy is lehet meghatározni, mi a teljes hossza? Lehet-e konkrét évszámban kifejezni? Míg a legkorábbi védikus szövegekben 100 évről van szó, addig a mai korban a 60 év is elegendőnek mutatkozik, amikor az ember öregnek számít. Itt meg lehet említeni a statisztikai adatokat is: átlag kor a férfiak esetében 61 év, a nők esetében 63 év, de az átlagos indiai már az ötvenes éveinek elején idősnek tekinti magát.

Eltérő tehát az élet hosszának meghatározása, mégis azt mutatja ez a felfogás, hogy az embernek már a születésekor meg van határozva annak lehetséges hossza. Ezt igyekeznek is kiszámítani, megtudakolni, erre szolgálnak az asztrológusok. Ahhoz, hogy a halál „jó” legyen, ennek a hosszát kell végig élni. Ezzel szemben tehát a „rossz” halál az idő előtti halál. Némely nézet szerint nincs rá lehetőség, hogy ezt a hosszát kinyújtsák, de akadnak olyan nézetek is, amik szerint igen is vannak eszközök, amikkel meg lehet hosszabbítani. Ezt azzal magyarázzák, hogy valójában nem az évek száma van meghatározva születéskor, hanem a lélegzetvétel mennyisége. Ezért ezzel a lélegzetvétellel kell helyesen gazdálkodni. Pl. minél kevesebb alvás, mert alvás közben a legtöbb lélegzetvétel történik. Ezért van fontos szerepe a jóga technikák általi lélegzetvétel kontrollnak. (ebből is láthatjuk, hogy a jóga gyakorlatok nem tornagyakorlat, mint egy bizonyos tesztelés, hanem elválaszthatatlan a vallási és filozófiai háttérétől).

Más figyelemreméltó szempont, hogy a nő férfi nem kellene, hogy korábban haljon meg, mint felesége. Ha ez mégis megtörténik, az az asszony hibája lehet, aki a férje haláláról tehet. Valami olyat kellett, hogy tegyen (akár korábbi születései alatt is), aminek következménye a férjének korai vagy idő előtti halála. Ezért az özvegy asszony elég kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek ennek a nézetnek a következtében. Ugyanis elképzelhetetlen, hogy az özvegy újra férjhez menjen. Ezért élete végéig hordozzák ezt a megbélyegzést, hogy a férjük haláláról ők tehetnek. Ez egy nagy társadalmi gondot is okoz, mivel a fentiekben is láttuk, hogy a nők az indiai társadalomban is tovább élnek, mint a férfiak, és ezt még az is tetézi, hogy a férjhez

menő lányok sokkal fiatalabbak a vőlegényüktől. Ebből kifolyólag nagyon sok az özvegy, ami szociális problémákat okoz elsősorban a vallási megvetésen kívül. Ezek az özvegy asszonyok nem is álmodhatnak „jó” halálról.

Az idő másként is szerepet kap a halál szempontjából. Nem mindegy ugyanis sem a napszak, sem az évszak, sem a holdjárás, sem a naptár szerinti napok. Ezek a szempontok szinte leküzdhetetlenek, hiszen nem lehetséges előre meghatározni és eldönteni, hogy a halál napközben, délután fél négy és fél hat között, hétfői napon és a lunáris hónap 11-ik napján, az újhoid és a telihoid között, az év első felében következzen be. De erre is találtak megoldást a brahmáni rituálék szakértői: mert a szertartásokkal képesek az időt is „becsapni”. Éjjel el lehet végezni a reggeli rítusokat, a hónap kedvezőtlen felében szintén annyi reggeli és esti rituálét, hogy „átcsúsztassa” azt a napot tovább, és ugyan ez érvényes a kedvezőtlen félévre, ekkor persze rövidített mantrák verselésével tolják ki az időt.

A halál helye

Talán nincs is a földön egy hindu vallású ember sem, aki nem egyetlen helyen szeretné befejezni életét – a legszentebb folyónak a legszentebb városában: Váránasziban a Gangeszen. Ez egy Siva istennek szentelt nagyon régi zarándok hely, ahol sok hindu mitológiai esemény zajlott. Ezekből kiindulva ez az a hely, ahol a végső kiszabadulás megtörténhet. A végső kiszabadulás – moksa vagy mukti – a Váránasziban történő halál következménye lehet. A lehetséges legjobb halál tehát, ha ez Váránasziban történik meg. Ez a vágy a hinduk részéről egy úgymond „halál üzletet” hozott létre, mert az ottani lakosok nagy része erre fókuszál, hogy eleget tegyen az odaérkezők vágyának. Ez egyik lehetőség, hogy itt haljon meg valaki, ha élete utolsó szakaszában odaköltözik. Ezek leginkább brahmánok vagy az özvegyek. Az özvegyeket már érintettük, ezért láthatjuk, hogy az ő esetükben ez az egyedüli méltó út, hogy ráutalva mások adományaira befejezzék életüket. A másik lehetőség, ha a halálán lévő a rokonai viszik el a városba. Ezeknek általában nincs a városban rokonságuk,

ezért erre a célra épített intézményekben helyezik el őket, „hospice”-hoz hasonló helyekre.

Ha mind erre nincs lehetőség, a következő megoldás, ha a testnek a halál utáni elhamvasztása ezen a helyen történik – ez azért jó megoldás, mert a lélek a testet az égetés pillanatában hagyja el. Ezért egész észak Indiából szállítják a holttesteket égetésre erre a helyre. Végleges megoldás pedig, ha egyik fenti rituálé nem kivitelezhető, ha a hamvakat szórják bele a Gangeszbe. Illetve még az egész Gangesz folyó alkalmas hely az élet befejezésére. – miért? Végül a Gangesz folyó mellékfolyói is a jó hely kategóriába tartozhatnak, még akkor is, ha teljesen távol esnek is a Gangesztől.

A folyón kívül fel lehet még sorolni azokat a „szent” városokat, amelyek valamilyen hindu mitológiai eseménnyel függenek össze, vagy a Himalájában található zarándokhelyeket. Tehát a jó halálhoz elegendő, ha szent vagy zarándok helyen következik be. Ilyennek számít végülis minden folyó, így elég az is, ha a helyi „Gangesz”-hez viszik el a haldoklót.

A halál módja

A tudatos készülődés a természetes halálra az, ami jellemző a jó halálra. Ebből láthatjuk, hogy az erőszak, baleset, vagy más váratlan eset általi halál bekövetkezése, de még a betegség következtében vagy születéskor történő elhalálozás sem számíthat jó halálnak. Ideális esetben az ember felismeri, hogy közeleg az ideje, így lassan és következetesen elhagyja az addigi életét. Ez önkéntes módon is előfordul, amikor tudatosan megtagadja magától az étel az elmenőben lévő egyén, ami akár több hétig tartó böjtöt is jelenthet, a végén pedig már a folyadékot is elhagyja.²⁴

A következő lépés, szinte kötelessége a haldokló családjának, a brahminok megajándékozása. Előfordul lista is, amelyen szimbolikus tárgyak összessége található, de a legfontosabb ajándék a tehén. A tehén, mint „*psychopompos*” – lélek vezető szerepel, akinek át kell vinnie a halottat a folyón, ami elválasztja a halál istenének a birodal-

²⁴ Justice: Dying the Good Death, 212-215, 229-231.

mát. Az ajándékozás szertartása alatt a haldokló a tehenet a farkánál fogva tartja és kimondottan kéri erre a szolgálatra. Olyannyira elterjedt ez a rituálé, hogy még a legszegényebb családok is igyekeznek a megfelelő anyagiakhoz jutni, hogy biztosítsák a papnak – brahminnak szánt ajándékot.

Az élet utolsó szakaszában vallási iratok olvasásával (he ezt megengedi az állapota és nem analfabéta) és a velük való kapcsolattal kell töltenie a halálra készülőknek. Később valaki felolvas belőlük számára. A váránási hospicekben ilyen szolgálatot is biztosítanak, nonstop felolvasás és éneklés folyik. Ez azért nagyon fontos, mert az indiai elképzelés szerint a következő életet leginkább az utolsó gondolatok és kimondott szavak befolyásolják. Ezért arra törekszenek, hogy az istenről való elmélkedés és isten nevének kiejtése legyen az utolsó, ami elhagyja a haldokló száját.

Nem utolsó sorban a jó halál a családi körben történik. Többgenerációs nagycsaládok révén ennek nem nehéz eleget tenni. Kórházakban kevesen szoktak meghalni (!). Ha ugyanis az orvosok észlelik, hogy nincs segítség, javulás, hazaküldik a páciens. A családtagok (legalább öten) akkor is a haldokló mellett vannak, ha az szent helyre vonul el meghalni.

Temetkezési szokások

A temetkezési szokásoknak megvan a jelentősége. A keresztyén szokásokban az élet méltó lezárását és búcsúvételt jelentenek. Ennek az itt maradottak miatt van jelentősége, a halott számára már semmin nem változtat. A temetés legyen méltó és fejezzük ki vele tiszteletünket és a gyászolók felé pedig a támogatásunkat és részvétünket. A keresztyén reménység és vigasztalás hirdetésének lehetősége.

Hinduista temetésen²⁵ újra csak sok a rituálé. A meghalás pillanatában kezdődnek az előkészületek. Az előkészületek után elszállítják a halottat az égetés helyére. A jó halál esetében a halotti menet nem szomorú, majdnem hogy egy lakodalmi menethez hasonlít. A ham-

²⁵ Vö. Ondračka, 29.ol

vasztás körül is sok a teendő. Elégetés után rituális tisztálkodás következik.

Buddhista szokások²⁶: A halál beállta után a szerzetes elvégzik a halál utáni rituálékat. Megszólítják a köztes állapotban lévő „lelket”. Elmagarázzák neki, hol van. A következő napokban elkészítik a testet, megigazítják a haját, megmossák, felöltöztetik és betekerik szövetbe. Ezt egy szakember végzi a legidősebb fiú segítségével. Közben a szerzetes szútrákat énekel és mantrákat mond. Ezután elhelyezik a koporsóba és elviszik a hamvasztás helyére. Végül megtörténik a hamvasztás, és az urna elhelyezése a családi pagodákban vagy kolumbáriumban.

Feldolgozás és gyászolók gondozása

Keresztyénség: Katolikus tradícióban jelen van a mise az elhunyt lelki üdvéért. Protestáns környezetben a családért, vigasztalásért imádkozunk. Szokások vannak jelen az öltözködésben, még sok helyen tartják a gyász időszakát, ami egy év, és így a fokozatos megszokása az új helyzetnek. De említhetjük a gyász feldolgozásának a fázisait is, amik lelkipogozás szempontjából fontos, mert így tudunk segíteni a gyászolónak ebben az időszakban. Fontos az évfordulókon a megemlékezés, ez is még sok helyen szokás. Katolikus környezetben a halotért való imádság vagy mise (purgatóriumból való kiváltás tanítása), protestáns istentiszteleteken hálaadás és vigasztalás, reménység kérése. Nehezebb a helyzet a tradicionálisan keresztyén, de nem hitben járók lelkipogozásakor. Itt van lehetőség elmélyíteni olyan ismereteket, amik a halál következtében más értékrendre és felismerésre irányítják a gyászolót. Sok esetben történik Istenhez való fordulás és szerettük elvesztése következtében. Ezért fontos lélektani szempontból a temetés és az „egyházzal” való kommunikáció, mert ekkor találkoznak sokszor a hozzátartozók az evangéliummal, ami jó lehetőség, hogy megszólítva legyenek azok is, akik csak a keresztyén kultúrát mint tradíciót tartották fontosnak, de nem volt személyen

---

²⁶ 105.o. északi – Koreai tradíció

hitbeli élményük. Itt a gyász és a lelkipozítás a gyászolóra irányul és nem az elhunyt halál utáni állapota van a középpontban.

A Hinduizmus ellenkezőleg, a halott lelkének a megsegítése, tehát a halott maga áll a fókuszban és nem annyira a hozzátartozók lelke, megélése a fontos szempont. Az égő máglyán elhagyja a lélek²⁷ (szellem – préta) a testet, a célja a mennybe való jutás, ahol minden elődje van. De ehhez segítségre van szüksége. A „szellem” (préta) táplálással és ideiglenes „test” segítik az elődök világába vezető úton. Nehéz a táplálása, ezért a szellem ingerült, így gyakran gonoszul nyilvánul meg a családjában, főleg ha valakivel rendezetlen ügye volt. Az áldozatbemutatás – víz és a fent említett golyók formájában 10 napon át tart, amíg elkészül az új „test”. Ezek a szokások is változóak a család anyagi szituációjától és az időtől függően. A 12. napon eléri az ősei helyét és befejezi útját. Az egész időszak alatt jellemző a brahmánok ünnepi megvendéglése. Ezzel még nincs vége a rituáléknak. A mennyben lévő szellemet is táplálni kell. Folytatódnak az áldozatok és ezek is megvendéglésekkel vannak összekapcsolva. De az első év a meghatározó itt is. A kérdés, mi szükség mind erre, ha az újraszületésben hisznek? A szanszára egy későbbi tanítás, ami nem tudta kiiktatni a korábbi halál felfogást, miszerint a halál után a holtak hazájába kerül az ember, ahol az ősei várják. Így tehát a rituálok dominanciája nincs éppen összhangban a lélekvándorlással. Érdekes az a megközelítés, ahogy sok hinduista konstatál: „nem számít mi-ként végzi a testem.”

A Buddhizmusban az északi tradícióban a 49 napos időszaknak a halott szemszögéből van jelentősége, ezzel segítik át a köztes fázison. Érte cselekednek. A 49 napig tartó rituálé periodikusan ismétlődő tettekből áll. Illatrudakat, ételeket áldoznak, Buddha tanítását ismétlik, fürdő van készítve a „lélek” számára. Végül megtörténik a hamvasztás, és az urna elhelyezése a családi pagodákban vagy kolumbáriumban.

²⁷ Vö. Ondračka, 37. o.

Összefoglalás

Lehetséges-e összehasonlítani olyan különböző vallásokat, mint a keresztyénség, hinduizmus és buddhizmus? A halál megközelítésében talán, hiszen, ha semmi más közös nincs is a különböző vallások között, ez az egy mindenkire érvényes. A halál mindenkit érint.

Lélektani szempontból fontos meglátni, hogy a haldoklónak szüksége van törődésre, odafigyelésre. Ezt minden vallás képviselője így éli meg, a gyakorlat mutatja meg viszont, hogyan is lehetséges ez. Az nagy különbség, mi áll a haldoklók gondozásának a hátterében. Fontos szerepet játszik a szenvedés enyhítése minden értelemben, de a vallásos rítusok szempontjából a távozó lelki állapota áll a központban. Jó, ha úgy távozik az élők sorából, hogy megbékélt és nem kell félnie, hová kerül. Ez közös ezekben a vallásokban. A halál utáni lét felfogása természetesen különbözik, és itt van szerepe azoknak a vallásos rítusoknak, amik inkább a hinduizmusra és buddhizmusra jellemzőek. Így tudják vagy igyekeznek befolyásolni a halál utáni állapot vagy élet minőségét. A vallások egymásra hatása által viszont beszivárognak olyan szokások és cselekmények a keresztyén kultúrába is, amik addig nem voltak jellemzőek, vagy inkább pogány eredetűek voltak. Ezen jelenségek jobb megértése miatt fontos, hogy lássuk a hátterét és eredeti küldetését egyes szokásoknak.

A gyászoló lelkigondozása fontos minden szempontból, de ha „üdvbizonyossága” van az elhunyt felől, képes megvigasztalódni, bár a gyászolás fázisain szükséges átmenni a feldolgozás fontossága miatt. A keresztyén vallásban inkább ez jellemző. A keleti vallásokban a halott maga áll a középpontban halál után is, az ő lelkét segítik meg a hozzátartozók és ezzel bizonyára maguknak is segítenek, hogy lezárják „jól” az elmenetelt.

Jó meglátni, megismerni a más vallások szokásait, hogy így még jobban megértsük és értékeljük azt, ami a sajátunk.

A lélektan szempontjából a legfontosabb megállapítás, hogy a halálra minden vallás úgy próbálja megtalálni a választ, hogy nem tekint az végnek. Valami kapaszkodót jelent, ha értelmet nyer a halál, mert akkor nyer értelmet az élet is. Örökélet, az életkörforgása, újra-

születés, lélekvándorlás. Mindenképp a hit adhat csak reményt és vigasztalást, gyógyulást és felépülést.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- Bellinger, Gerhard J.: Nagy valláskalauz, Akadémia kiadó, Budapest 1993
- Bharati, Agéhanda: Hindu Views and Ways and the Hinsu-Muslim Interfce. An anthropological Assesment, New Delhi 1981
- Cueva J.B.-Stone J.I: The Buddhist Dead. Practices, Discourses, Representation, Honolulu 2007
- Erdélyi, Zoltán: Jézus és Buddha, előadás, SJE RTK, 2022
- Filippi, G. G: Mrtyu: Concept of Death in Indian Traditions -Transformation of the Body and Funeral Rites, New Delhi, D.K. Printworld P Ltd 1996
- Fromm, Erich: Pszichoanalízis és vallás, Akadémiai Kiadó Budapest 1995
- Glasesnapp, Helmuth von: Az öt világvallás, Akkord kiadó Budapest 2012
- Jung, C. G: A nyugati és a keleti vallások lélektanáról, Scolar Budapest, 2012
- Justice, Christopher: Dying the Good Death. The Pilgrimage to Die in India's Holy Dity. Albany 1997
- Küng, Hans-Bechert,Heinz: Párbeszéd a buddhizmusról, Palatinus Budapest 1997
- Ondračka, Lubomír: Dobrá smrt, In. Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti, ed. Ondřej Krása, Praha 2017
- Rinpoche, Guru: The Tibetan book of the dead. The great liberation through hearing in the Bardo, Boston 2000
- Rinpočche, Sogjal: Tibetská kniha o živote a smrti, Praha 1996
- Staal, Fritse: Rules Without Meaning. Ritual, Mantra, and Sciences, New York 1989
- Szenes, Márta: Új vallási közösségekbe megtért fiatalok életútelemzése az identitáskeresés tükrében, PhD értekezés, Pécs 2008
- Veenat, Arora: Death Beliefs in Hinduism: An Analysis of Hindu Sacred Texts, 2021
- Zemánek, Marek: Smrt a umírání z pohledu buddhizmu, ed. Ondřej Krása, Praha 2017

Nagy Krisztina:

„A szekta, az új vallási mozgalom és a vallásközi párbeszéd kérdései református perspektívából”

Abstract: „The sect, the new religious movement and the issues of interreligious dialogue from a Reformed perspective” aims to provide a brief summary of the background of the appearance of the Hare Krishna movement in Hungary, as well as its initial evaluation, especially by some Reformed thinkers.

After the bloody period of the first half of the 20th century, the former leading role of Christianity in Europe was shaken, it reached a crisis in the field of satisfying the spiritual needs of the people, and was pushed back. Its place was taken by other religions, religious trends, and new religious movements, which typically do not reflect the currents of thought of the „old continent”. One of these is the Hindu religion, which in Hungary can be known and understood mainly through the teachings of the Hare Krishna movement. The movement appeared in the 1970s, but it was only after the regime change that it was allowed to act and preach its doctrines. With its foreignness and different way of thinking, it soon earned itself the adjectives „sect” and „destructive sect” containing negative judgments, as its opponents saw that the movement had a harmful effect on young Hungarians, broke up families and was dangerous to society. The movement was able to act effectively against these negative indicators, so they were able to continue their missionary activities undisturbed from the mid-1990s. Today, they have become part of everyday life, with their street performances, events and festivals, and their bases that are also tourist attractions. The movement is open to other religions as well, and shows dedication and social sensitivity to those living in socially disadvantaged situations.

The widespread social debate surrounding the appearance of the Hare Krishna movement in Hungary, and its contradictory results, points out that it is worthwhile to approach and communicate with the movement along the lines of interreligious dialogue, getting to know each other and accepting each other.

Keywords: postmodernism, sect and new religious movement, destructive sect, interreligious dialogue

Absztrakt: „A szekta, az új vallási mozgalom és a vallásközi párbeszéd kérdései református perspektívából” című publikáció rövid összefoglalót kíván adni a Hare Krisna-mozgalom magyarországi megjelenésének hátteréről, illetőleg kezdeti értékeléséről, különösen egyes református gondolkodók részéről.

A XX. század első felének vérzivataros korszakát követően a keresztyénség korábbi vezető szerepe Európában megrendült, az emberek spirituális igényeinek kielégítése terén válságba jutott, visszaszorult. Helyét más vallások, illetőleg vallási irányzatok, új vallási mozgalmak vették át, amelyek jellemzően nem az „öreg kontinens” gondolkodási áramlatait tükrözik. Ezek közül egyik a hindu vallás, mely Magyarországon főként a Hare Krisna-mozgalom tanításában ismerhető és érthető meg. A mozgalom az 1970-es években jelent meg, de nyilvánosan csak a rendszerváltást követően léphetett fel, és hirdethette tanait. Idegenségével, másként gondolkodásával hamar kivívta magának a „szekta” és a „destruktív szekta” negatív ítéletet tartalmazó jelzőket, mivel ellenzőik úgy látták, hogy a mozgalom a magyar fiatalokra káros hatást gyakorol, szétszakítja a családokat és veszélyes a társadalomra. E negatív jelzők ellen a mozgalom hatékonyan tudott fellépni, így a 1990-es évek közepétől háborítatlanul folytathatták misszióstevékenységüket. Ma már a mindennapok részeivé váltak, utcai fellépéseikkel, rendezvényeikkel és fesztiváljaikkal, turisztikai látványosságot is jelentő bázisaikkal. A mozgalom széleskörű nyitottsággal fordul más vallások felé is, illetőleg a szociális szempontból hátrányos helyzetben élők irányába is odaszánást és szociális érzékenységet mutat.

A Hare Krisna-mozgalom magyarországi megjelenése körüli széleskörű társadalmi vita, annak ellentmondásos eredménye rámutat arra, hogy érdemes a mozgalomhoz a vallásközi párbeszéd, egymás megismerésének és elfogadásának metodikája mentén viszonyulni és kommunikálni.

Kulcsszavak: posztmodern, szekta és új vallási mozgalom, destruktív szekta, vallásközi párbeszéd

Bevezetés

Jelen tanulmány célja annak rövid bemutatása, hogy milyen utat járt be a református teológiai gondolkodás a 20. század kezdetétől egészen korunkig a keresztyénségtől eltérő vallási irányzatok megítélés-

sében, illetőleg milyen lehetőségek állnak előttünk a mai, plurális világban.

Hazai viszonylatban a kérdés tanulmányozására a Hare Krisna-mozgalom megjelenése és fogadtatása látszik alkalmasnak, hiszen ez a mozgalom egyike azoknak, amelyek vegyes megítélést kaptak a rendszerváltoztatás idején, és jelenleg virágzó, fejlődő vallásként vannak jelen a vallási palettán.

A posztmodern vallásosság, a posztmodern vallásos ember

A II. világháborút követő gazdasági és társadalmi változások nyomán a hatvanas években merült fel a társadalomban annak igénye, hogy a világháborúk szennyében megbukott és beszennyeződött modern világtól elhatárolódjunk, helyette valami új, a modernen túlhaladó gondolkodás jöjjön létre. A „poszt” lett „korunk meghatározó előtagja”,¹ ami azt sejteti, hogy mindazon, amit modernként jelöltünk meg, már (legalább látszólag) túl vagyunk. A posztmodern kor jelszava, hogy bármi lehetséges, azaz együtt, egymás mellett léteznek és működnek a különböző nézetek, gondolati áramlatok, tudásformák és életmódok.² Mivel bármi lehetséges és minden elfogadható, a posztmodernben nem léteznek a korábbi korokban megszokott stabil értékek, és a világról szóló tudásunk, világképünk is bizonytalanává vált.

A modernitásban a vallásról úgy beszéltek, mint ami nem időszerrű, nincs lényegi hatása a világ dolgaira, és aminek nem maradt világgértelmező és értékmeghatározó szerepe. Ezzel ellentétben a környezetében tájékozódni akaró mai ember tapasztalata az, hogy a vallás nem tűnt el, csak annak intézményei, gyakorlatai változtak meg. Korunkban tagadhatatlanul ismét a vallási jellegű „értelemadás”³ reneszánszát éljük, azonban ez az „értelem” már nem univerzális jellegű,⁴

¹ FODOR Zsófia: „Vallásosság a posztmodern korban”, *Vallástudományi Szemle*, 11. évf. 2. szám (2015.) 10. o.

² FODOR it. 9. o.

³ BOGNÁR Bulcsú: „Társadalmi kirekesztettség és vallási értelemadás a modern társadalomban”, *Szociológiai Szemle*, 23. évf. 1. szám (2013.) 5. o.

⁴ BOGNÁR it. 6. o.

a vallás által létrehozott definíciókat és kereteket az egyén saját felfogásának megfelelően⁵ fogadja el, vagy utasítja el.

A korábbi vallási gondolkodás által meghatározott keretek a társadalom egésze számára nem jelentenek egyértelmű értéket,⁶ bár teljes körű elutasításuk sem jellemző. A vallás továbbra is alkalmas maradt arra, hogy a társadalmi pluralitás közegében olyan értékeket jelenítsen meg, amelyek széles társadalmi rétegek számára jelentenek viszonyítási alapot, megadva számukra az „egyértelműséget és stabilitást”,⁷ amire igényük van.

Korunkra megszűnt az egyénnel szembeni elvárás, hogy „vallásosnak illik lenni”,⁸ és tény az is, hogy jelen korunkban már „a kereszténység és a keresztény kultúra monopolhelyezete nem állítható”,⁹ ehelyett egyike a plurális világ „vallási fenoménjeinek”.¹⁰ A vallások széles palettáján minden ember megtalálhatja a neki legjobban tetszőt, legjobban elfogadhatót. A posztmodern ember jellemzője, hogy a vallási pluralizmus világában a „vallási piacon addig válogat, amíg meg nem találja a hozzá leginkább illő vallási identitást”.¹¹

A keresztény felekezetekbe tömörült hívek száma évtizedek óta csökken a hagyományosan kereszténynek tartott nyugati kultúrkörben,¹² „korrodálódtak”¹³ az egyháziasság ismérvei: csökkent a templomok látogatottsága, nőtt az egyházból kilépők száma, csökkent az egyházi személyek, papok, lelkészek száma. Fejlődésnek indult azon-

⁵ TOMKA Miklós: „A szekularizációs hipotézis”, *Szociológia* 1989/2. szám, 114. o.

⁶ BOGNÁR it. 7. o.

⁷ BOGNÁR it. 12. o.

⁸ TOMKA it. 114. o.

⁹ LIVIU, Jitianu: A kulturális anamnézis sodrása ellen, *Studia Theologia Transsylvanica* 2009/12. 22. o.

¹⁰ LIVIU it. 22. o.

¹¹ FODOR it. 17. o.

¹² ANDORKA Rudolf: „Vallásosság és egyházak a 20. században – fő tendenciák és nyitott problémák”, *Info-Társadalomtudomány* 017. 1991. 42. o.

¹³ ZULEHNER, Paul M.: „Igen a vallásra – nem az egyházra?” in: *Az egyház a 21. században*, szerk: Manfred Kock, ford: Szabó Csaba, (Budapest, Kálvin Kiadó, 2004.) 10. o.

ban a keresztyénség az ún. „harmadik világban”, Közép- és Dél-Amerikában, Ázsiában és Afrikában. A vallásosság jellege is megváltozott: megnövekedett az alkalmanként, nagy ünnepeken, vagy hagyományosan egyházi családi alkalmakon templomba járók száma.

Manapság az ember nehezen találja saját helyét a világban, megrendült a bizalma az őt körülvevő intézményekben, amelyek már nem képesek személyes célokat és célkitűzéseket láttatni.¹⁴ A posztmodern kor vallását¹⁵ és vallásosságát a szabad keresés és választás jellemzi, amikor az ember a vallások palettájáról saját kedve szerint választhatja bármelyik jelöltet, vagy alkothat önmagának saját vallást.¹⁶ Ez a szabadság azonban nem minden ember számára könnyen élhető, mert a szabadsággal a mindennapi élettel együtt járó döntésekhez kapcsolódó felelősség is együtt jár.¹⁷ A posztmodern korra jellemző tehát az olyan vallási csoportosulások megjelenése is, amelyek e döntések felelősségét igyekeznek levenni a hinni akaró ember válláról, és szigorú doktrínával, szigorú életvitellel és vallási gyakorlattal¹⁸ hívogatják magukhoz a kereső embert. Ezek a vallások, irányzatok biztosítják őket, hogy nem kell dönteni és felelősséget vállalni, elegendő követni a guru utasításait.

Míg az Egyesült Államokban az negyvenes és ötvenes években a vallási élet, főként a keresztyénség reneszánszát¹⁹ tapasztalták, addig a hatvanas évek derekára a keresztyénség válsága²⁰ egyértelműen megmutatkozott. Az újonnan megjelenő új vallási mozgalmak főként

¹⁴ SZILCZL Dóra „Új vallási fundamentalizmus” in: *Szekták – új vallási jelenségek* szerk: Lugosi Ágnes, Lugosi Győző (Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.) 33. o.

¹⁵ FODOR it. 12.o.

¹⁶ FODOR it. 17. o.

¹⁷ SÜLE Ferenc: „A szektaképződés néhány mélylélektani vonatkozása”, megjelent: *Szekták – új vallási jelenségek* szerk: Lugosi Ágnes, Lugosi Győző (Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.) 97-98. o.

¹⁸ HÁMORI Balázs: „Az elvakultság ökonómiaja”, *Közgazdasági Szemle*, 42. évf. 9. szám (1995.) 860. o.

¹⁹ SOMOGYI János – BLASSZAUER Béla: „A szekták új hulláma az Egyesült Államokban I. rész”, *Világosság*, 20. évf. 5. szám (1979.) 311. o.

²⁰ SOMOGYI-BLASSZAUER it. 315. o.

a hagyományos egyházakban általuk tapasztalt képmutató magatartást,²¹ a gyakorlat és a prédikáció közötti szakadékot emelik ki, mint olyan tényezőket, melyekkel szembe helyezkednek, melyeket elutasítanak.

Az új vallási mozgalmak által kiemelt témák és jelképek mindig az adott korból veszik szellemi-lelki forrásait, így a hatvanas-hetvenes évek fő témakörei voltak többek között a vietnami háború, a szexuális forradalom vagy a feminizmus. E korszak jellemzői közé tartozott emellett a könnyen beszerezhető, olcsó drogok fogyasztása, de erre az időszakra esett a nők családban betöltött szerepének nagymértékű változása, a válások egyre gyakoribbá válása, és a hagyományos családmodell megkérdőjelezése is. A hippy-mozgalom jelszava volt a szeretet és az erőszakmentesség, mely jelszavakkal akarták a körülöttük lévő világot megváltoztatni. Ez a változtatás nem járt sikerrel, de maga után hagyott egy erős vonzódást a transzcendencia, a meditáció, a vallásos élmény után.²²

A szekta, a kultusz és az új vallási mozgalom

A témánk szempontjából igen fontos, hogy a fogalmakat tisztázzuk és rámutassunk arra, milyen eltérő tartalommal használják a teológusok, vallásfilozófusok, vallásszociológusok és vallásfenomenológusok a szekta,²³ a kultusz²⁴ és új vallási mozgalom²⁵ fogalmait. Ezeket óvatosan, körültekintően és helyénvalóan felhasználva a Hare Krisna-mozgalom is elhelyezhető a vallások palettáján. Az említett fogalmak közül a szekta és kultusz meghatározások általában negatív értékítéletet tartalmaznak, így amikor a Hare Krisna-mozgalomról,

²¹ Uo.

²² „Új vallási szubkultúrák az Egyesült Államokban”, kivonatos fordítás, *Mérleg*, 8. évf. 1. szám (1972) 73. o.

²³ SZENTPÉTERY Péter: „Hol a határ? Egyház, szekta, kultusz, álvallás, valláspótlék”, *Credo Evangélikus Műhely*, 2. évf. 1-2. szám (1996.) 85. o.

²⁴ ROBBINS, Thomas: „Az új vallási mozgalmak és a társadalom: elméletek és magyarázatok”, *Replika*, 21-22. szám, 1996.05.01.174. o.

²⁵ SZÁSZ Dániel-SZILCZL Dóra: „Az új vallási mozgalmakról”, *Valóság*, 39. évf. 5. szám (1996.) 84. o.

mint szektáról, kultusztól hallunk, elmarasztaló gondolatokra számíthatunk.

A szekta szó eredete vitatott.²⁶ Az egyik ismert nézet szerint a szó eredete a latin „secare”²⁷ (vágni) szóra vezethető vissza, a másik szerint pedig a „sequor” (követni, kísérni) szót találja meg a szekta kifejezés mögött. Az első esetben a szekta tanítása egy komplex vallási rendszerből, annak valamely elemét felhasználva „kivág” egy vagy több tanítást, majd ezeket leválasztva az eredeti vallásról, külön úton kezd járni.

A követés motívuma pedig azt jelenti, hogy egy bizonyos személyt, karizmatikus vezetőt, vagy tant, irányzatot követni, tanítványává lenni, mellette elkötelezni magunkat. Manapság a szekta szó eredetét inkább ez utóbbira vezetik vissza,²⁸ bár nem tagadható, hogy mindkét motívum – a kivágás és a követés – is megtalálható egy-egy szekta tanításában. A kultusz kifejezés az angolszász tudományos gondolkodásban jelent meg, és olyan vallási rendszereket takar, amelyek a többségi, tradicionálisan jelentkező vallásoktól, egyházaktól eltérően láttatják magukat. Ebben a fogalomban tehát tetten érhetőek a teljesen új, máshová nem tartozó vallásos nézetek megfogalmazása, illetve korábban nem ismert vallásos gyakorlatok jelenléte. E kifejezésben nem hangsúlyos a másik vallásról történő leválás vagy tanrendszerének megújítása.

A Hare Krisna-mozgalom egyike azon, a 20. század hatvanas éveiben megjelent vallási csoportosulásoknak, amelyek lényegüket tekintve leírhatók a szekták és kultuszok meghatározó ismérveivel. E két fogalomba történő besorolás során figyelemmel kell lennünk arra a tényre, hogy magukat a definíciókat a Hare Krisna-mozgalmat (és más újonnan megjelent vallási irányzatot) tanulmányozó kutatók hozták létre és írták le, illetőleg arra is, hogy e két fogalmat jellemzően pejoratív hangvételben, negatív ítélettel karöltve alkalmazzák.

²⁶ SZIGETI Jenő: „A közös keresztyén tradíció szektás elszíneződései”, *Theologiai Szemle* 21. új évf. 5-6. szám (1978.) 147. o.

²⁷ SZENTPÉTERY it. 85. o.

²⁸ Uo.

Az új vallási mozgalom meghatározás semleges színezetű, nem tartalmaz elítélő gondolatokat, ezért ezt a fogalmat használtam a Hare Krisna-mozgalom meghatározásakor. A mozgalom önmagát a hinduizmus, ezen belül a vaisnava hinduizmus kifinomult, tisztított formájaként nagyon régi, ősi eredetre vezeti vissza,²⁹ annak megreformált, megújított változatának tekinti.³⁰

A destruktív szekták és az „anti-kultusz” mozgalmak

Az újonnan teret hódító vallási mozgalmakkal összefüggésben ismerkedtünk meg az ún. „destruktív szekta” fogalmával, amely lényegében arra utal, hogy a megjelölt vallási irányzat romboló módon hat a társadalomra, szétszakítja a családokat, illetőleg tagjait kiemeli a világból, elválasztja attól.

E csoportosulások egyik jellemzője,³¹ hogy célcsoportjuk a fiatalok – serdülők és fiatal felnőttek – rétegéből kerül ki, akikben a természetesen jelen lévő kötődési igényeket használják ki, azt a szekta és annak vezetője irányába vezetik át. Erősen korlátozzák a személyes szabadságot, megkurtítják a szabadidőt, és rendszeresen, kemény munkára kényszerítik a tagokat. Az eredeti közeggel, családdal a kapcsolattartást megnehezítik vagy megtiltják, a társadalmat bűnösnek, ellenségesnek állítják be.

Feuer Mária tanulmánya szerint e csoportok elvárják a teljes körű és feltétlen engedelmességet, tiltják az önálló gondolatokat, kezdeményezéseket, a hirdetett szabályokat szigorúan betartatják. A csatlakozott tagok legtöbbször anyagi függésbe kerülnek, a jövedelmük és vagyonuk sok esetben a szektához vagy annak vezetőjéhez vándorol. A kilépés a csoportból lehetetlen, illetve nagyon nehéz. Az ilyen

²⁹ SOMOGYI-BLASSZAUER it. 314. o.

³⁰ Hasonlóan a koreai protestáns keresztyénség pünkösdi ágához, amely – bár sok buddhista, samanisztikus elemet is mutathat, mutat a vallástudós számára – az önképét a protestáns keresztyén tradícióba helyezi el.

³¹ FEUER Mária: „Újabb adalékok a szekták pszichodinamikájához”, *Szociális Munka*, 16. évf. 2. szám, (2004.) 7-8. o.

szepták minden esetben a „vezető egyeduralmán és a tagok heteronóm függőségben tartásán”³² alapszanak.

Az ilyen szepták a csatlakozó egyén személyiségét, testi-lelki egészségét súlyosan rombolják, néhány esetben az életét is veszélybe sodorják. Az elmúlt évtizedekben több olyan eset is napvilágot látott, amikor kisebb-nagyobb létszámban, akár nagy tömegben követtek el a tagok gyilkosságokat és öngyilkosságot egy-egy szekta berkein belül, változatos okokra hivatkozva, változatos célokat maguk előtt látva.

A szepták és kultuszok térhódítására válaszként a 20. század hatvanas éveinek közepétől az Egyesült Államokban bontakoztak ki az ún. „anti-kultusz” mozgalmak, melyek „civil szerveződésként” a szeptához, kultuszhoz csatlakozott személyek visszatérítését határozták meg céljukként. A kezdeményezés főként azon szülők irányából indult ki, akik egy-egy új vallási mozgalom színre lépésekor elvesztették gyermekeikkel a kapcsolatot, a korábbi, konszolidált (vagy annak látszó) családi kapcsolataik felbomlottak, a gyermekek jelene és jövője kérdésessé vált.

Az „anti-kultusz” csoportok felvették a kapcsolatot a hatóságokkal, követelve fellépésüket a jog talaján, akár büntetőeljárásokat, -pereket kezdeményezve. A bírósági perekben ütközött a szülők érdeke és a vallásszabadság tiszteletben tartásának – egyébként a társadalomban alapjogként látható – igénye. Igyekeztek elérni a kormányzat szeptákkal szembeni határozottabb fellépését, akár törvények megalkotásával,³³ de legalábbis a meglévők szigorú betartatásával. Összehangolt tiltakozási mozgalmakat indítottak, ismereteket és információkat szereztek be a vallási szervezetről, ahová gyermekük csatlakozott, és ezen információkat igyekeztek megosztani egymással és a közvéleménnyel.³⁴ Kidolgozták a „visszaprogramozás”³⁵ rendszerét, melyet nem ritkán erőszakosan hajtottak végre az érintett fiatalokon.

---

³² FEUER it. 7. o.

³³ SZÁSZ-SZILCL it. 89. o.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

A Szász-Szilczl tanulmány az „anti-kultusz” mozgalmak legnagyobb hibájaként írja körül, hogy tagjaik nem gyermekük megkérdőjelezett viselkedését, annak lelki-társadalmi okait kutatták, és nem ezek kiküszöbölésére próbáltak lépéseket tenni. Csak korlátozottan térképezték fel azokat a családi-közösségi problémákat, amely a gyerekek, fiatalok szektához csatlakozásánál nagy hangsúlyt kaptak, ehelyett kizárólag egy-egy a vallási szervezet ellen hangsúlyozták nézeteiket.³⁶ Nem vették észre, hogy a probléma gyökere helyett kizárólag az ágakat és a gyümölcsöket akarták lenyesni, és kiirtani. Egyformának ítélték meg az összes, általuk szektának tekintett új vallási mozgalmat, és normatív módon, a tényleges veszély feltérképezése nélkül léptek fel ellenük. Ma már ezen mozgalmak elvesztették korábbi erejüket, jelen korunkban az új vallási mozgalmakkal kapcsolatos információszerzés- és átadás, valamint a valóban, bizonyítottan romboló csoportosulások elleni fellépés hangsúlyos.

A szektakérdés Magyarországon a 20. században

A 20. század első fele a református gondolkodás és teológia „szellemekben és szellemekben különösen gazdag korszaka”³⁷ volt, melynek során tudományos igénnyel igyekeztek átgondolni és feltárni mindazon kérdéseket, amelyek foglalkoztatták koruk keresztyén, református híveit. E témák között került szóba a szekták kérdése is, bár ekkortájt a szektákat a keresztyénség keretein belül értelmezték, más vallásokat, vallási irányzatokat nem vizsgáltak. A „szovjet éra” nyugati demokráciákkal szembeni kritikájának egyik elemévé vált a hatvanas évek derekától az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában megjelenő új vallási mozgalmak, szekták térhódítása. A „nép nevelésének” eszközei voltak azok a cikkek és tanulmányok, amelyek ezeket a vallási irányzatokat károsnak, bűnösnek, és a nép megromlottjának tekintették, ezeket ellenségként mutatták be.

³⁶ SZÁSZ-SZILCL it. 90. o.

³⁷ Ld. NÉMETH Pál előszavát a *Magyar református önismereti olvasókönyvhöz* (Magyar református önismereti olvasókönyv – Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából, szerk: Németh Pál (Budapest, Kálvin Kiadó 1997.) 6. o.

E tendenciára példa a *Világesemények Dióhéjban* című lapban, 1979. elején megjelent rövid cikk,³⁸ amely az új vallási mozgalmakat egyöntetűen szektának bélyegezi, azokat „fanatikusnak”³⁹ ítéli, és úgy állítja be őket, mint amelyek működése „eleve óriási lehetőségeket tár(nak) fel a szemfüles üzletember, csalók és szélhámosok előtt”.⁴⁰ A cikk a Hare Krisna-mozgalomról is szót ejt, bár azt igen gúnyos hangvétellel teszi: „Ártatlan a Hare Krisna szekta is, amelynek hívei leborotvált fejjel, sáfrányszínű buddhista szerzetesi köntöst öltve kántálják a mantrákat, vagyis az imákat és nyilvános programjaik bemutatása után szorgalmasan tányéroznak.”⁴¹

Az 1978-ban Jonestown-ban történt tragikus események által felvetett kérdésekre válaszadás és magyarázat igényével jelent meg a *Világosság* című folyóiratban 1979-ben több cikk az amerikai szektakerédséről. A cikkek írói (Somogyi János és Blasszauer Béla) igyekeznek bemutatni a Népek Temploma szektát, annak vezetőjét, és a tragédiához vezető utat. Megpróbálnak magyarázatot találni a bekövetkezett eseményekre, magyarázatukhoz felhasználják a témában keletkezett amerikai tanulmányokat és cikkeket is. Érdekes látni emellett, hogy Somogyi János neve által fémjelzett tanulmány⁴² a korszakra jellemző módon a „burzsoá”⁴³ gondolkodásmód és a „freudista pszichológia”⁴⁴ elterjedésében látják a szekták társadalmi eredőjét, mivel ezek azok a tényezők, amelyek az amerikai középosztály válságát okozták.

Szigeti Jenő *Öngyilkosság – Krisztus nevében?* című cikkében⁴⁵ leszögezi, hogy „a szekták egyetemes történetében újat jelentenek a leg-

³⁸ Gyilkos szekták, *Világesemények Dióhéjban*, 23. évf., 1. szám (1979.) 4-7. o.

³⁹ Gyilkos szekták it. 5. o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Gyilkos szekták it. 7. o.

⁴² SOMOGYI János: „A szekták új hulláma az Egyesült Államokban II. rész”, *Világosság* 20. évf. 7. szám (1979.) 398-405. o.

⁴³ SOMOGYI A szekták...II. 398. o.

⁴⁴ SOMOGYI A szekták ... II. 399. o.

⁴⁵ SZIGETI Jenő: „Öngyilkosság – Krisztus nevében?” *Theologiai Szemle*, 22. új évf. 1-6. szám (1979.) 47-49. o.

utóbbi években kialakult, kétes sikerű szekták”.⁴⁶ Felhívja a figyelmet továbbá, hogy a társadalomban megjelenő szekták az „egyetemes egyház hiánybetegsége”,⁴⁷ melyek némely esetben Krisztus nevével visszaélve működnek.

A rendszerváltozást követően a korábban „bujkáló”, félig-meddig illegalitásban tevékenykedő vallási irányzatok, szekták nyíltan kezdtek működni, tanaikat hirdetni, téríteni. Ebben az időszakban tevékenységük nyomán számos embertársunk elpártolt (vagy elpártolni látszott) keresztyén eredetétől. Erre a jelenségre válaszul jelent meg a Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztályának gondozásában 1994-ben Bütösi János *Tévtanítások pergőtüzében* című könyve. A könyv alcíme szerint „néhány mai szekta és szektás mozgalom” bemutatására és értékelésére vállalkozik.

Bütösi a szekta fogalmának meghatározásakor a Szentírás szavait idézi: „Amelyik lélek pedig nem vallja Jézust, az nem Istentől van. Ez az antikrisztus lelke, amelyről hallottátok, hogy eljön, most pedig már a világban van.” (1Jn 4,3) Ennek alapján a szerző számára egyértelmű a határ a jó és rossz között: minden mozgalom szektának minősül, amelyik számára Jézus Krisztus megváltása mellé még valami másra, jellemzően egy másik személy, ember példájára van szüksége. Minden mozgalom szekta, amelynek „a kereszt és a feltámadás által mennybe vezető út mellett még valami más, hasonló rangra felemelt Istenhez vezető utat is el kell ismerni”.⁴⁸ Ugyanakkor minden vallási rendszer, amelyet szektának lehet minősíteni, Isten ellen való, „antikrisztusi”, így nyilvánvalóan csak ártalmas lehet. Bütösi érvelésében jól látható, hogy teológiai értékítéletet tartalmazó szekta-definíciót követ, református irányultsággal.

Az Ökumenikus Tanulmányi Központ 1991. és 1995. között négy füzetben adott ki „tanulmányi füzeteket” a rendszerváltozást követő egyházi-vallási helyzettel, az új vallási mozgalmakkal, szektákkal,

⁴⁶ SZIGETI Öngyilkosság... it. 49. o.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ BÜTÖSI János: *Tévtanítások pergőtüzében*, (Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1994.) 10. o.

kultuszokkal összefüggésben.⁴⁹ Az ÖTK célja volt, hogy a rendszer-változás után Magyarországon megjelent, sok esetben „agresszívan misszionáló”⁵⁰ új vallásokról és vallási irányzatokról tájékoztatást nyújtson elsősorban keresztyén hívek számára. A „tanulmányi füzetek”-ben is teológiai szempontból vizsgálják az újonnan megjelent vallási irányzatokat, de ezekben már az ökumenikus konszenzus is tetten érhető.

Katolikus oldalról alapvető műnek tekinthető Guiseppe de Rosa S. J. *Vallások, szekták és a kereszténység* című könyve, amely 1991-ben jelent meg, és számos, a korszakban készült tanulmánynak (nem csak katolikus oldalról) alapvető irodalma lett.⁵¹ De Rosa a Hare Krisna-mozgalmat az új keleti vallások közé sorolja, és kiemeli, hogy a mozgalomban „többé-kevésbé mágikus vagy babonás ősi szertartásokat ismételtetnek, ennek során a ’lelki mester’ imádása összefolyik az istenség (murti), a szent tűz, a szent fa (tulaszi) és a szent láng imádásával.”⁵²

A Hare Krisna-mozgalom hazai fogadtatása

Hazánkba a Hare Krisna-mozgalom 1976-ban⁵³ érkezett meg, amikor egy jógaoktató hívta meg bhaktákat előadások megtartására. Nem sokkal később, 1977-ben már egy bérelt lakásban nyugati hívők kezdték tanítani az érdeklődőket, 1980-ra pedig 25-30 magyar hívőt avattak fel. A Prabhupáda halála után tapasztalt ellentétek megosztották a magyarországi híveket is: egy részük a formálódó közösség-

---

⁴⁹ A négy füzetet egybeszerkesztve az ÖTK 1996-ban ismételtlen kiadta. Publikációmban az ÖKUMENIKUS Tanulmányi Központ *Minden vallás egyház? – Tájékozódás a mai vallási pluralizmusban*, (Ökumenikus Tanulmányi Központ kiadványa, Budapest, 1996.) című kiadványt használom fel.

⁵⁰ ÖKUMENIKUS im. Előszó

⁵¹ De ROSA, Guiseppe: *Vallások, szekták és a kereszténység*, (Budapest, Szent István Társulat, 1991.) 11. o.

⁵² De ROSA im. 200. o.

⁵³ FARKAS Judit: *Ardzsuna dilemmája* (Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézetee-PTÉ Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék- L’Harmattan, 2009) 30. o.

ből kilépve megalapította a Vaisnava Hindu Egyesületet,⁵⁴ a másik része hozta létre a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségét.

A nyolcvanas évek második felében több vallási irányzat működött illegálisan Magyarországon, többek között a Hare Krisna-mozgalom is ezek közé tartozott. Az Állami Egyházügyi Hivatal 1986-ban készült jelentésében⁵⁵ a mozgalmat az engedély nélkül működő szakadár csoportok közé sorolta, bár működésükkel kapcsolatosan „minimális ismeretei voltak”.⁵⁶ A Belügyminisztérium III/III-as csoportfőnökség 1987-ben a „a Hare Krisna szekta tevékenységének visszaszorítását, kapcsolataik leválasztását”⁵⁷ tűzte ki feladatul.

Nyomozásukban a mozgalom és vezetőinek személyét, tevékenységüket vizsgálták és tartották szemmel, felhasználva a „rendszer” számos eszközét a lejáratásukra.⁵⁸ 1989-ben beismerték törekvéseik lehetetlen voltát: „A szekta eddigi eredményes intézkedéseink ellenére, módszereiben változtatva tovább folytatja illegális szervező tevékenységét.”⁵⁹ Az Állami Egyházügyi Hivatal 1989. június 23-i hatályllyal, a 3/1989. (VI. 30.) ÁEH határozatával⁶⁰ a Hare Krisna-mozgalmat „törvényesen elismert vallásfelekezetté”⁶¹ nyilvánította. A rendszerváltozást követően a mozgalom nyíltan, korlátozás nélkül működött, azonban tevékenysége a következő években visszaütt a szervezetre. A megszokottól eltérő életvitelük, szokásaik, öltözködésük, szokásaik és látványos nyilvános megjelenéseik ellenérzéseket és visszatetszést váltott ki számos emberben, különösen a keresztyén egyházi oldalról.

Az ellenük indult első nagyobb támadást Németh Géza református lelkész indította, mivel úgy látta, hogy a mozgalom a magyar fiatalokra „destruktív” hatást gyakorol, szétszakítja a családokat, és veszélyes a társadalomra. Németh Géza az ekkoriban alapított Segítő

⁵⁴ FARKAS im. 31. o.

⁵⁵ KÖBEL Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1988/89-ben Magyarországon, 2011. november 21. konferencia előadás

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

Barát Munkaközösség feladatának tekintette a szektáknak, destruktív szektáknak nevezett mozgalmak leleplezését,⁶² a bűnüldöző szervek mozgósítását, és az áldozatok visszatérítését és „visszaprogramozását”. A csoport 1992 novemberében megjelent szándéknyilatkozata a Hare Krisna-mozgalmat (egyéb csoportosulásokkal együtt) „nemzetbiztonságilag veszélyes”⁶³ behatolóknak nevezte. A mozgalmat ért támadások eredőjében egyrészt „a tolerancia hiánya, másság nehezen tűrése, a gyakran valótlan állításokkal teletűzdelt vádak”,⁶⁴ másrészt a „közösség túlméretezett kampánya”⁶⁵ látható.

A társadalomban fennálló aggodalmakat mutatja az a parlamenti vita, amely az 1993-as költségvetési keret felosztásáról zajlott. A vita a szabad vallásgyakorlás, az állam és egyház különválasztása, valamint a parlament önrendelkezése gyújtópontjában állt. Egyrésztől minden egyház, amely a megfelel a törvényi követelményeknek, jogosult lehet a támogatásra, másrésztől pedig az Országgyűlésnek jogában áll eldönteni melyik szervezetnek ad támogatást, és melyiknek nem. A döntés végeredményeképpen az országgyűlési határozat a Hare Krisna mozgalmat a „destruktív szekták” körébe sorolta, és megfosztotta az állami támogatás lehetőségétől.

A krisnások nem hagyták magukat, így petíciókkal, konferenciákkal, perrel próbálták a harcot felvenni. Sikeresen: 1994-ben az Országgyűlés újra megszavazta számukra az állami támogatást, és a Németh Géza ellen indított polgári pert is megnyerték. Ezen időszakot követően háborítatlanul folytathatták missziós tevékenységüket Magyarországon. Mezei Andrea idézett tanulmánya a mozgalmat már nem a szekták, hanem az „ezoterikus vallási mozgalmak”⁶⁶ kategóriájába sorolja, melyek fő vonzerejét (Mezei szerint) „az általuk közvetített egzotikus (keleti jellegű) kultúrákban”⁶⁷ találhatjuk meg.

---

⁶² FARKAS im. 32. o.

⁶³ FARKAS im. 32. o.

⁶⁴ FARKAS im. 32. o.

⁶⁵ FARKAS im. 32. o.

⁶⁶ MEZEI Andrea: „Szekta és egyház a rendszerváltás után”, *Társadalmi Szemle* 49. évf. 3. szám (1994.) 48. o.

⁶⁷ Uo.

A magyarországi krisnások hazánkban is hasonló módszereket alkalmaztak az ellenséges, tiltakozó hangok elhallgattatására, mint nyugati társaik. Felkérték Kamarás István vallásszociológust egy nagymérvű kutatás elvégzésére a Hare Krisna-mozgalom köreiben, melynek eredményeit Kamarás 1998-ban adta ki.⁶⁸ Emellett igyekeztek önmagukat az indiai kultúra hiteles bemutatójaként megmutatni, az „indiai kultúra szaktekintélyeként”⁶⁹ fellépni. A somogyvámosi Krisna-völgy létrehozása nagy jelentőségű az elfogadás és befogadás folyamatában, ahol számos rendezvényt, fesztivált rendeznek a kíváncsi tömegek jelenlétében.

A Hare Krisna-mozgalom (és más új vallási mozgalmak) megjelenésével összefüggő viták időszakát követően a magyar társadalom elfogadta a Hare Krisna-mozgalmat anélkül, hogy bármilyen szempontból kritikával illették volna. Elősegítette mindezt a mozgalom által képviselt nyitottság, amellyel más vallások felé fordultak, illetőleg az a társadalmi szerepvállalás, amelyet felmutattak a szociális szempontból hátrányban élő rétegekkel szemben. Kamarás István kutatása, és annak anyagát tartalmazó monográfiája nyomán sem a civilek, sem a vallásokkal foglalkozó tudományterületek képviselői a Hare Krisna-mozgalmat nem tekinthették többé szektának, különösen nem destruktív szektának, így – a teológiai körökön kívül – teljes elfogadottságot nyert.

Keresztyén körökben azonban megítélésük továbbra is kétségekkel teli maradt, bár a korábbihoz hasonló elutasításra és támadásokra már nem került sor. Megmaradt a keresztyén teológusok és hívő tudósok szorongása a szekták – ezeken belül a kategórikusan szektának tartott Hare Krisna-mozgalom – megjelenésével és működésével szemben, ezért számos folyóiratban, szakmai fórumon megjelentek tanulmányok és cikkek a témában. Ezek az anyagok már óvatosabban fogalmazzak, de az olvasó kiolvashatja belőlük az új vallási mozgalmakkal kapcsolatos aggályokat.

⁶⁸ KAMARÁS István: *Krisnások Magyarországon*, (Budapest, Iskolakultúra, 1998.)

⁶⁹ FARKAS im. 32. o.

A vallásközi párbeszéd, mint a megbékélés útja

A keresztyénségtől nem idegen a más vallásokra történő reflexió, hiszen egész történetét végig kísérte, kíséri a más vallásokkal való találkozás, esetenként ütközés. A felvilágosodás koráig a más vallásokkal szemben a merev szembenállás volt jellemző: „a kereszténységet egyedülállónak, kizárólagosnak, felsőbbrendűnek, véglegesnek, normatívnak, abszolútnak tekintették”.⁷⁰ A felvilágosodás szellemében ez a szembenállás fellazulni látszik: a más vallások elismerése mellett a kereszténységre úgy néztek, mint amelyben a vallások lényege „természetesen a legmagasabb beteljesedéséhez jut”.⁷¹ A vallás ezen időszakban válik az ember, mint humánus természetes szükségletévé és tényezőjévé, amely az ember érzésvilágában vagy erkölcsiségében bújik meg. A 19-20. század fordulójára az istenhit transzcendens aspektusa megkérdőjeleződött, és a vallást az ember illuzórikus képzeleti termékének látták.⁷²

Karl Barth *Römerbrief-e* és *Dogmatiká*-ja lényegében már e vallás- és hitértelmezés „ellen irányuló tömény támadásként fogalmazódott meg”,⁷³ hiszen már nem Istent és Isten kijelentését helyezték középpontba, hanem az embert. Barth teológiájában a „transzcendens és immanens teljesen elválasztódik egymástól”.⁷⁴ Barth Isten és ember „totális különbözőség”⁷⁵-ét hangsúlyozza, szemben a liberális teológia immanenciát valló nézeteivel. Fő műveiben „az Isten-ember kapcsolat kérdéskörében tárgyalja a vallás problematikáját ... s csak közvetetten szól arról, hogy milyen kapcsolata van a keresztyénség-

⁷⁰ BOSCH, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, (Budapest, Harmat – PMTI, 2005.) 433. o.

⁷¹ BEYERHAUS, Peter: „A vallások teológiájának kérdése a protestantizmusban”, a Bensheimi Konfessionskundliches Institut 1968. évi tudomány értekezletén elhangzott előadás anyaga Pákozdy László fordításában a *Theologiai Szemlében* jelent meg 1968. évi 7-8. számában, 215. o.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ KOVÁCS Ábrahám: „Karl Barth és a vallási pluralizmus”, *Theologiai Szemle* 55. új évf. 4. szám, (2012.) 204. o.

⁷⁵ Uo.

nek más vallásokkal”.⁷⁶ A vallás az ember legnagyobb ellensége, hiszen bár eljuttathatja az embert az Isten felé vezető úton valamely végpontig, azonban soha nem képes a szakadékat áthidalni Isten és ember között. Az igaz vallást azonban Isten „teremti, kiválasztja, megigazulttá teszi és megszenteli”.⁷⁷

A 19-20. század fordulóján gyökerezett meg az a gondolat a teológiában, hogy a keresztyénség nemcsak fölötte áll a más vallásoknak, hanem „mind közül a legkülönb, és valamennyit túl fogja élni”.⁷⁸ A világon minden ember hite egy egységes vallás felé mozog, amely természetyszerűen a keresztyénség lesz. Az üdvösség kizárólag Krisztuson át lehetséges, de a kegyelem elemei más vallásokban is megjelennek. Karl Rahner katolikus teológus nevéhez fűződik az „anonim keresztyénség” fogalma, aki szerint más vallások is helyet kapnak Isten üdvtervében, amennyiben minden vallás Krisztus üdvselekménye felé irányítja az embert. A II. vatikáni zsinat „a többi vallást a *homo naturaliter religiosus* különböző kifejezési formáinak tekintette, amelyek méltánylandók ugyan, ám egyedül a Biblia ó- és újszövetségi írásai tanúsítják Isten üdv történeti kinyilatkoztatását, melynek teljessége Krisztus”.⁷⁹

Ezzel párhuzamosan alakult ki az a gondolat, amely szerint a különböző vallások célja és eredője ugyanaz: amiről beszélnek lényegében ugyanaz, csak más szavakkal írják le azt.⁸⁰ A különböző vallások ugyanazon kérdésre adott különböző válaszokat jelentenek, amelyek egyenrangúak, a keresztyénségnek nincs semmilyen alapja arra, hogy önmagát magasabb rendűnek, feljebbvalónak tekintse.

A 20. század második felétől a teológusok, vallástudósok tudatosan keresték, keresik azokat a kapcsolódási pontokat, ahol a vallások

⁷⁶ KOVÁCS Ábrahám: „Eröss Lajos, Karl Barth és az összehasonlító vallásteológia. A buddhizmus és a keresztyénség viszonya”, *Református Szemle*, 121. kötet 2021. 67. o.

⁷⁷ BOSCH im. 437. o.

⁷⁸ BOSCH im. 438. o.

⁷⁹ PATSCH Ferenc: „Fordulat a vallásokhoz fűződő viszonyban”, *Vigília* 88. évf. 9. szám (2015.) 669. o.

⁸⁰ BOSCH im. 439. o.

találkozhatnak egymással. E találkozások színtere a párbeszéd, a dialógus a vallások között. A vallásközi párbeszéd lényegét Nagypál Szabolcs így fogalmazta meg: „A vallásközi párbeszédben elkötelezett emberek küldetése és hivatása az, hogy szilárd és tartós hidakat építve a különböző vallási és lelkeségi közösségek között segítsenek az összefogás és az összhang (nem pedig valamiféle egység) megteremtésében, egyszersmind a felelősségteljes fönntartásában és az ápolásában is.”⁸¹

E nagyívű feladatban szükség van „egymás minél mélyebb megértésére”,⁸² a múlt és a történelem a téren elkövetett bűneinek beismerésére, a hívek békességre, megértésre nevelésére, és a lelkipásztorok ezirányú képzésére.⁸³ Feladatunk e folyamatban nem a saját hitünk és vallásunk mindenáron való védelme, hanem a „másik vallás megértésére való törekvés”.⁸⁴ A dialógus tehát „valódi nyitottságot jelent a másik véleménye iránt, egy olyan kapu, amelyen keresztül az ember egy másik hitvilágba lépve megragadhatja a másik ember hitét”.⁸⁵ A református Kodácsy Tamás írja: „Jellemzően a párbeszéd olyan résztvevőkkel folytatható eredményesen, akik saját vallási hagyományukban erősen állnak, és nem identitásuk keresésére, illetve megtalálására lépnek kapcsolatba más vallási kultúrákkal.”⁸⁶

A Hare Krisna-mozgalom a vallásközi párbeszédben tevékeny szerepet vállal, többek között a rendszeresen szervezett *Létkérdés Konferenciák* által. Ezek a konferenciák lehetőséget teremtenek az

---

⁸¹ NAGYPÁL Szabolcs: „Lelkiség és tekintet: Segítség a vallásközi párbeszédben” in: *Tekintettel – vallásközi segédkönyv*, szerk: Nagypál Szabolcs, (Budapest, L’Harmattan – Békés Gellért Ökumenikus Intézet, 2012.) 7. o.

⁸² NAGYPÁL Szabolcs: „A vallásközi párbeszédre felkészülés erkölcsstana”, *Theologiai Szemle* 55. új évf. 2. szám (2012.) 113. o.

⁸³ NAGYPÁL it. 113-118. o.

⁸⁴ KOVÁCS Ábrahám: „Különböző teológiai megközelítések más vallásokhoz” in: *Napkeletől napnyugatig – vallástörténeti tanulmányok I.* szerk: Nagy Antal (Budapest, LUX Kiadó, 1999.) 50. o.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ KODÁCSY Tamás: „A vallási pluralizmus református teológiai értelmezése” in. *Vallás: háború vagy béke?* (Budapest, Magyar Vallástudományi Társaság – L’Harmattan Kiadó, 2011. szerk: Banyár Magdolna) 90. o.

egyres vallások (felekezetek) hittudósai, a különböző tudományterületek, és a közélet képviselői számára a mindennapi életet, életmódot, a vallási gondolkodást és vallási praxist érintő témák megbeszélésére, a vélemények cseréjére. A konferenciák anyaga online felületen⁸⁷ bárki számára hozzáférhető, illetőleg szerkesztett változatban könyv formájában is kiadásra kerültek. Témánkhoz szorosan kapcsolódott a 2010-ben szervezett „Vallás: háború vagy béke?” című konferencia, melynek anyagát 2011-ben a Magyar Vallástudományi Társaság és az L’Harmattan Kiadó adta ki, Banyár Magdolna szerkesztésében.

Záró gondolatok

Hans Küng írja: „Az ismeretátadás, a vita nem vezet a különböző vallások hagyományok egymással való kritikátlan keveredéséhez, hanem egymás kölcsönös megismeréséhez. Ez minden vallás számára gazdagodást jelent.”⁸⁸ A Hare Krisna-mozgalom megismerése, hagyományai és kegyességi praxisuk megértése elősegíti számos, a református hívek között is megjelenő kérdés tisztázását, a református dogmatika válaszainak keresését. Hallhatunk a gyülekezeti közösségeinkben reinkarnációról, jógáról, meditációról, vagy mantrázásról – mindezek a fogalmak megérdemlik, hogy eredeti helyükről, a hinduizmusból, illetőleg nyugati oldalról a Hare Krisna-mozgalom tanításaiból merítve értsük és értessük meg őket.

Körülnézve a hazai vallási palettán, láthatjuk azt is, hogy a Hare Krisna-mozgalom néhány évtizedes életútja rendkívül sikeresnek mondható. Van-e bármi, amit református egyházi gyakorlatunk tanulhat tőlük, vagy olyan nagy a különbség közöttünk, hogy nemcsak teológiánk, hanem mindennapi életünk sem találkozik egymással?

⁸⁷ forrás: <https://letkerdes.hu/archivum.html> (letöltés: 2024. 01. 04.) – az archívum 2021-ig tartalmazza a konferenciák anyagát.

⁸⁸ KÜNG, Hans, STIETENCRON, Heinrich von: *Párbeszéd a hinduizmusról* (Budapest, Palatinus Kiadó, 1999.) 12. o.

Felhasznált irodalom

„Új vallási szubkultúrák az Egyesült Államokban”, kivonatos fordítás, *Mérleg*, 8. évf. 1. szám (1972) 70-83. o.

ANDORKA Rudolf: Vallásosság és egyházak a 20. században – fő tendenciák és nyitott problémák, *Info-Társadalomtudomány* 017. 1991.

BEYERHAUS, Peter: „A vallások teológiájának kérdése a protestantizmusban”, ford: Pákozdy László, *Theologiai Szemle*, 11. új évf. 7-8. szám, (1978.) 215-222. o.

BOGNÁR Bulcsú: „Társadalmi kirekesztettség és vallási értelemadás a modern társadalomban”, *Szociológiai Szemle*, 23. évf. 1. szám (2013.) 6-21. o.

BOSCH, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, (Budapest, Harmat – PMTI, 2005.)

BÜTÖSI János: *Tévtanítások pergőtűzében*, (Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1994.)

De ROSA, Guiseppe: *Vallások, szekták és a kereszténység*, (Budapest, Szent István Társulat Budapest, 1991. ISBN 963 360 625 3)

FARKAS Judit: *Arzsuna dilemmája* (Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet- PTE Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék- L'Harmattan, 2009)

FEUER Mária: „Újabb adalékok a szekták pszichodinamikájához”, *Szociális Munka*, 16. évf. 2. szám, (2004.) 3-14. o.

FODOR Zsófia: „Vallásosság a posztmodern korban”, *Vallástudományi Szemle*, 11. évf. 2. szám (2015.) 9-22. o.

Gyilkos szekták, *Világesemények Dióhéjban*, 23. évfolyam, 1. szám (1979.) 4-7. o.

HÁMORI Balázs: „Az elvakultság ökonómiája”, *Közgazdasági Szemle*, 42. évfolyam 9. szám (1995.) 860-870. o.

KAMARÁS István: *Krisnások Magyarországon*, (Budapest, Iskolakultúra, 1998.)

KODÁCSY Tamás: „A vallási pluralizmus református teológiai értelmezése” in. *Vallás: háború vagy béke?* (Budapest, Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan Kiadó, 2011. szerk: Banyár Magdolna) 79-90. o.

KOVÁCS Ábrahám: „Eröss Lajos, Karl Barth és az összehasonlító vallásteológia. A buddhizmus és a kereszténység viszonya”, *Református Szemle*, 121. kötet 2021. 56-88. o.

KOVÁCS Ábrahám: „Karl Barth és a vallási pluralizmus”, *Theologiai Szemle* 55. új évf. 4. szám, (2012.) 204-213. o.

KOVÁCS Ábrahám: „Különböző teológiai megközelítések más vallásokhoz” in: *Napkelettől napnyugatig – vallástörténeti tanulmányok I.* szerk: Nagy Antal (Budapest, LUX Kiadó, 1999.) 34-53. o.

KÖBEL Szilvia: „Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1988/89-ben Magyarországon”, 2011. november 21. konferencia előadás

KÜNG, Hans, STIETENCRON, Heinrich von: *Párbeszéd a hinduizmusról* (Budapest, Palatinus Kiadó, 1999.)

LIVIU, Jitianu: „A kulturális anamnézis sodrása ellen” *Studia Theologia Transsylvanica* 12. Supplementum (2009)

Magyar református önismereti olvasókönyv – Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából, szerk: Németh Pál (Budapest, Kálvin Kiadó 1997.)

MEZEI Andrea: „Szekta és egyház a rendszerváltás után”, *Társadalmi Szemle* 49. évf. 3. szám (1994.) 44-53. o.

NAGYPÁL Szabolcs: „A vallásközi párbeszédre felkészülés erkölcsstana”, *Theologiai Szemle* 55. új évf. 2. szám (2012.) 113-118. o.

NAGYPÁL Szabolcs: „Lelkiség és tekintet: Segítség a vallásközi párbeszédben” in: *Tekintettel – vallásközi segédkönyv*, szerk: Nagypál Szabolcs, (Budapest, L’Harmattan – Békés Gellért Ökumenikus Intézet, 2012.) 7. o

ÖKUMENIKUS Tanulmányi Központ *Minden vallás egyház? – Tájékozódás a mai vallási pluralizmusban*, az Ökumenikus Tanulmányi Központ kiadványa, Budapest, 1996.

PATSCH Ferenc: „Fordulat a vallásokhoz fűződő viszonyban”, *Vigília* 88. évf. 9. szám (2015.) 661-669. o.

ROBBINS, Thomas: „Az új vallási mozgalmak és a társadalom: elméletek és magyarázatok”, *Replika*, 21-22. szám, 1996.05.01. 173-208. o. ford: Molnár Attila

SOMOGYI János – BLASSZAUER Béla: „A szekták új hulláma az Egyesült Államokban I. rész”, *Világosság*, 20. évf. 5. szám (1979.) 311-315. o.

SOMOGYI János: „A szekták új hulláma az Egyesült Államokban II. rész”, *Világosság* 20. évf. 7. szám (1979.) 398-405. o.

SÜLE Ferenc: „A szektaképződés néhány mélylélektani vonatkozása”, megjelent: *Szekták – új vallási jelenségek* szerk: Lugosi Ágnes, Lugosi Győző (Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.) 87-104. o.

SZÁSZ Dániel-SZILCZL Dóra: „Az új vallási mozgalmakról”, *Valóság*, 39. évf. 5. szám (1996.) 84-92. o.

SZENTPÉTERY Péter: „Hol a határ? Egyház, szekta, kultusz, álvallás, valláspótlék”, *Credo Evangélikus Műhely*, 2. évf. 1-2. szám (1996.) 85-91. o.

SZIGETI Jenő: „A közös keresztyén tradíció szektás elszíneződései”, *Theologiai Szemle* 21. új évf. 5-6. szám (1978.) 147-150. o.

SZIGETI Jenő: „Öngyilkosság – Krisztus nevében?” *Theologiai Szemle*, 22. új évf. 1-6. szám (1979.) 47-49. o.

TOMKA Miklós: „A szekularizációs hipotézis”, *Szociológia* (? évf.) 1989/2. szám 109-125. o.

ZULEHNER, Paul M.: Igen a vallásra – nem az egyházra? in: *Az egyház a 21. században*, szerk: Manfred Kock, ford: Szabó Csaba (Budapest, Kálvin Kiadó, 2004.)

R. Szabó István:

Egzisztenciális kérdések és dilemmák a Heidelbergi Káté első kérdés-felelete mentén

Abstract: Existential questions and dilemmas along the first question-response of the Heidelberg Catechism

To the Reformed believer the Heidelberg Catechism eloquently and boldly summarizes the basics and the essence of our faith. The very first question and answer deeply contrasts the present day mindset. It talks about comfort and the necessity to have it, though today's mankind does not want to hear about these negative forces and about sin. Actually, comfort is strongly related to the existential foundational problems we need to face. This Q&A addresses the where do I belong issue, too. This generation, though, does like to be self-centered. On the other hand we benefit of our Lord's sacrificial ransom, but, although we like to talk about value and money, but it is pretty challenging to address the issue of needing to be saved. The Heidelberg Catechism forces us back to the sin and salvation dichotomy on one hand, and the sphere of grace on the other hand, in which our life gets its meaning. This helps us to only live for Him.

Keywords: existential psychology, comfort, belonging to, grace, dedicated life

Absztrakt: Egzisztenciális kérdések és dilemmák a Heidelbergi Káté első kérdés-felelete mentén

A református ember számára a Heidelbergi Káté nagyszerűen összefoglalja és megalapozza hitét. A Káté első kérdése és a ráadott felelet kontrasztban áll a mai közgondolkodással. Ugyanis beszél vigasztalásról és annak szükségességéről, miközben a ma embere, sőt a mai kereszténység egyre kevesebbet akar hallani a lehúzó erőkről, a bűnről. Hiszen a vigasztalás épp az egzisztenciális alapproblémáinkkal van összefüggésben. Ugyanakkor kitér a hovatartozásra: kié vagyok? A ma embere viszont önmagáé szeret lenni és nem elköteleződni. Egy elanyagiasodott világban szeretiünk értékről, pénzről beszélni, de hogy lehet ma érteni az érettem való

megfizetést? Az Úr viszont mindenért megfizetett, megszabadított, megőriz. A Káté visszakényszerít a bűn-bűnhődés valamint a kegyelem szférájába, amelyben értelmet nyer az élet, tekintettel, hogy vízváltástó jellege van és rávezet arra, hogy ezután „neki éljek”.

Kulcsszavak: egzisztenciális pszichológia, vigasztalás, hovatartozás, kegyelem, odaszánt élet

Heidelbergi Káté, 1. kérdés-felelet: Mi életedben és haláloedban egyetlen vigasztalásod?¹

Az, hogy testestől-lelkestől – akár élek, akár halok – nem az önmagamé, hanem az én hűséges Uramnak és Megváltómnak, Jézus Krisztusnak a tulajdona vagyok.

Ő drága vérével minden bűnömért maradéktalanul megfizetett, és az ördög hatalmából megszabadított. Úgy megőriz, hogy mennyei Atyám akarata nélkül egy hajszál se hullhat le fejemről, sőt mindennek üdvösségemre kell szolgálnia. Ezért Szentlelkével bizonyosságot ad örök életemről, és szív szerint hajlandóvá és készvé tesz arra, hogy szüntelenül neki éljek.

Bevezető

A református hívő ember élete Isten szeretetébe, kijelentésébe, vezetésébe beágyazott élet. Nagy elődeink összefoglalták hitvallásainkban hitünk alapját és kvintesszenciáját a Szentírás alapján. A történelem folyamán Isten megváltott, hívő népe ki volt és ki van téve kihívásoknak, támadásoknak, hittételeink megkérdőjelezésének. Sok esetben az Egyházon belül történt és történik, hogy egyesek „felfedeznek” valami újat a Szentírásban, kiragadják az összefüggésekből és arra egy egész hitvilágot, hitvallást és gyakorlati hitéletet építenek. A szakadások mögött sokszor az újszerűség keresése, az olthatatlan emberi kíváncsiság, a világi trendeknek való megfelelés és az azokkal való azonosulás, a folyamatosan alakuló és Isten Igéjével vetekedő, szembehelyezkedő szekuláris világra jellemző sajátosságokkal való

¹ Z. Ursinus, C. Olevianus: Heidelbergi Káté, 2013. <https://regi.reformatus.hu/mutat/6216/> (Letöltve: 2024.06.10.)

ötvezés húzódik meg. A reformátori tétel, mely szerint az Egyháznak a folyamatos megújulás útján kell járnia, annak a kényszerűségét és szükségességét is magában hordozza, hogy Isten földi népe nem úszhatja meg az ön maga revíziója nélkül, azaz kénytelen újból és újból megkérdeznie Urát: „*Mit tegyünk, hogy Istennek tetsző dolgokat cselekedjünk?*” (Jn 6,28)

Az utóbbi 70-80 év az individualista világszemlélet, az önközpon-túság előretörésének korszaka. És ez a világi szellemtörténeti folya-mat nem hagyta nyomok és befolyás nélkül az Egyházat sem. Közben az ön magad ura vagy, legalábbis ez a közgondolkodásban eluralkodott szemlélet, hogy értelmezhető a Káté első kérdésére adott válaszban az, hogy a Jézus Krisztusé vagyok? De egyáltalán miért kérdés, hogy van-e vigasztalásom? Miért lennék szomorú, depresszi-ós, elveszett egy olyan világban, amely a történelem folyamán soha nem látott örömeket, szórakozási és kikapcsolódási lehetőségeket, törvénybe iktatott heti két szabadnapot, a munka mezején tevéke-nyeknek pihenőszabadságot, majd a nyugdíjkorhatár elérésekor nyugdíj biztosit? Arról nem is beszélve, hogy erre a kérdésre adott válaszában a Káté felelete kitér a bűn kérdésre, ami manapság a jólé-ti evangélium, az élménykereszténység felől nézve nem is korszerű megközelítése a keresztény tanoknak és életszemléletnek. Ezekre a kérdésekre keresek válaszokat ebben a tanulmányban, valamint a Káté első kérdéséből és feleletéből merítve szeretném megvizsgálni a református hívő ember mai kihívásait, és a felmerülő apologetikai kérdéseket egyaránt. Teszem ezt behozva az egzisztencialista pszi-chológia megközelítését is a fenti tárgykörökben és azt az Ige és a Káté első kérdés-feleletének mérlegére téve.

Maga a kérdés: „Mi életedben és halálodban egyetlen vigasztalásod?”

A Heidelbergi Káté egy egzisztenciális alapkérdéssel indít. Ugyanis, „*elrendeltetett, hogy az emberek egyszer meghaljanak*” (Zsid 9,27), ez a tény pedig rávilágít az élet értelmének keresésében az isteni válasza-dás szükségességére. Ha Ő megteremtette az embert, akkor miért tette, milyen kilátásaink vannak?

A nagy pszichológus, pszichoterapeuta, Irvin Yalom, amikor a négy egzisztenciális alapkérdést taglalja, akkor ezek között az első épp a halál.² „A halál –mondja Yalom- központi szerepet játszik belső élményeinkben; zaklatása semmihez sem fogható, a felszín alatt morajlik, szakadatlanul, sötéten és nyugalmat nem hagyva les ránk a tudatosság peremén.”³ Továbbá: „Élet és halál egymástól elválaszthatatlan fogalmak, egyszerre léteznek és nem egymás után... A halál a szorongás ősforrása, és mint ilyen, a tünetek elsődleges forrása is egyben.”⁴ Ugyanakkor érdemes Yalom egyik végkövetkeztetésére figyelni, amikor a halál kérdésköre általi természetes szorongásunkat vizsgálva, egy egyenlethez, következtetéshez jut, amely mintegy segédeszköz is a terapeuta kezében: „a halálszorongás fordítottan arányos az élettel való elégedettséggel.”⁵

Freud pszichoterápiás beavatkozásainak középpontjában az élet elviselhetőségére való rásegítés volt a mozgatórugó.⁶ Azonban Kierkegaard volt az első, aki különbséget tett félelem és szorongás között, mondván, hogy a kettőt az különbözteti meg egymástól, hogy míg a félelemnek van tárgya, tudom, mitől félek, addig a szorongás csak úgy van, nem tudjuk mi okozza.⁷ Annak érdekében, hogy fel tudjam venni a harcot a szorongással, félelemmé kellene válnia, hogy tudjam megragadni, tudjam mi ellen kell harcolnom.

Visszatérve a Káté első kérdésére, hogy (mégis) mi vigasztalhat engem életemben és halálomban, kiemelkedő jelentősége van számomra annak, hogy mi a vigasztalni (παρακαλέω) görög szó gazdag jelentéstöltetének alapja: „magához hív és maga mellé ültet egy bensőséges, bizalmas beszélgetésre.”⁸ Amikor Jézus Krisztus a Szentlélek, a Vigasztaló eljövételéről beszél, akkor az önmagával és Isten népén belül az egymással történő közösségre való meghívásról beszél, mint

² Irvin D. Yalom: *Egzisztenciális pszichoterápia*, 2004, 27.

³ I. D. Yalom: *Egzisztenciális pszichoterápia*, 2004, 28.

⁴ I. D. Yalom: *Egzisztenciális pszichoterápia*, 2004, 29.

⁵ I. D. Yalom: *Egzisztenciális pszichoterápia*, 2004, 57.

⁶ I. D. Yalom: *Egzisztenciális pszichoterápia*, 2004, 57.

⁷ I. D. Yalom: *Egzisztenciális pszichoterápia*, 2004, 39.

⁸ Balázs K.: *Újszövetségi szómutató szótár*, 1998, 454-455.

a Szentlélek egyik fő attribútumáról. Ha Ő betölt, akkor közösségben leszek az Úrral és közösségben leszek az övéivel, vezetni fog, szót ad a számba akár szorongattatás idején, Isten szerinti döntésekre segít, a közösséget felértékeli bennem és számomra, szolgálatba állít. Az, hogy közösségben vagyok Isten Szentlelke által az Úrral és az Ő népevel, ez olyan ajándék, amely által betölt életértelemmel és felszabadít a félelem és szorongás súlya alól, hiszen: „Az Úr ugyanis a Lélek: ahol az Úr Lelke, ott a szabadság” (2Kor 3,17). Igen, ez a Lélek általi szabadság tesz nyitottá és képessé arra, hogy az élet legnagyobb kérdésével, az élet-halál kérdéssel, az élet és a halál értelmének és elkerülhetetlenségének kérdésével úgy foglalkozzam, hogy az felszabadító is legyen.

Edith Eva Eger (eredeti nevén Éger Éva Edith), a holokauszt-túlélő magyar zsidó pszichológus mondja: *“... a gyógyulás nem a felépülésről, hanem a felfedezésről szól. Felfedezni a reményt a reménytelenségben, rátalálni egy válaszra ott, ahol látszólag semmilyen válasz nincs, ráébredni, hogy nem az számít, ami történik – hanem az, hogy mihez kezdesz vele.”*⁹ A Káté első kérdése erre a felfedező kalandra hívja az embert, hogy egzisztenciális alapkérdéseire keresse a felszabadulást, a félelmekkel és szorongással szembeni gyógyírt, a vigasztalást, azaz keresse azt, Aki maga mellé hív, Aki közösségre hívja az embert önmagával és az övéivel. Mert utóvégiül az első kátékérdés válasza már nem is a „mi”-re vonatkozik, hanem a „ki”-re, hiszen ha a kérdés akár a „mi”-ről, akár a „ki”-ről is szóljon, a feloldás, a válasz a kapcsolatra vonatkozik, arra, Aki a maga mellé hívó, azaz Jézus Krisztusra.

Mi tehát az egyetlen vigasztalásom? Az, hogy az övé vagyok és élő, folyamatos, életreszóó és a halált is áthidaló beszélgető- és szeretetviszonyban lehetek vele, a Megváltóval. Ő az, aki az egzisztenciámmal együttjáró félelmeimre, szorongásomra, alapkérdéseimre nemcsak választ ad, mi több: ezekre Ő maga a válasz. Így az életem ebben a dialógusban történik, azzal, aki egy pillanatig nem veszít engem szem elől, velem van és bennem munkálkodik.

⁹ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 408-409.

Hovatartozás, avagy kié a tulajdonjog?

Ha egy bizonyos ország polgára vagy, akkor annak a törvényei érvényesek és kötelező érvényűek rád. Annak az országnak a hatóságai, kormánya nyilvántart, rendelkezésedre bocsát jogokat, infrastruktúrát, munkalehetőségeket, stb. és elvárásai, követelményei is vannak feléd. Ezzel együtt nem vagy az illető ország tulajdona, hanem, mondjuk, polgára, adófizetője. Élsz a jogaidal és lehetőségeiddel és hozzájárulásoddal egy nagyobb rendszernek vagy a része, amelynek a fenntartását is elősegíted befizetéseiddel. Ugyanakkor munkáddal, közösségi és társadalmi szerepvállalásoddal a közjó szolgálatában is végzed/végezheted a rád bízottakat, a bevállaltakat. Igénybe veszed az oktatási, egészségügyi, munkaügyi, közbiztonsági, stb. rendszert, de nem vagy sem tulajdonosa, sem pedig tulajdona. Viszont az, hogy kihez tartozom, ki vagyok, kinek adok számat önmagamról, döntéseimről, kapcsolataimról, munkámról, stb. meghatározza azt is, hogy milyen szívvel, odaadással, értelemmel vagy értelmetlenség érzésével és tudatával élem az életem. Ez a kérdés pedig rendszer fölötti, mégis, a fennálló rendszeren belüli működésemet, lelkiállapotomat, hatékonyságomat, kapcsolati hálóm milyenségét és minőségét fölöttébb meghatározza.

A Káté legelső mondata a tulajdonjog tisztázásával kezdődik: az *Övé vagyok!* Ez pedig önmagában is vigasztaló. Diadalmasan, teljes bizonyossággal vallom, hogy az *Övé vagyok*. Minden egyéb ebből vezethető le, minden, amit gondolok, döntök, teszek, végzek erre épül, *Órá mutat*. Az, hogy Jézus Krisztus tulajdona vagyok, egyben biztosítja a kontinuitást, benne van az evilági életem minden értéke és értelme és tekintve, hogy *Ő az élő* Ura, hidat is képez, azaz pontifex maximus, aki átvisz az örökkévalóságba. Igen, az *övé vagyok*, *Ő az enyém*. Avilai Teréz tette fel a kérdést: „*Ha Isten a tied, akkor mid hiányzik? Ha nincs Istened, akkor egyáltalán van-e valamid?*”¹⁰

Ilyenként a bibliai alapú birtokviszony és az ebből táplálkozó gondolkodás és életfilozófia frontálisan szembemegy a legújabb kor köz-

¹⁰ P. Martinez in P. Martinez, J. Lamb, G. C. Di Gaetano: *The Only Comfort in Life and Death. Faith and Hope in the Pandemic*, 2020, 13.

gondolkodásával, amelynek lájtmotívuma az, hogy te a magad ura vagy, higgy magadban, légy önmagad!

A zsoltáros, amikor felteszi a kérdést, akkor egyfelől elismeri, hogy érdemtelenül vagyunk azok, akik, másfelől rácsodálkozik Isten felemelő szeretetére: „... *micsoda a halandó – mondom –, hogy törődsz velem, és az emberfia, hogy gondod van rá?*” (Zsolt 8,5). Ézsaiás próféta pedig ezt mondja: „*Ne bízzatok az emberben, hiszen csak lehet van az orrában: mire lehet hát becsülni?*” (Ézs 2,22). A Biblia embere tudja, hogy minden értéke Istentől van, hogy mindennel neki tartozik hálával. Egyébként: minden hiábavalóság, ahogy Salamon erre egy egész könyvet szánt! Ez a bibliai emberkép, ez a megközelítése az emberi létnek alázatra készítet és visszafog attól, hogy túl nagy vagy túl kicsi jelentőséget biztosítsunk magunknak vagy bárki embertársnak. Egyedül Istent illet meg minden dicsőség.

Azonban az utóbbi évtizedekben a lélekkutatás, a pszichológia olyan irányzatai kezdtek gyökeret verni és kiteljesedni, világméretű indulni és átszöni a fejlett világ népességének gondolkodását, amelyek előtérbe helyezték az embert, mondván, hogy amennyiben az ember többet foglalkozik magával, jobban hisz önmagában, nagyobb az önbecsülése, akkor sokkal egészségesebb lesz a nemzet és egy sokkal kiegyensúlyozottabb társadalom fog létrejönni.¹¹ Ez az ideológia nagyszerűen belesimult a korszellembe, a szexuális forradalomba, az újhumanista filozófiába, az önimádat és nárcizmus kultúrájába. Ilyenként manapság az újonnan megfogant, de utóvégtül a bűnbeesésből táplálkozó természetesség talaján mozgunk, amikor magunkat helyezük középre. Immár nincsenek abszolút igazságok számunkra, hanem „az a jó, ami nekem jó” életszemlélet a nyerő.

Ezzel szemben Káténk visszavezet bennünket a hitéletünk és a Szentírás Istenének eredeti antropológiájához: az ember teremtmény, Isten tulajdona, aki szeretetével és megváltásával tett magáévá Jézus Krisztusban. Elénk hozza azt a tényt, hogy nekünk nem önmagunkat kell megvalósítanunk, hanem Isten dicsőségét kell szolgálnunk, vele járnunk, neki engednünk, Őt követnünk életünk minden területén és

¹¹ G. Harrison: *The Big Ego Trip*, 2013, 17-18.

minden kérdésében. Az alapkérdés ebből következően az, hogy „*mi az Isten akarata, mi az, ami jó, ami neki tetsző és tökéletes?*” (Róma 12,2)

Megfizetett, megszabadított, megőriz

Anno a Ceaușescu-rezsim felárazta a romániai (elsősorban Erdélyben és a Bánátban élő) németeket: 2,000-10,000 német márka / személy, képzettségétől, a társadalomban betöltött státuszától függően. Hogy egy elnyomó országból egy szabad, demokratikus ország polgárává válhasson valaki, a két kormány közötti titkos egyezmény keretében, ki kellett fizetni az árát. Így 1969-1989 között mintegy 250,000 szász és sváb hagyhatta el Romániát, hogy áttelepedhessen Nyugat-Németországba. Manapság már sokkal jobban és nyíltabban működik az ember- („rabszolga-”?) piac, hiszen minden élsportolónak (nem is kis) pénzben kifejezhető értéke, ára van.

De hogy is jön ez az üzletre vonatkozó fogalom, ez a téma, a Káté-kérdéshez? Mi határozza meg az áramat és kik között köttetik az egyezmény? Honnan hová kellene nekem jutni? Ki a gazdám és kié leszek a tranzakció eredményeképpen?

Mi is az, amit tisztán kell látnom? Mi az, ami megkötöz, ami elveszi a szabadságom, ami megfoszt a szárnyalás és az egészséges életszemlélet, a gazdagító kapcsolatok, az értelmes, felemelő, hasznos döntések lehetőségétől? Nem elég-e, ha valami jót, nemest, a közgondolkodás által is fontosnak és jónak tartott célok érdekében teszek bármit is? Nagy elődünk, Ágoston önvallomása kijózanító lehet: „*Akaratom az ördög hatalmában volt. Gúzst csavart belőle kezemre-lábamra. Akaratom ugyanis gonosz irányt vett; így szabadult el bennem a szenvedély; azután engedtem a szenvedélynek, s az szokássá erősödött, s mivel nem próbáltam ellenállni a szokásnak, igámmá vált. Így kapcsolódtak egymásba a láncszemek, amelyekkel –valóságos bilincsláncnak nevezhetem őket-, kegyetlen rabság tartott fogva engemet.*”¹² Ágoston bőrén tapasztalta és élte meg, hogy mennyire jelen van a világban és mennyire lehúzza az embert a sötétség, akaratgyen-

¹² *Szent Ágoston vallomásai*, Szent István társulat, 1995, 197.

geséget okoz, lenyom és képtelenné tesz az Istennek tetsző és másokat is építő életre. Persze, Ágoston életében voltak látványos bűnök, amelyeket fel kellett ismernie magában.

Azonban az Ige arról beszél, hogy „... *mindenki vétkezett, és nélküli Isten dicsőségét ...*” (Róma 3,23). Amíg valaki nem találkozik az élő Istennel és nem az Ő igéje és szeretete tükrében szemléli magát, addig viszont nem látja, hogy látványos bűnök nélkül is Isten nélkül él és a szabadság, amire hivatkozik nem más, mint a rablánc egy másik vetülete. Erre Yalom is felhívja a figyelmünket, amikor a halálfélelem mellett a szabadságban, az elszigeteltségben és az értelemnélküliségben egzisztenciális alapproblémáink másik három vetületét határozza meg.

A szabadság általában és alapvetően pozitív fogalom a mai kultúrában, azonban az egzisztenciális pszichológia a szabadságot a felelősséggel együtt értelmezi. Egyfelől az ember úgy lép be ebbe a világba, hogy az nem egy jól strukturált, jól felépített univerzum, hanem meg kell találnod benne a helyed, ki kell építened a kapcsolataid, meg kell tanulnod mozogni benne és értelmet kell találnod a magad számára. A szabadság bizonyos fokát élvezheted, van mozgástered, de a felelősséged terhe alatt kell utat vágni magadnak az élet dzsungelében. Tekintve, hogy mindnyájan híjjával vagyunk Isten dicsőségének, hogy első őseink bűnének terhe és hatása mindannyiunkra hat, ezért szabadságunk legalább két nehézséget is jelent: a felelősség egyfelől, a szabad választás és cselekvés másfelől. Ilyenként a szabadság együtt jár a szorongással. A felelősség alatt, akárcsak Sartre, Yalom azt érti, hogy a felelősség alkotást jelent: megalkotni életutunkat, sorsunkat formálni, körülményeinket, érzéseinket, fájdalmainkat. Aki felelősen nem vállalja be magát ilyenként, aki más, másokat tesz felelőssé önmagáért, azt nem lehet meggyógyítani. Sartre szerint nem csak azért vagyunk felelősek és nem csak azért vagyunk szabadságra ítélve, hogy jelentést adjunk a világnak, életünknek, hanem azért is, amit elmulasztunk megtenni, bár megtehetnénk vagy amit tudomásul sem veszünk, illetve tudatosan nem érdekel valami. A tájékozatlanság és tudatlanság is a szabad, felelős választás tárgykörébe tartozik.

Az elszigeteltség pedig nem az elmagányosodás fogalmköréhez tartozik, hanem a feszültség egyfelől a valahova tartozás és az emberi kapcsolatok iránti vágyunk, másfelől pedig a teljes elszigeteltségünk tudata között feszül. Az értelemnélküliség terhe pedig a célkeresés elodázhatatlan kényszerét rója az emberre, mert nincs olyan értelme, célja az életnek, amely adva van. Meg kell keresni azt.

Sok fontos felismerése van a pszichológiának és Yalom egzisztenciafilozófiája ilyenként letett az asztalra felismeréseket és a gyógyító, segítő szolgálatban is felruházta a terapeutát komoly fogódzókkal. Azonban nem vonatkoztathatunk el tételei premisszáitól, illetve ateista életlátásától. Ámbár, különösképpen, amint élete vége felé tart és szeretett feleségét is el kellett engednie, megrendül és elkezd megérteni a vallás lényegét. A román közszolgálati televízió (TVR) adott interjújában arról is beszél, hogy elkezdte megérteni a vallások által közvetített halál utáni kontinuitás fontosságát.¹³ Miközben vallotta és írt is róla, hogy a szorongás egyenes arányú a meg nem élt élet érzésének mértékével, és megállapítja magáról, hogy korábban soha meg nem álmodott termékeny, meglegedett életet élt, ugyanakkor a halál közelsége – egyfelől a rákbetegségben elköltözött feleségéé, másfelől a saját halálának a feltételezhető közelsége és annak érzése – átértékel benne néhány korábbi alaptételt. Az említett interjú keretében arra is kitér újságírói kérdésre, hogy egy egykori páciense az ő szemére vetette, hogy nem tud rajta segíteni, mert neki jó élete van, nem halt meg senkije, így nem tud kellőképpen közel férközni a páciens lelkiállapotához és nem tudja megérteni a gyászfolyamatot sem. Yalom most így évekkkel, évtizedekkel később megállapítja: most kezdem érteni, hogy volt igaza a hölgynek és minden bizonnyal, most így a saját gyászfolyamatomban lévén jobb munkát tudnék végezni az ő életében.

Miközben Yalom egész életművét élete vége felé az elmúlás és az őt is megkísértő szorongás górcsőén szemléli, elkezd valamit sejteni, valamit érteni a vallás fontosságáról, amivel egész életében nem tu-

¹³ Szerk. Cătălin Ștefănescu: *Garantat 100% cu Irvin Yalom (@TVR1)*, 2021. máj. 9. (megnézve 2024. 06. 14.), https://www.youtube.com/watch?v=av_X7llxK-U

dott mit kezdeni. Azonban a Káté első kérdésére adott válaszban egy nagyobb perspektívába helyeződik az emberi élet. Ha az ember ilyen mélységes krízisben találja magát és így él, nagy kihívás számára az egzisztenciális kérdésekre való helyes válaszok megtalálása.

Dr. Pablo Martinez spanyol pszichiáter, akinek előadásait 2018-ban a European Leadership Forumon hallgathattam, azt mondja, hogy pénzügyi krízisek idején, amikor összeomlik a tőzsde, akkor az emberek főleg aranyba fektetnek. Ennek mentén, a COVID19 világjárvány kapcsán írt tanulmányában felteszi a kérdést, hogy mi az az arany a mi számunkra, amelyre válthatunk, illetve mi az, amibe fektethetjük bizalmunkat, reményünket krízis idején?¹⁴

Andrew Delbanco reménységről szóló könyvének legelején kiemeli, hogy miképpen 'fejlődött' az amerikai néplélek. Ugyanis, a tizenhétedik században, ami az amerikai népet egyesítette és reménységük alapja volt, az maga az Istenbe vetett hit. A tizenkilencedik században már a nemzeti együvé tartozáson volt a fókusz, hogy aztán a huszadik századra már az egyéni legyen a hangsúly.¹⁵ Ilyenként az amerikai kultúra úgy alakult az évszázadok folyamán, hogy az utóbbi évtizedekben elveszítette a koherenciáját, behódolt az önközpontúságnak, sőt, világviszonylatban zászlóvivőjévé vált ennek a hagyományos és bibliai értékeket romboló ideológiának. Különös módon, az az USA, amely a világ demokráciáinak mintegy példaképe, a szabadságjogok terén pedig szintén élvonalbeli állam a világtérképen, az évszázadok elteltével egyre inkább nem tudja mit kezdjen a szabadsággal, illetve elkezdni azokat a bibliai értékeket, amelyek mentén megalapozták ezt a világbirodalmat. Eger is megállapítja: „a szabadság ironiája az, hogy a szabadságban nehezebb reményit és célt találni.”¹⁶ Komoly paradoxon ez, nem? Vágyunk a szabadságra, de a szabadság magával hozza/hozhatja a céltévesztettséget, a függőségek kialakulását, az elszigeteltségünk felismerését, illetve nő a szorongásunk. Akár evangéliumi értelemben is megszívlelendő, amit

¹⁴ P. Martinez in P. Martinez, J. Lamb, G. C. Di Gaetano: *The Only Comfort in Life and Death. Faith and Hope in the Pandemic*, 2020, 12.

¹⁵ A. Delbanco: *The Real American Dream. A Meditation on Hope*, 1999, 1-2.

¹⁶ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 142.

Eger erről a kérdésről ír: „a haláltáborokból kiszabadultunk ugyan, de szabaddá is kell válnunk – szabaddá arra, hogy újat alkossunk, hogy kiépítsük az új életünket, hogy döntéseket hozhassunk. És amíg meg nem találjuk ezt a szabadságunkat, addig csak ugyanabban a végtelen sötétségben keringünk körbe-körbe.”¹⁷ Kiszabadulni a fogságból vagy áttételesen a bűn rabságából, egy szolid kezdet. Azonban követnie kell az életre való felszabadulásnak, a jó döntések meghozatalára való képesség elnyerésének, a céltudatos és elhívott élet megéléséig. Enélkül „állandósult átmenetiségben élünk”¹⁸, amelyben megajándékoztattunk a megváltás bizonyosságával, de nem jutottunk el a felszabadult és szolgáló örömig.

Péter apostol is él az arany értékével való összehasonlítással: „a ti megpróbált hitetek, amely sokkal értékesebb a veszendő, de tűzben kipróbált aranyánál...” (1Pt 1,7), meghatározva az aranyánál is értékesebbet a hívő ember számára, ami nem más, mint a megpróbált hit. Igen, a hit-faktor! Kénytelen az ember önmagán kívül meglelnie élete értelmét, annál, Aki teremtette és megváltotta. Ugyanis, valóban van igazság abban, hogy ki kell találnunk, meg kell alkotnunk önmagunkat és jelentéssel kell felruháznunk a körülöttünk lévő világot, de mi van akkor, ha ott van a mindenekfölött álló és világunkban jelenlévő Isten, aki mindent előre elkészített, a teremtés előtt minket elképzelt, ismert és céllal ruházta fel életünket, felruházott képességekkel és talentumokkal, belehelyezett egy általa kijelölt emberi közegbe és helyre? Mi több: még a cselekedeteket is elkészítette számunkra, hogy azok szerint járjunk (Ef 2,20). Az evangélium szava és szelleme mentén nem önmagunk megalkotására és életutunk kitaposására vagyunk teremtve és hivatva, hanem a kapcsolatra és az ebből az isteni kapcsolatból fakadó, előre megrajzolt életút elfogadására és megfutására.

A Jelenések sárkánya (Jel 12) nem csak Jézust kívánta elragadni, nem csak az Egyházat jelképező asszonyt, hanem a követőit is, a mindenkori hívőket igyekszik megsemmisíteni, minden egyes emberért

¹⁷ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 126.

¹⁸ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 141.

megtesz mindent, hogy gyökértelessé és istentelenné váljon. A ma embere már fokozottan éli meg a magárahagyatottságot, hiszen a technológia fejlődése is ebbe az irányba segíti: a képernyők, a világháló, az otthonról dolgozás, az egyházi-közösségi élet hanyatlása, a házasságok és a családi élet krízise, hogy csak néhányat említsek. Joggal és fokozottan áll fenn a Yalom által megfogalmazott négy egzisztenciális alaptétel, amely szorongással, félelemmel, kilátástalansággal jár együtt. Egy másik nagy gondolkodó, Unamuno, mondja: „*a kétségbeesés az a talaj, amelyen az igazi remény születik és mindig is született.*”¹⁹ Szükséges tehát a kétségbeesés, a magára hagyatottság felismerése, az elveszettség közel engedése annak érdekében, hogy keressem a kiutat, az életem számára a pilléreket, amelyekre építhetek. Edith Eva Eger mondja: „*Még az életünk legborúsabb pillanataiban is adódnak lehetőségeink arra, hogy átéljük a reményt, a derűlátást, a boldogságot.*”²⁰ Ehhez azonban fel kell ismernünk korunk leggyakoribb látéletét –ahogy azt Eger megfogalmazza-: az éhséget.²¹ Amikor pedig kibontja, akkor megértjük mire gondol, hiszen ki ne szeretné, ha elfogadják, ha elismerik, ha befogadják, ha bátorítják, megerősítik, ha gyöngéden és szeretettel bánnak vele?

Az egyik vád, ami az élménykeresztény mozgalmak felől éri a református hívőket az a bűnről való beszéd problematikája, azaz inkább beszéljünk Isten jóságáról, a szeretetről, elfogadásról, toleranciáról ... legyünk „politikailag korrektek”. Az ilyen kereszténységet képviselők nem mérik fel, hogy nem akarnak tudomást venni alapvető egzisztenciális kérdéseik gyökeréről, arról, hogy meghatározza gondolkodásunkat, döntéseinket az a mindent átszövő valóság, mely szerint Istentől elszakadt állapotban születünk és élünk. Ezt pedig nem lehet áthidalni pozitív gondolkodással, modern, sokszor 8-10 perces keresztény szövegű, de mantrára emlékeztető, sokszor ismételt és már-már a transzba esést szimuláló zenével. Ezért is válnak sokszor depresszióssá karizmatikus mozgalmisták, mert nincs ahogy

¹⁹ P. Martinez in P. Martinez, J. Lamb, G. C. Di Gaetano: *The Only Comfort in Life and Death. Faith and Hope in the Pandemic*, 2020, 12.

²⁰ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 25.

²¹ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 26.

áthidalni a közösségi alkalmak által nyújtott magas dopaminszintet biztosító állapotokat és a szürke hétköznapiokban tapasztalt laposságot. Ahol nincs mélyreható tanítás az életünket érintő egzisztenciális kérdéseink mögött meghúzódó okokról, ahol egy felszínes teológia a meghatározója az igehirdetéseknek és ahol a modern zene és a közösségi éneklés élménydús lehetőségei felülkerekednek a tiszta evangélium hirdetésének fontosságán, ott az ember tudatosan vállalja az áldozatszerepet. Azaz, úgy dönt, hogy nem ás mélyre, nem kívánja felszínre hozni szíve és gondolkodása legmélyebb bugyraiból a félelmet, a szorongást, a bűnt, hanem a valahova tartozás fejében lemond ezeknek a mélységeknek a feltárásáról. Azonban csak akkor ébred rá, hogy nincs igazán támasza, hogy hitének nincsenek támpillérei, hogy az ő istene nem tud neki békeséget adni, amikor valamiféle kudarcélményben, traumában van része. Akkor, ezekben a mozgalmakban sokszor azzal elintézik, hogy nincs elég hited, ezért vannak gondjaid. Amikor szembesülnie kell azzal, hogy nem üti a gyülekezete mércéjét, de nincs is igazán élő Istene és élő hite, ilyenkor szokott sokaknak az élete összecsucsklani.

Ezzel szemben, a Káté írói már a legelső kérdésben tisztázzák az alapállást: teljességgel elveszettek vagyunk, a bűn fogságában élünk, szükségünk van egy megmentőre. Az Úr Jézus Krisztus viszont épp ezért jött, hogy azt, amire mi képtelenek vagyunk, elvégezze értünk és helyettünk: megfizetett, megszabadított és megőriz. Más szóval: Ő lett az áldozat, ezért nem kell nekem azzá válnom. Ő felszabadít és kiszabadít az áldozattudatból²² és annak terhe alól is, amit az ember saját döntése mentén választ. Igen, mivel az áldozattudat egy önkéntes választás eredménye, amikor valaki mást vádol a maga traumáiért, kudarcaiért, sikertelen életéért és beleragad ebbe a gondolkodásmódba. Arra van szükségünk, hogy meg tudjunk szökni saját börtönünkől, „*saját elménk koncentrációs táborából*”, ahogy azt Eger mondja.²³ Fontos realizálnia minden embernek, hogy mi az életünk realitása, mi a valóság, mi az a koncentrációs tábor, az a haláltá-

²² E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 26.

²³ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 29.

bor, amelyben élünk. Másfelől tudnunk kell, hogy mi az, ami optimizmusra ad okot, mi a kiút lehetősége és módja.

Egy hadifoglyok között készített tanulmány²⁴ szerint a legkevésbé bírják a pesszimisták, aztán őket követik az optimisták. Különös, de igaz: akiknek az optimizmus alaptalan, akik valami mérföldkőhöz kötötték a derűjüket (mint pl. karácsonykor szabadon engednek), de az nem következett be, utána rohamosan romlani kezdett lelkiállapotuk, egészségük, feladták és behaltak. A legreziliensebbek azonban a realista optimisták, azok, akik világosan látják a valóságot, de fenn tudják tartani magukban a reményt.

Miközben Eger úgy gondolja az elménk munkatáborából való menekülést, hogy megvan a lehetőségünk és képességünk arra, hogy jól döntsünk, az Ige nem hagy semmi kétséget afelől, hogy akaratunk és döntéskéességünk is a bűn fogságában van. Nem tudunk magunktól semmit sem tenni, olyanok vagyunk mint az auschwitz-i koncentrációs táborban vegetálók, akik már élő halottak voltak, testileg teljesen elerőtlenedtek és leépültek, szellemileg pedig, ha még lett volna is némi erejük, már csak a halált voltak képesek várni. Vagy, mint a Jelenések könyvében is olvassuk: „*az a neved, hogy élsz, pedig halott vagy*” (Jel 3,1). Ezért mi lehet felszabadítóbb, mint annak a tudata, hogy van valaki, Aki döntött mellettünk, Aki mindent megtett a mi kiszabadításunkért, Aki megismertette magát velünk és, Aki elvégzi bennünk és számunkra a megszabadítás, kiszabadítás munkáját? A Káté ebben is megadja az alaphangot a katechumén számára: esélytelenek voltunk a bűn miatt, de Isten látta, tudta és cselekedett. Az Úr Jézus Krisztus eljött értünk, megbocsátott és szabaddá tett. Ez a szabadság pedig nem az a Yalom-i vagy Sartre-i szabadság, amely a teher, a felelősség súlya alatt roskadozik, hanem szabadság az önmagáról való lemondásra, hogy igazi önmagamra találhassak, szabadság a kegyelem elfogadására, szabadság azokban járni, amelyeket az Úr előre elkészített számunkra.

A Káté első kérdésére adott válaszban ott van az, hogy „*úgy megőriz, hogy mennyei Atyám akarata nélkül egy hajszál se hullhat le fe-*

²⁴ P. Ch. Donders: *Reziliencia*, 2020, 44.

jemről.” Isten Jézus Krisztus által történt szabadítása magában foglalja azok megvigyázásának, megőrzésének is az ajándékát, akik ebben a szabadításban részesültek. Istennek megvannak a maga eszközei és megoldásai arra, hogy megvédje az övéit. Erre vonatkozóan az egyik legmeredekebb megállapítást Egernél találtam: „*Mengele zenét rendel, és megparancsolja, hogy táncoljak... Mengele életben hagyott engem... Egyikünket sem ölt meg aznap este vagy bármelyik azután következő estén. Kenyeret adott nekünk.*”²⁵ Eger felismeri szülei meggyilkolójában az ő megmentőjét. Bizonyos fokú hálával is adózik feléje. Persze, az Eger Mengele iránt tanúsított érzelmi és érzelmei nem egyszerűsíthetők le ennyire, nem ennyire fehér-feketék, amint az kiderül életművéből is. Azonban úgy tekinteni a halálgyáros Mengelére, mint, aki „kenyeret adott nekünk”, ez meghalad minden emberi elképzelést. Felismerni, hogy a túlélésben egy Mengele kaliberű orvos-tiszt-szörny eszköz Isten kezében, hogy nem árthat mindenkinek, akinek netalán akarna, hogy nem élheti ki a zsidók iránti gyűlöletét minden korlát nélkül: ez maga a kegyelem. És áttételesen: Isten megőrzi az övéit a földi életünk folyamán akár úgy, hogy kegyelem élni, gyógyulni, alkotni, szeretni vagy úgy, hogy az átlagosnál több a kihívás, a fájdalom, a nehézség... de jelen van, benne van az Úr, aki gondoskodik és végig vezet „*a halál árnyékának völgyén*” (Zsolt 23) is.

Ami történik körülöttem és velem: üdvösségemet szolgálja

A világot, a körülményeket és az életem történéseit saját önértékelésem és önfogadásom szemüvegén keresztül látom, szemlélem. Mindaddig míg akár a múltban élek, akár a traumáim, negatív tapasztalataim határozzák meg a mindennapjaim, addig fenntartom a jogot arra, hogy áldozat szerepben éljek. Ez pedig beszűkíti létezzémet és megvonja tőlem azt a lehetőséget, hogy felszabadultan és mások javára alakítsam életem. Eger Carl Rogers-re örömmel emlékszik vissza, mint akitől megtanulta az önmaga elfogadását.²⁶ Rogers nagy-szerűen tudott hatni pácienseire, hogy azok teljesen elfogadassák

²⁵ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 107.

²⁶ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 262.

önmagukat. Eger azonban azt is elmondja, hogy az önmaga elfogadása bizonyult holokauszt-túlélő mivoltában és a traumák feldolgozására irányuló folyamatok legnehezebb részének. Eger, akárcsak Frankl, aki szintén megjárta a haláltáborokat és azon kevesek közé tartozott, akik túléltek, eljutott –még, ha egy rendkívül nehéz és időigényes folyamat is volt- a megélt traumák feldolgozására és az azokból való kigyógyulásra. De ami igazán éltette ezeket a kiváló embereket és szaktekintélyeket, az az a vágyuk, hogy másoknak is segíthessenek a gyógyulásban. Felismerték, hogy saját múltjukat ugródeszkának is lehet használni²⁷, és ez szükséges is számukra, hogy megélhessék a maguk jelenbeli életét. A gyász munkának teljesnek kell lennie, mélyrehrtnak, amelyben el kell temetni és megsiratni nemcsak azt, ami történt, hanem azt is, ami nem történhetett meg.²⁸

A Káté első kérdésére adott felelet kiváló perspektívát kínál nekünk az Ige alapján: egyfelől megszabadított az ördög (minden) hatalmától, másfelől pedig bizonyosságot kínál afelől, hogy semmi nem történik „random”/véletlenül és semmi olyan nem kezdheti ki az életet, amiről Isten nem tudna, vagy nem akarná azt. A mai elpszichologizált világunkkal és a közgondolkodással szemben, a Káté életünk forrására mutat rá: Ő az, aki megszabadított, nem nekem kell valamilyen úton-módon megtalálni a szabadulást, hanem adva van, Jézus Krisztus elvégezte számomra. Ettől kezdve átkerült az életem az ördög térfeléről a Megváltó térfelére, az ördög hatalmi szférájából a Megváltó szeretet-hatalmába, ami azt is jelenti, hogy a szétdobáló, az ördög, aki kezdettől fogva lopni, ölni és pusztítani jött (Jn 10,10), csak engedéllyel kísérthet és csak annyira, csak abban és csak úgy, amit és ahogy és amennyit megenged neki az Úr. Az Úr üdvtervébe és döntéseibe ez is belefér, mégpedig egyetlen céllal: hogy még edzettebbek, még felkészültebbek lehessünk a szolgálatra, az istencicsőítésre, „arra a napra”. Szükséges elsiratnunk Isten nélküli múltunkat és megünnepelnünk megváltatásunkat.

²⁷ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 267.

²⁸ E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 290-291.

A Káté egyes szám, első személyben való válaszával összhangban van az is, amire Frankl következtetett: „*az ember jelentés keresése az elsődleges motivációs erő az életben (...) Ez a bizonyos jelentés egyedi és konkrét: csak az adott személy teljesítheti be, és csakis akkor telik meg tartalommal, amikor kielégíti az adott személyben meglévő, saját jelentésre irányuló akaratot.*”²⁹ Ilyen egyedi és konkrét, személyes és jelentőségteljes az a megváltás és szabaddá tétel, amit az Úr Jézus Krisztus elvégzett. Az, aki övele meghalt a kereszten, aki letette és átadta bűneit neki, az vele együtt fel is támadt új életre. Ez az új élet pedig arról az önként, saját akaratból letett életről szól, amely mögött meghúzódik az evangéliumban és a megváltóban felfedezett, elfogadott és magamévá tett új perspektíva. A jelentés keresés nyugvópontjára jutott, az akarat pedig harmonikusan belesimul abba, amit Ő akar. Ebben a védettségben, bizonyosságban, örömben élek és ehhez fogható sehol és senkinél nem található. Isten ember keresése és az ember jelentés keresése, értelmesség iránti vágya találkozásba, véget nem érő szeretetteljes kapcsolatba torkollott. Ő szavatolja, hogy ezután csak az történik az életben, aminek Tőle való értelme van.

Ugyanakkor Isten bekapcsol egy nagyobb körbe, az Ő üdvtervének tevékeny részesévé, az Ő akaratának teljesítőjévé tesz. Ugyanis az a nagy terve és munkája az Úrnak, hogy senki ne vesszen el, hanem hogy megtérjen és üdvözljön (2Pt 3,9). Ennek érdekében, a nekem szánt feladatkörön belül, az egyéni akaratomat örömmel és önként adom át neki, hogy Ő akarhassa bennem és rajtam keresztül elvégezni a rám bízottakat. Abban a bizonyosságban, hogy még egy hajszál sem eshetik le a fejemről, ennél a pusztá megállapításnál sokkal több is van: lelki, fizikai, szellemi létem teljesen az Ő kezében van és az Ő akarata érvényesül az én életben.

Maga a Vigasztaló, a Szentlélek pedig bizonyosságot ad arról, hogy örök életem van. Milyen fontos ez a mennyei kitekintése a hívó, megváltott életnek. Az is a munkája a Szentléleknek, hogy

²⁹ Viktor Frankl, in E. E. Eger: *A döntés*, 2021, 376.

vigasztalása részeként, elvegye belőlem a kételyt. Az Efézusi levél introjaként Pál ezt írja: „... megáldott minket mennyei világnak minden lelki áldásával Krisztusban” (Ef 1,3). Ezekről az áldásokról maga a Lélek győz meg. Teszi ezt úgy, hogy inkognitóban marad és sose önmagára, hanem az Úr Jézus Krisztusra irányítja a figyelmünket, övele tölti be szívünket. Továbbá: gondoskodik, felruház, (rá)vezet, hogy Istennek tetsző életet éljek. A karizmatikus mozgalomnak egyik nagy elcsúsztatása és tévelygése épp a Szentlélek bibliátlan kiszakítása a Szentháromságon belül betöltött szerepéből.

A Westminsteri Nagykáté legelső kérdése az ember végső és legfőbb céljára kérdez rá, ezzel indít. A válasz pedig: *“Az ember végső és legfőbb célja, hogy dicsőítse Istent és teljesen benne gyönyörködjön örökké.”*³⁰ Míg a Heidelbergi Káté a hovatartozásunk és a fölöttünk gyakorolt tulajdonjog kérdését rögzíti elsősorban, addig a Westminsteri Káté a cél tisztázásával indít. Mindkét megközelítés biblikus és rendben van. A Heidelbergi Káté viszont már a legelső kérdés-feleletben a hívő ember életének gazdagságára, bizonyosságaira, Krisztus megváltó tetteire és az ebből építkező ezután életünk milyenségére irányítja figyelmünket. A keresztyén ember öröme mintegy bele van szöve, még ha nincs is explicite kiemelve. A Westminsteri Káté első kérdés-felelete viszont abban kimagasló, hogy az emberi élet célját az Isten dicsőítésében, a Benne való gyönyörködésben határozza meg.

A Kossuth-díjas erdélyi író, dramaturg, költő, Visky András figyel fel ennek a Káté-kérdésnek a magyarozatánál, hogy *„a kérdés és a felelet az eddig és az ezután éles határhelyzetében nyeri el értelmét.”*³¹

A nyilvános tanúságtétel pedig *„az elfogadás öröme és a befogadás feladata Krisztus gyülekezete számára, ennyiben tehát az ezután közös elköteleződés, közös konfirmáció minden jelenlévő számára.”*³²

³⁰ Westminsteri Kis- és Nagykáté, 2004, 40.

³¹ Visky A. in Adorján K., Henk van den Belt, Lorri Bentch, et co.: *Mind testestől, mind lelkestől.* 2005, 7.

³² Visky A. in Adorján K., Henk van den Belt, Lorri Bentch, et co.: *Mind testestől, mind lelkestől.* 2005, 8.

Úgy amint minden egyes házasságkötés-megáldáson Isten hívő népének házasságban élő tagjai újra és újra elmond(hat)ják magukban az éppen házasságot kötő fiatalokkal a házassági esküt, mintegy megerősítve és megújítva a kettejük szövetségét, így a konfirmáció alkalmával, és/vagy az egyetemes Magyar Református Egyház liturgiájának részeként, minden jelenlévő újból és újból feleleveníti a maga számára ezt az egyetlen vigasztalásról szóló bizonyágtételt. Egyszerre többdimenziós valóságba lépünk: egyéni, egyedi, személyes, ugyanakkor közösségi, sőt, mennyei is. Hiszen minden bizonyágtételünk, Kálvin bűnbánó imájának szavait parafrázálva, a mennyei trónus elé vitt áldozatunk.

Az egyetlen vigasztalásom, tehát, magában a Vigasztalóban van, aki szívemet, figyelmemet, elmémet Jézusra szegezteti. Ő az, aki akaratomat, céljaimat, tetteimet formálja, életem minden vetületéről gondoskodik.

Felhasznált irodalom:

Adorján K., Henk van den Belt, Lorri Bentch, et co.: *Mind testestől, mind lelkestől*. Kolozsvár: Koinónia, 2005. ISBN 973-7605-30-6

Andrew Delbanco: *The Real American Dream. A Meditation on Hope*. Harvard University Press, 1999. ISBN 978-0674003835

Balázs Károly: *Újszövetségi szómutató szótár*. Budapest: Logos Kiadó, 1998. ISBN 963 8159 11 1

Biblia. Budapest: Kálvin Kiadó, 1996

Edith Eva Eger: *A döntés*. Open Books, 2021. ISBN 978-963-572-219-8.

Glynn Harrison: *The Big Ego Trip*. InterVarsity Press, 2013. ISBN 978-1-84474-620-0

Irvin D. Yalom: *Egzisztenciális pszichoterápia*. Animula Kiadó, 2004. ISBN 9639410292

Pablo Martinez, Jonathan Lamb, Giacomo Carlo Di Gaetano: *The Only Comfort in Life and Death. Faith and Hope in the Pandemic*. Christian Focus, 2020. ISBN 978-1-5271-0635-2

Paul Ch. Donders: *Reziliencia*. Budapest: Harmat, 2020. ISBN 978-963-288-458-5

Román Közszolgálati Televízió (TVR1), Szerk. Cătălin Ștefănescu: *Garantat 100% cu Irwin Yalom* 2021. máj. 9.-ei adása, https://www.youtube.com/watch?v=av_X7llxK-U (megnézve: 2024. Jún. 14-én)

Szent Ágoston vallomásai. Budapest: Szent István társulat, 1995. ISBN 963 360 803 1

Zacharias Ursinus, Caspar Olevianus: *Heidelbergi Káté*, 2013. <https://regi.reformatus.hu/mutat/6216/> (Letöltve: 2024.06.10.)

Westminsteri Kis- és Nagykáté. Miskolc: Presbiteriánus Kiadó, 2004. ISBN 963 214 881 9

Buza Zsolt:

Mikó Jenő: „Az elszemélytelenedés tüneteinek kóros hatását sokféleképpen észleljük...”¹

(Bogárpuszta, 1931. május 17. – Révkomárom, 2004. július 1.)

Abstract: Jenő Mikó: „The pathological effect of the symptoms of impersonation of the symptomatic effects of the symptoms of alteration”.

Jenő Mikó, the pastor of the Slovak Reformed Christian Church and then bishop between 1988 and 1996, tried to serve our church in the light of the gospel during the great changes. It took a huge responsibility, a family and churches base that provided the background, as well as a powerful and repeated start to create a living and professing community after the ossified system where the established customs were obvious. The world opened up, the vision expanded, the service multiplied, more hands and fewer complainers were needed. In such a situation, the Catechetical Seminaries in Kassa and Komárom were established, later in 1994 the Calvin János Theological Academy, the constitution of our Church was renewed, foreign relations expanded and we had to stand firm under the weight of trials, yet the most noble goal was the strengthening of the congregations. The work continued as it was possible and with whom it was possible. This short study is the imprint of this, which is a summary of a life that had to learn to always speak and act in accordance with the reformist principle „semper reformanda”.

Keywords: Jenő Mikó, Reformed Christian Church of Slovakia, Reformed Parish of Bratislava, Reformed Parish of Vágfarkasd, mission.

---

¹ Bratislava - Pozsony, 1985. november 14.

Absztrakt: Mikó Jenő: „Az elszemélytelenedés tüneteinek kóros hatását sokféleképpen észleljük...”

Mikó Jenő, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház lelkésze, majd 1988 és 1996 között első órállója a nagy változások idején próbálta az evangélium fényében szolgálni egyházunkat. Hatalmas felelősség, a háttérrel biztosító családi és gyülekezeti bázis, valamint erőteljes többszöri nekifutás kellett ahhoz, hogy a megcsontosodott rendszer után egy élő és hitvalló közösség jöjjön létre ott, ahol a nyilvánvalók voltak a berögzült szokások. Megnyílt a világ, kitágult a látás, megsokszorozódott a szolgálat, több kézre és kevesebb panaszkodóra volt szükség. Ilyen helyzetben jött létre a kassai és a komáromi Katechetikai Szeminárium, később 1994-ben a Calvin János Teológiai Akadémia, megújult Egyházunk alkotmánya, kiszélesedtek a külföldi kapcsolatok és a próbák súlya alatt helyt kellett állni, mégis ezek mellett a legnemesebb cél a gyülekezetek hitbeli megerősítése volt. Folyt a munka, ahogy lehetett és akikkel lehetett. Ennek lenyomata ez a rövid tanulmány, amely összefoglalója egy olyan életnek, amelynek meg kellett tanulnia mindig a „semper reformanda” reformátori alapelv nyomán szólni és cselekedni.

Kulcsszavak: Mikó Jenő, Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, Pozsonyi Református Egyházközség, Vágfarkasdi Református Egyházközség, misszió.

Életkörülmények, családi előzmények és gyermekkor

A Zemplén vármegyében letelepedő Mikó családot a címerleveles nemes családok között említik, akik feltehetően a bölöni ág leszármazottai voltak és szolgálatukért az erdélyi fejedelmek által nyerték el a Sáros és Zemplén vármegyében lévő birtokokat. A bölöni ág kiemelkedő alakja az a Mikó Lőrincz, aki nívós kolozsvári ügyvédi irodáját az 1848/49-es magyar szabadságharc és forradalom után inkább fölszámolta, csakhogy megmentse a veszélyben lévő unitárius kollégiumot a bezárástól és jogtanárként vállalt szolgálatot.²

Szövevényes úton jutunk el egészen Bogárpusztára, ahol Mikó Jenő, Mikó Ferenc és Vancák Erzsébet református szülők második

² NAGY, IVÁN, *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Kiadja Ráth Mór, hetedik kötet Pest 1860., [2021. május 20.]

fiúgyermeke, 1931. május 17-én született. A keresztség sákramentumában a folyó évben az anyakönyvi bejegyzés alapján harmadik gyermekként 1931. május 25-én részesült az Izdobabeszteri Református Egyházközség templomában, amit Csatóry Gyula helybeli lelkész szolgáltatott ki.³

A betűvetés mesterségére először Felső–Hutkán oktatták a helyi népiskolában 1938 és 1940 között. Az elemi osztály utolsó évét a családtól távolabb a Migléci Református Egyházközség református iskolájában végezte, ahonnan a híres Sárospataki Református Kollégium ódon falai közé vándorolt. Így nagyon korán elkerült az atyai háztól.⁴

Sajnos a Sárospataki Tudományos Gyűjteményekben a Gimnázium 1939–1952 közötti időszak naplói hiányoznak, de az úgynevezett Kollégiumi Értesítőből megtudjuk, hogy az 1941/42-es tanévben Mikó Jenő az 1/c osztály tanulója volt, és tandíjának nagysága elérte a 34 pengőt.⁵

Az általa mélyen tisztelt gimnáziumi osztályfőnöke az a Dr. János Ferenc volt, aki református lelkészként, és magyar–latin–görög szakos tanárként bevezette őt a nyelvek világába. Nagy hatással volt rá szaktudása és kifinomult modora. Nagyban gyarapította szókincsét és alakította beszédtechnikáját, ami egyházunkban Mikó Jenőt egyéniséggé formálta.

Az 1945 utáni kényszeres határzár azonban megghiúsította további tanulmányait a népes Sárospataki Református Kollégiumban. Mivel szülei törvénytisztelő emberek voltak, így hazaérkezése után Kassán folytatta – pontosabban újra kezdte – középiskolai tanulmányait. A kassai I. állami gimnázium növendéke volt 1945 és 1950 között. Az

³ *ft. Mikó Jenő keresztelési bejegyzése.* In Keresztségi anyakönyv a beszteri református egyházban 1931-ben. p. 90-91. [2021. május 20.]

⁴ *Predbežné vzdelenie. Evidenčný list – Eugen Mikó.* In Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnökségének Zsinati Levéltára [2021. február 17.]

⁵ *Mikó Jenő tanulmányi bejegyzése.* In DR. ZSIROS JÓZSEF ÉS TÁRCZY ÁRPÁD, *Sárospataki Ref. Főiskola Theol. Akadémiai és Gimnáziumi Évkönyve (Értesítője) 1941/42-dik iskolai évről (a 411. esztendő).* Sárospatak: Nyomtatta Kisfaludy László a főiskola betűivel. LXXXVI. évf., p. 178. [2021. május 21.]

otthonos sárospataki magyar egyházi közeg után, a valóság talaja Kassa és annak állami reszlovakizációs folyamata lett.

Gimnáziumi tanulmányai során kátéoktatásra írták be szülei, ünnepélyes fogadalomtételére a kassai református templomban 1946. május 30-án, – éppen ma 75 esztendeje – került sor, ahol több mint 20 társával Jézus Krisztus mellett döntött és Ján Tomašula kézzel fogadta az Úr áldását.⁶

Kassán tanárai a természettudomány felé terelgették és az első nagy próbatétel után (érettségi vizsga), ami 1950. június 1-jén érte⁷, Pozsonyba érkezik, ahol az orvostudomány ifjú harcosa lett. Önmagában azonban vívódott, mert a papi hivatás felé érzett nagy vágyódást, és egyszerre csak – mint Kálvin Jánost „hirtelen megtéréssel” magához vonzotta az Úr. Még abban az iskolai évben Prágában találta magát a Comenius Fakultás Teológiai Karán. Ahogyan ő fogalmazott 1988 adventjén: „Szép reményű medikusból így lettem hát a prágai teológiai kar hallgatója.”⁸

Lelkészként, Isten szőlőskertjében

A prágai egyetemi évek után 1954. november 30-án kibocsátást nyert lelkészi szolgálatra a pozsonyi református templomban, ahol két társával – Ásványi Jánossal és Hanesz Sándorral együtt – Varga Imre püspök a vállukra helyezte a szolgálat palástját és hangsúlyozta a II-Tim 2:1-3 („Te azért, fiam, erősödjél meg a kegyelemben, amely Krisztus Jézusban van. És amit tőlem hallottál sok tanú előtt, azokat add át megbízható embereknek, akik mások tanítására is alkalmasak lesznek. Vállald velem együtt a szenvedést, mint Krisztus Jézus jó katoná-

⁶ ft. Mikó Jenő konfirmációi bejegyzése. In Konfirmáltak anyakönyve a kassai református egyházban 1946-ban. Konfirmáltak anyakönyve 1925-től 1958-ig, p. 90. [2021. május 20.]

⁷ Predbežné vzdelenie. Evidenčný list – Eugen Mikó. In Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnökségének Zsinati Levéltára [2021. február 17.]

⁸ MIKLÓSY, PÉTER, Életutak: Mikó Jenő püspök, In *hét: A Csemadok KB Képes hetilapja*, 33. évf., 51. szám. 1988. december 16., p. 2.

ja.”) alapján, hogy a szolgálat terhes, de egyben örömteljes volta nyilvánvaló lesz.⁹

1954. december 1-jétől 1955. október 31-ig a Zsinati Elnökség D-632/1954-es leirata alapján a Rimaszombati Református Egyházközség püspöki segédlelkésze a szükséges állami hozzájárulás alapján, amelyet a Besztercebányai Kerületi Nemzeti Hivatal 1954. november 24-én állított ki. Ezután az előírt kétéves katonai szolgálatát töltötte 1957. október 30-ig. Onnan hazatérve rövid időre újból Rimaszombatba került (1957.11.01. – 1958.04.15.), majd a Lévai Református Egyházközségbe kapta dekrétumát, mint esperesi káplán, ahonnan féléves szolgálat után (1958.04.15. – 1958.10.31.) továbbállt, és tartósan nt. Nagy Sándor, a Dél-Nyitrai Református Egyházmegye „primus inter pares”-ának a segédlelkésze érsekújvári lakhellyel. Innen szinte beszolgálta az egyházmegyét. Híresen-hírhedt martosi szolgálatának a kezdete, amikor is az ógyallai vasútállomáson a szekéren ülő gazda a fiatal világos öltönyben érkező lelképásztornak átnyújtja a szolgálat nélkülözhetetlen kellékét, a megfelelő „sarut” – a gumicsizmát, amit elsőre Mikó Jenő visszautasít, de a helyi út- és földviszonyok miatt kénytelen volt felöltöni és egészen a templombejáratáig abban a lábbeliben vándorolni.

A göröngyös, de szép öt éves legényéletű szolgálat után 1959. március 16-án abszolválta a lelkészképesítő vizsgákat, majd a Vágfarkasdi Református Egyházközség meghívásának tett eleget, amihez az állam a Nyitrai Kerületi Hivatal Egyházügyi Osztálya 89/1960-as számú leiratában hozzájárult.

Vágfarkasdon 20 évig szolgált, ahol házasságot kötött az ároni családból származó Dr. Borza Erzsébettel. Az Úr két leánygyermekkel áldotta meg közös életútjukat, Líviával és Adriennel. Bizonyágtétele nyomán úri dolga volt ezen a szolgálati helyen. Ft. Mikó Jenő így értékelte ott töltött éveit: *„Ebben a községben szinte egy nemzedék nőtt fel a szemem láttára, és ez a generáció talán már megértett valamit abból, hogy sajátos realizmussal kell szemlélni az életet. [...] Ez azon-*

⁹ Új lelkészek kibocsátása egyházi szolgálatra. In *Kálvinista Szemle: A Szlovenszói Református Keresztyén Egyház Hivatalos Lapja*, XXV. évf., 12. szám., Bratislava, 1954. december, p. 6.

*ban nem jelenti a beletörődést, hanem azt, hogy napról napra többet kell akarni.*¹⁰

Hogy milyen viszony alakult ki a vágfarkasdi testvérek és az ott szolgáló Mikó Jenő lelkipásztor között nagyon szépen illusztrálja egy levél, amely Vágfarkasdon 1988. december 16-án keltezett Bereckyné Pál Zsuzsanna tollából: „Sok éve, hogy már nem láttuk egymást, benem azonban még friss az emlék. [...] Nagyon jó érzés volt hallani, olvasni egy igazán nyílt, nemes lelkű emberről, annál is inkább, hogy én személyesen is ismerem, itt [Vágfarkasdon] én egy vagyok az Ön előtt felnövő generációból. Mint az egyházunk lelkipásztorának része volt a lelki világom formálásában. A szülők, nagyszülők iránti tisztelet és szeretet, de általában egymás megbecsülését Öntől is tanultam és ezért hálával gondolok a püspök úrra.”¹¹ Egy másik hasonló hangvételű levél Lázárné Nagy Katalin részéről a következőképpen írta le Mikó Jenő vitalitását püspökké választása után: „Meggyőződésem, ha tart még az a fiatalkori lelkesedés és tenniakarás, amit én gyermekoromban megismertem Jenő bácsiban, akkor megfelelőbb embert nem is választhattak volna.”¹²

Vágfarkasdi szolgálatának kezdeti időszakára tehető az ő beszerzése az Állambiztonsági Hivatal részéről, mégpedig 1964. február 13-án 8879. regisztrációs szám alatt nyitották meg aktáját, aminek dokumentumait 1986. december 21-én megsemmisítették.¹³ Mikó Jenő, vágfarkasdi lelkipásztor 1966. január 1-jétől a bázeli teológián

¹⁰ MIKLÓSY, PÉTER, Életutak: Mikó Jenő püspök, In *hét: A Csemadok KB Képes hetilapja*, 33. évf., 51. szám. 1988. december 16., p. 2.

¹¹ Bereczky Pál Zsuzsanna Vlčany, 1988. december 16-án kelt levele, In Pozsonyi Református Egyházközség Lelkészi Hivatala. Beérkező levelek sz. 19/1989. [2021. május 21.]

¹² Lázárné Nagy Katalin Komárom, 1988. december 18-án kelt levele, In Pozsonyi Református Egyházközség Lelkészi Hivatala. Beérkező levelek sz. 34/1989. [2021. május 21.]

¹³ <https://www.upn.gov.sk/projekty/regpro/zobraz/?typ=kraj&kniha=57&strana=92> [2021. május 21.]

kiegészítő teológiai tanulmányokat folytatott¹⁴, ahol Karl Barthot és Oscar Cullmant hallgatta, sokat publikált és művelődött.¹⁵ Emellett Maťašík András kérésére bekapcsolódott a Kálvinista Szemle műfordítói csapatába és élénk disputák résztvevője lett az akkortájt szervezett békekonferenciáknak.

A Pozsonyi Református Egyházközség Presbitériuma ft. Maťašík András halála után 1981. május 24-én tartott rendes presbiteri gyűlésén Cukás Zsigmond esperes és ideiglenes felügyelő lelkipásztor elnöklete alatt, egyhangúlag döntött amellett, hogy az éppen 50. életévét betöltő, 25. éve szolgáló Mikó Jenőt választja a pozsonyi gyülekezet élére, aki 1981. február 18-tól már a Zsinati Tanács komáromi ülésétől a Kálvinista Szemle szerkesztőjeként tevékenykedett, így valamilyen szinten átvette azt a stafétát, amit az előző pozsonyi lelkészek végeztek. A presbitérium egyhangúlag mellette tette le voksát, és megindult a lelkészválasztási folyamat, amely 1981. november 22-én ért véget a lelkipásztor ünnepélyes beiktatásával. A pozsonyi református templomban ft. Horváth Zsigmond szolgált igehirdetéssel a Hab 2,1-4 („*Örhelyemre állok, odaállok a bástyára, figyelek, várva, hogy mit szól hozzám és mit felel panaszomra. Válaszolt is nekem az Úr, és ezt mondta: Írd le ezt a kijelentést, vésd táblákra, hogy könnyen el lehessen olvasni! Eldöntött dolog már, amiről kijelentést kaptál, hamarosan célhoz ér, és nem okoz csalódást. Ha késik is, várd türelemmel, mert biztosan bekövetkezik, nem marad el. Az elbizakodott ember nem őszinte lelkű, de az igaz ember a hite által él.*”) valamint a Lk 10,13-16 („*Jaj neked, Korazin! Jaj neked, Bétsaida! Mert ha Tíruszban és Szidónban történtek volna azok a csodák, amelyek nálatok történtek, rég megtértek volna zsákruhában és hamuban ülve. De Tírusznak és Szidónnak könnyebb lesz az ítéletkor, mint nektek. Te is, Kaper-*

¹⁴ Zápísnicia napísaná dňa 9. novembra 1966 vo Veľkých Kapušanoch, na zasadnutí Synodnej rady vo sborovej sieni miestneho zboru so začiatkom o 18,00 hodine. In *ICI doboz, Spisový obal IV.*, p. 2., Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnökségének Levéltára, Komárom. [2021. május 19.]

¹⁵ A. Kis, BÉLA, In *Memoriam Mikó Jenő*. In *Kálvinista Szemle*. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Hivatalos Lapja. Komárom: 2004. szeptember. LXXV. évf., 9. szám., p. 3.

naum, talán az édig emelkedsz? A pokolig fogsz alászállni! Aki titeket hallgat, engem hallgat, és aki titeket elutasít, engem utasít el, és aki engem elutasít, az azt utasítja el, aki elküldött engem.”) alapján szlovák és magyar nyelven.

Mikó Jenő pedig az 1Pt 2,9-10 alapján („Ti azonban választott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonba vett népe, hogy hirdessétek nagy tetteit annak, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket; akik egykor nem az ő népe voltatok, most pedig Isten népe vagytok, akik számára nem volt irgalom, most pedig irgalomra találtatok.”) végzett magyar nyelvű igehirdetésében hangsúlyozta, hogy „a gyülekezet és a lelkipásztor feladata: hirdetni és megszentelt étellel is bizonyosságát adni, hogy Ő a sötétségből a világosságra hívott el minket.”¹⁶

Az Egyházügyi hivatal éppen abban az időben kereste a megfelelő embert ft. Varga Imre helyett, és az állami szervek épp ezért járultak hozzá ft. Maťašík András halála után gyors léptekkel Mikó Jenő vágfarkasdi lelkipásztor pozsonyi megválasztásához. Szabó Antal tanúvallomása alapján elmondhatjuk, hogy az egyházi közhangulat nagyban támogatta Mikó Jenő püspöki tisztségre való jelölését. Személye ellen azonban az aknamunka is megindult. Első nagy handicap-je az volt, hogy nemesi vér csörgedezett az ereiben. A másik külföldi megbízatásával függött össze. 1982-ben a kanadai Ottawában képviselte a református egyházat a Református Világszövetség nagygyűlésén. 1983-ban Vancouverben az Egyházak Világtanácsa nagygyűlésén vett részt Michal Hromaník püspökhelyettessel együtt. Még Ottawában 1982-ben Mikó Jenő összeismerkedett Dr. Komjáthy Aladár, montreáli református lelkésszel, akivel hazautazása közben, – mikor repülőgépük üzemanyagot vett fel – Montreálban rövid időre találkozott a repülőtéren. Michal Hromaník és Varga Béla is szintén potenciális jelöltek voltak, a szlovák evangélikus képviselőktől megtudták, és jelentették az államhatóság felé a találkozást. Azok, azon nyomban ejtették Mikó Jenő, pozsonyi lelkipásztor választhatóságát

¹⁶ CSUKÁS, ZSIGMOND, Lelkészeiktatás fővárosunkban, In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Ref. Ker. Egyház hivatalos lapja*. Bratislava: 1982. január. LIII. évf., 1. szám., p. 4.

a püspöki tisztségre.¹⁷ Érdekességként jelzem meg, hogy a templom és parókia között található kanadai hárs magjait adta át Dr. Komjáty Aladár Montréalban lelkipásztorunknak, ami élő bizonyítéka annak, hogy az emberi naivitás és hatalomvágy erősebb, mint a bölcs józan ész még az Egyházunk élén álló lelkipásztorai között is. Igaza volt gyülekezeti tagjának, kisegítő kántorának, Koncsol Lászlónak értékelve nem könnyű szolgálatát Mikó Jenő gyászistentiszteletén: „*Gúzsba kötve táncolt, ahogy a világiak mondják. Kísérőit nem mindig maga választotta maga mellé, hivatali munkatársait sem mindig csak ő hívta el, azoktól pedig, akiket szeretett volna, nem szabadulhatott.*”¹⁸

Egyházmegyei és egyházkerületi szolgálatai

A kétnyelvű pozsonyi közösség szolgálata kibővült az egyházkerületi és egyházmegyei tevékenységgel. A „sokat ígérő” 1983-as tisztújítás során a pozsonyi származású Cséplő Ferenc és Dr. Francú Lehel mellett Mikó Jenőt zsinati lelkészi rendes taggá választották.¹⁹ Nt. Csukás Zsigmond esperes lemondása után Mikó Jenőt 1986. június 17-én esperesi tisztségre jelölték a Pozsonyi Református Egyházmegye közgyűlésén, amit a pozsonyi presbitérium 1986. szeptember 30-án tartott ülésén is megerősített. Ehhez megkapta az állami hozzájárulást MK 6468/86-os számú leiratban.²⁰

¹⁷ SZABÓ, ANTAL, A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Története, kézirat 1987, In 550 /1987 Fórum Kisebbségkutató Intézet Irattára, Somorja, p. 160. [2021. május 25.]

¹⁸ KONCSOL, LÁSZLÓ, „Gúzsba kötve táncolt...”, In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház hivatalos lapja*, Komárom, 2004. szeptember, LXXV. évf., 9. szám., p. 3.

¹⁹ Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva Synody Ref. kresť. cirkvi na Slovensku, ktoré sa konalo dňa 25. augusta 1983 v Rimavskej Sobote. In *1C2 doboz, Spisový obal III.*, p. 9., A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnökségének Levéltára, Komárom. [2021. február 17.]

²⁰ Jegyzőkönyv, felvéve a pozsonyi Ref. Ker. Egyház presbitériumának 1986. szeptember 30-án a 6 órakor kezdődő bibliaóra után a lelkészi hivatal helyiségében. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve 1976.május 27. - 1995. június 30.*, p. 166.

Horváth Zsigmond püspök halála után 1988. június 28-án Egyházunk Zsinata Komáromban rendkívüli jelölő közgyűlést hívott össze, ahol Mikó Jenő pozsonyi lelkészt jelölték az egyház új püspökévé, majd a gyülekezetek megválasztották.²¹ Mikó Jenő beiktatása Komáromban zajlott 1988. december 15-én, ahol az igehirdetés szolgálatát magyar nyelven nt. Csatlós Sándor, nagykaposi lelkipásztor hirdette a Mt 20,25-28 („*De Jézus magához hívta őket, és ezt mondta: Tudjátok, hogy a népek felett zsarnokoskodnak fejedelmeik, és vezetőik hatalmaskodnak rajtuk. De közöttetek ne így legyen, hanem aki nagyvá akar lenni közöttetek, az legyen a szolgátok, és aki közöttetek első akar lenni, az legyen a rabszolgátok. Mert az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és életét adja váltságul sokakért.*”) alapján, aki arra szólította fel az órállót, hogy legyen számára példa Jézus Krisztus, aki azért jött, hogy szolgáljon. Az egyház „primus inter pares”-a igehirdetésében a Mk 1,15 („*Beteljesedett az idő, és elközelített az Isten országa. Térjete meg, és higgyetek az evangéliumban!*”) alapján kihangsúlyozta, hogy „*hinni az evangéliumban azt jelenti, új síkon indul az életünk.*” Állami részről Dr. Vincent Máčovský, miniszterhelyettes köszöntötte. A Magyarországi Református Egyház részéről Dr. Tóth Károly, püspök adta át a testvéregyház köszöntését.²²

A nagy munka helyzetjelentéssel kezdődött. Mikó Jenő szolgálata elején azt jegyezte fel, hogy 1988-ban 80 gyülekezet várta, hogy önálló lelkipásztora legyen.²³ Az akut lelkészhiányra kiútkeresésként először 1990-ben katechetikai szeminárium jött létre Komáromban, majd 1992-ben Kassán, végül a Zsinati Tanács a Szlovák Köztársaság Alkotmányának 24. §-a és 42. §-a, valamint a 172/1990. számú főis-

²¹ POPÉLY, ÁRPÁD, *A (Cseh)Szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 2006., p. 420.

²² Mikó Jenő püspök beiktatása. In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Reform. Ker. Egyház hivatalos lapja*. Pozsony, 1988. december. LX. évf. 12. szám. p. 3.

²³ MIKÓ, JENŐ. A Szlovákiai Református Egyház. In BARCZA, JÁNOS – BÜTÖSI, JÁNOS. „*Tebenned bízunk eleitől fogva...*”. *A magyar reformátusság körképe*. Debrecen: Kiadja a Magyar Református Világtalálkozó Alapítvány, 1991. p. 102.

kolai törvény értelmében megalakult a Calvin János Teológiai Akadémia 1994 szeptemberétől. Ez az intézmény a Losonci Teológiai Szeminárium jogutódjaként jött létre.²⁴

Egyházkezelési munkájáról a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház V. Zsinatának 6. ülésén számolt be, ahol értékelte az 1989 novemberétől zajló eseményeket. Az 1989-1991 közötti időszakban pontosan 46 hálaadó gyülekezeti alkalmon szolgált igehirdetéssel. 1989-1991 között 8 lelkipásztort és 1 levitát állított örállóul a gyülekezetek élére. A zsinati atyák előtt szót emelt az antikonzervativitás ellen, kérte a Bibliaolvasó Vezérfonal foganatosítását a lelkészi és világi egyházvezetéstől gyülekezeteinkben, újra értelmezte az ökumenizmus elveit, és az élő hitgyakorlatok közé besorolta az evangelizációk sorozatát, de nem hagyta szó nélkül a modern betegségeket sem, mint a földi hatalomnak való szolgálatot és annak való behódolást, a szabadság fogalmának helyes bibliai és helytelen, világ szerinti értelmezését. Örömdetesnek értékelte a lelkészképzésre jelentkező növendékek számát: az 1991/92-es iskolai évben Prágában 27, Pozsonyban 13 és Budapesten 8, összesen 48 hallgató folytatott Felvidékről teológiai tanulmányokat és készült a szent szolgálatra egyházunkban.²⁵ Az új egyházi Alkotmánnyal részben sikerül stabilizálni egyházunk helyzetét.

A nagy feladatok között szerepelt az új templomok építése: Dunaszerdahely, Párkány és Böggő. Külföldi protestáns segítségnyújtással való élénk kapcsolattartás eredményezte több templom, parókia és gyülekezeti ház felépítését és rekonstrukcióját is. A dunaszerdahelyi református templom alapkövét 1994. december 11-én helyezték el, id. Görözdí Miklós lelkésze alatt, dr. Mikó Jenő és a Dunántúli Egyházkerület püspöke, Márkus Mihály jelenlétében. Dr. Mikó Jenő a Mt 18,12 („*Mit gondoltok? Ha egy embernek száz juha van, és eltéved közülük egy, vajon nem hagyja-e ott a kilencvenkilencet a hegyekben, és nem megy el megkeresni az eltévedtet?*”) alapján és Dr.

²⁴ Református Teológiai Akadémia alapítása – körlevél. In Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Levéltára. kézirat. [2021.május 25.]

²⁵ Dr. MIKÓ JENŐ, A SZRKE EGYHÁZ V. ZSINATÁNAK 6. ÜLÉSE. In Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Levéltára. kézirat [2021.május 25.]

Márkus Mihály az IKor 3,11 („Mert más alapot senki sem vethet a meglevőn kívül, aki Jézus Krisztus.”) alapján hirdették Isten Igéjét.²⁶ A dunaszerdahelyi templomépítéshez a Pozsonyi Református Egyházközség 50.000 Sk-val járult hozzá.²⁷

A lelkipásztorok továbbképzését pártfogolta német, angol illetve francia nyelvterületen biztosított számukra féléves, illetve éves továbbképzéseket.

Élénk kapcsolatot ápolt az elcsatolt területeken élő reformátusokkal is. Egyházunk volt az első, aki a Romániában kialakult véres forradalomra segélyrakományokkal válaszolt 1989 karácsonyán. Ennek eredményeképpen 1990. május 8-án Nagyváradon püspökké szentelik Tőkés László református lelkipásztort, ahol a püspöki beiktatást Mikó Jenő, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház püspöke végezte²⁸ az 1 Sám 3,9 alapján: „Azért ezt mondta Éli Sámuelnek: „Menj, feküdj le, és ha újból szólít, ezt mondd: Szólj, Uram, mert hallja a te szógád! Sámuel elment, és lefeküdt a helyére.”²⁹

---

²⁶ Görözdí Miklós, Lelkipásztori beiktatás és templom-alapkövetél. In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház hivatalos lapja*. Komárom, 1995. február, LXVI. évf., 2. szám. p. 8.

²⁷ Jegyzőkönyv, felvéve a bratislavai-pozsonyi Ref. Ker. Egyházközség presbitériumának gyűlésén 1997. június 19-én csütörtök este 18.00 órai kezdettel a Lelkeszi Hivatal helyiségében. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve 1995. augusztus 16. - 2002. október 15.*, p. 96.

²⁸ POPÉLY, ÁRPÁD, A (Cseh)Szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 2006., p. 475.

²⁹ Dr. Tőkés László püspök beiktatása. In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Reform. Ker. Egyház hivatalos lapja*. Pozsony, 1990. június. LXI. évf. 6. szám., p. 1.

Milyen volt a Pozsonyi Református Egyházközségben való forgo- lódása?

Már 1985-ben gyülekezeti szolgálatával kapcsolatban megfogalmazta, hogy „*el kell gondolkodnunk a most gyakorlatban lévő istentiszteleti rendtartásunk felett, mivel annak számlájára írhatjuk gyülekezeti tagjaink nagyfokú passzivitását.*”³⁰

Mikó Jenő lelkipásztor fontosnak tartotta a közösségi összejövetel-
lek bensőséges légkörét. Személyes elhívásában, igehirdetéseiben, látásában jól szemléltette, hogy a közösség a legfőbb cél. Épp ezért szorgalmazta a presbitériummal együtt a gyülekezeti terem felújítását. Első nagy közösségi összefogásként, sok teherrel és gonddal, de nagyon nagy örömmel töltötte meg a közösség 1986. december 21-én, advent 4. vasárnapján a felújított gyülekezeti termet, aminek összköltsége elérte a 75.000 Kčs-t. Méltó helye lett a találkozásnak, az Ige hirdetésének, az éneklésnek és a bensőséges úrvacsorai közösségeknek.³¹

Gazdasági munkálatok

A XX. század 80-as éveiben nagy segítségére volt a gazdasági munkálatok tekintetében Jakab Elemér főgondnok, Hodosy Vince presbiter és id. Cséplő Ferenc mérnök. Majd az újonnan megválasztott presbitériumban helyett foglaló ifj. Cséplő Ferenc és 20 évig a gazdasági bizottság elnöke, Kremenák Iván testvérünk, aki munkájánál fogva is mindig felkészült és napra pontos árajánlatokat, aktuális számokkal elkészített éves gazdasági terveket és eredményes tárgyalásokat folytatott a munkálatok kivitelezőivel. Néhai Kremenák Iván bizonyágtétele nyomán tudom, hogy mivel a püspök úr nagyon nehezen –

³⁰ MIKÓ, JENŐ, A Pozsonyi Református Egyházközség életéről. Bratislava, 1985. november 14. In Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Levéltára. kézirat. [2021. május 21.]

³¹ Jegyzőkönyv, felvéve a pozsonyi Ref. Ker. Egyházközség presbitériumának 1987. február 27-én a lelkeszi hivatal helyiségében megtartott renden gyűlésen a 6 órakor kezdődő bibliaóra után. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve 1976. május 27- 1995. június 30.*, p. 169-170.

sőt egyáltalán – nem kezelte a technika újkori vívmányait, így sok hivatali ügyintézkést kellett lebonyolítania.

Mikó Jenő azonban minden tárgyaláson személyesen vett részt, felügyelte a munkálatokat. A legfontosabb gazdasági kivitelezések között a presbitériummal karöltve részt vállalt a bérházban és a parókrián a lefolyócsövek rozsdásodásával kapcsolatos intézkedésekben, a templom harangjának villanyosításában, a templom világításának és villanyberendezésének optimális megoldásában, a templomablakok cseréjében, a templom festésében és fűtésében, templomtetőzetének rendbetételében, a belső udvari rész tetőjavításában, a kémények és a kerítési fal javításában, a csatornázás és a kapuk javításában, a kaputelefonok bevezetésében, a segédlelkési lakás felújításában, valamint a bérház egyes lakásai tartozékainak a beszerzésében.³²

Gyermekmisszió

A XX. század 80-as éveiben Puskás Gizella nőtestvérünk vezette a gyermekistentiszteleteket, akinek hitmélyítő alkalmaira még mai napig emlékeznek a testvérek. Mikó Jenő a konfirmációra való felkészítést (püspöki időszakát leszámítva) vezette.

Szolgálatára kezdetén a gyülekezeti éneklést az a Tóth Károly kántor kísérte, aki már négy beiktatott lelkipásztor mellett szolgált és önszorgalomból 14 évesen kezdett el orgonaszolgálattal foglalkozni. Először a 84. zsoltár dallamvilágát sajátította el.³³ A 88 éves korában is vitális Tóth Károly mindig kész volt a közös szolgálatra és több mint 60 éves kántori szolgálatára során soha nem mondott nemet a gyülekezetnek. Mindig a gyülekezet volt az első számára. Tóth Károly halála után a XX. század 90-es éveitől az akkori énekkar vezetője és a gyülekezet kántora, a barsi gyökerekkel rendelkező Cséfalvy

³² A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbiteri gyűléseinek jegyzőkönyve. 1976. május 27. – 1995. június 30.

A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbiteri gyűléseinek jegyzőkönyve 1995. augusztus 16. – 2002. október 15.

³³ PERES IMRE, Tóth Károly, In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Reform. Ker. Egyház hivatalos lapja*. Bratislava, 1989. január, LX. évf., 1. szám., p. 4.

Zsoltné szül. Agg Zsuzsanna lett, aki a gyülekezetben 19 évesen ismerete meg Megváltóját³⁴, majd hitvestársát.

Az egyházi mindig a gyülekezet aktuális fiatal családja lett. Palcsóék után Patákék vették át a stafétát, és sokszor a gyülekezetbe érkező, itt otthonra és élő közösségre találó fiatal családokból lettek megválasztva ezzel is biztosítva önfenntartásukat a pozsonyi nagyvilágban.

Aktív és következetes gyermekmisszió folyt. Elkötelezett testvérek végezték a szolgálatot. Először is háromtagú bizottság alakult a Pozsonyi Református Egyházközség presbitériumán belül, amelyet Balassa Euniké, Cséfalvay Zsolt és Vajda Péter alkottak.³⁵ A missziói munka eredményességét erősítette a Klubhelyiség létrejötte. A püspök úr a szolgálattevők látáskörét azáltal színesítette és szélesítette, hogy a rendszerváltás után lehetővé tette számukra a külföldi konferenciákon való részvételt. A pozsonyi presbitérium tagjai közül dr. Varček Anna és Watzka Lenke testvéreink Bécsben vettek részt Református Nők Konferenciáján. Cséfalvay Zsolt egyházunkat és egyben gyülekezetünket egy görögországi missziói konferencián képviselte. Az ökumenikus mozgalomban Dobay Margit presbiternőtestvérünk szolgált hittel és reménységgel.³⁶ Vendégelődők is megfordultak a gyülekezetben. Az elsők között szerepelt az Iszákos mentő misszió magyarországi vezetője, néhai id. Balogh Zoltán lelkipásztor.

³⁴ ZUZANA CSÉFALVAYOVÁ, Evanjelizácia je zvestou o Ježišovej láske, In *Kalvínske Hlasy: Úradný orgán Reformov. kresť. cirkvi na Slovensku*. Bratislava, október 1990, LIX. roč., č. 10., p. 12.

³⁵ Jegyzőkönyv, felvéve a bratislavai Ref. Ker. Egyházközség presbitériumának 1992. január 30-án csütörtökön 18.00 órai kezdettel a lelkési hivatal helyiségében megtartott renden presbiteri gyűlésen. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve 1976. május 27- 1995. június 30.*, p. 204-214.

³⁶ Jegyzőkönyv, felvéve a bratislavai Ref. Ker. Egyházközség presbitériumának 1992. január 30-án csütörtökön 18.00 órai kezdettel a lelkési hivatal helyiségében megtartott renden presbiteri gyűlésen. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve 1976. május 27- 1995. június 30.*, p. 204-214.

Cséfalvy Zsolt irányításával több főiskolai hallgató is részt vett a szolgálatban. Munkatársai Erdélyi Zsuzsanna, Lázár Ibolya, Pelle Beáta főiskolások, és Vajdáné Pálinkás Katalin nőtestvérünk voltak.³⁷ A gyermekek között felmérés készült a családok állapotáról. Két csoportban folyt a munka: 30-35 gyermekkel. A kisebbik csoportba már két éves kortól jártak a gyermekek. Nyári gyermektábor résztvevőinek a száma elérte a 120 gyermeket, és bizony sokakat vissza kellett utasítani.

Az aktív gyermekevangelizációt három napos elcsendesedések útján végezték személyes hitbeli példák felvillanásával. Cséfalvy Zsolt és társai az alistáli Pénuel központban nt. Peres házaspárral karöltve szerveztek hitmélyítő alkalmakat. 1992. július 16-19. között mélyen szívükbe vésődött: „Új szövetséged elfogadom”.³⁸ Emellett a presbitérium szorgalmazta az egyetemistákkal való foglalkozásokat is, akiket ittlétük alatt be kell vonni a gyülekezetbe. Ezzel a céllal Cséfalvy Zsolt és Szatmáry Zoltán foglalkoztak a serdülőkkel is.³⁹ A presbitérium tagjai hozzá kezdtek a keresztyén iratmisszió terjesztéséhez, a Harmat Kiadó könyveit közre adták a gyülekezet számára.⁴⁰

³⁷ Jegyzőkönyv, felvéve a bratislavai-pozsonyi Református Keresztyén Egyházközség 1993.március 14-én megtartott rendes évi közgyűlésén Ft. Mikó Jenő püspök igeszolgálata után. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve 1976. május 27. - 1995. június 30.*, p. 238-239.

³⁸ ifj. VAMOS BÉLA, Alistál. In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház hivatalos lapja*. Bratislava, 1992. augusztus. LXIII. évf., 8. szám., p. 4.

³⁹ Jegyzőkönyv, felvéve a pozsonyi Ref. Ker. Egyházközség presbitériumának 1993. jan. 19-én a 18.00 órai kezdettel a lelkészi hivatalban helyiségében a 17.00 órakor kezdődő bibliaóra után. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve 1976. május 27. - 1995. június 30.*, p. 224-232.

⁴⁰ Jegyzőkönyv, felvéve a bratislavai-pozsonyi Református Keresztyén Egyházközség presbitériumának 1996. január 31-én a Lelkészi Hivatalban helyiségében megtartott rendes gyűlésén 17.00 órai kezdettel. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve 1995. augusztus 16. - 2002. október 15.*, p. 33-34.

A misszió eredményei: ifjúsági találkozó Pozsonyban a tavasz első napján 1992-ben, ahol középpontban az ismert ige állt: „*Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs bennem...*” (IKor 13,1)⁴¹ A pozsonyi segédlelkészek közül, főleg Palágyi Péter lelkész-testvérünk szorgalmazására az ország különböző pontjain nyári táborokat és lelki alkalmakat szerveztek. Jablonca, Perbenyik, később Nagyráska, de említhetnék még Nagysallót is, ahol a fiatalok nemcsak énekeltek, hanem imádkoztak, Jézushoz fordultak, és végül megszervezték önmagukat, realizálódott 1992-ben a Fial Reformátusok Szövetségének létrejötte.

Diakónia

A Kálvinista Szemle hasábjain jelent meg Balassa Euniké presbiter-testvérünk egyik gondolata, amely meghatározta a gyülekezeti diakóniát: „*Tenni valamit*” vagyis kilépni a másik ember felé. Felvillantani az igényt az együttlétre, a közös első Szilveszterezésre. Az igazi összhang Jézus Krisztus jelenlétét tükrözte. A helyes közösségi igény ott fogalmazódik meg, „*ahol az első helyet át adják Krisztusnak.*”⁴² A diakóniai és missziói szolgálat eszköze az anyagiak előteremtése volt. Balassa Euniké részt vett a kibővített gazdasági bizottság ülésén és kérte, hogy a gyermekmisszióra és mentőmisszióra 3-3000 korona legyen a presbitérium által megszavazva.⁴³ 1996. augusztus 29-én a presbiteri gyűlésen, amelyet a presbitérium határozatilag elfogadott, döntöttek egy főállású diakónus keresése mellett és munkaköri leírásában, akit a Zsinat mellett működő Diakóniai Bizottság segítségével szerettek volna szolgálatban állítani.

⁴¹ ORÉMUS ZOLTÁN, Ifjúsági találkozó Pozsonyban, In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház hivatalos lapja*. Bratislava, 1992. május. LXIII. évf., 5. szám., p. 8.

⁴² Hírek: Pozsony. In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Reform. Ker. Egyház hivatalos lapja*. Bratislava, 1990. április, LXI. évf., 4. szám., p. 4.

⁴³ Jegyzőkönyv, felvéve a bratislavai Ref. Ker. Egyházközség kibővített Gazdasági Bizottságának 1992. szeptember 22-én a lelkeszi hivatalban megtartott gyűlésen a hat órákor kezdődő bibliaóra után. In *A bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve 1976. május 27. - 1995. június 30.*, p. 217-218.

A templom elé elkészült a hirdetőtábla is. Megindult az aggkorú testvérek számára a fülhallgatók beszerzése. Cséfalvay Zsolt és Vajda Péter gyülekezeti napok szervezését szorgalmazták, ahol az első vendégek között szerepelt a Peres házaspár. A kiszélesedett presbiteri és pópresbiteri kör között létrejött egy háló, amelynek része volt a vasárnapi ebédek megszervezése a gyülekezetben a segédlelkészek és az egyetemisták számára, a kórházi és egyéni családlátogatások koordinálása, a diakóniai igazolványok kiállítása a szolgálattevők részére, végül pedig a nagy álmom az intézményesített szeretetotthon, amelynek alapját később a Kardia szervezet létrehozása célozta meg, amivel az Egyházközségi Közgyűlés 2002. november 11-én egyet értett, és amit 2002. december 27-én regisztráltak az állami szervek a minisztériumban. A diakóniai kör aktív tagjai között találjuk Egry Márta, Buzala Szilvia, Halás Ibolya és Watzka Lenke nőtestvérünket.

Értékelés

Illyés Gyula nyomán, Mikó Jenő a puszták népének valóságos képviselője, és mégis életpéldájával ennyi embert mozgatott meg maga körül. Püspöki szolgálatának bilanciója 8 év, amit még az Izdobabeszterri Keresztelési Anyakönyv is megőrzött. Gyülekezeti szolgálatának statisztikai eredménye 252 keresztelő, 83 házasságkötés, 218 temetési szolgálat, és 135 (az 1988 és 1991 közötti időszakról nincsenek adataink) ifjú konfirmációi fogadalomtételének a tanúja. Felesége származási helyén Gömörben, a vígtelkei református templomszentelés alkalmával megvallotta 1993. augusztus 18-án, Kálvin lelki arcvonásait magán hordozva, amikor értékelte a mögöttünk lévő rezsimnek sanyargatását önreflexiót tartva: *„Amikor egy nép újból élni akarásáról tesz tanúbizonyságot, akkor nekünk komoly töredelemmel és bűnbánattal kell feltennünk a kérdést: „mi hol követtünk el mulasztást, hogy népünk hátat fordított a templomnak, hátat fordított az iskolának és beállt az asszimiláció sodrásába?”⁴⁴*

⁴⁴ Vígtelkei Református Egyházközség videofelvétele készült 1993. augusztus 18-án templomszentelés alkalmával. [2021. május 25.]

Minden gondolat, tett, mulasztás mögött azonban Mikó Jenő jelmondata áll: „NAGYOBB FELELŐSSÉGGEL”⁴⁵, amelynek alapja a lelki munka, hiszen Ő nemcsak leírta hivatalos közlönyünkben, hanem életével tanúsította: *„Igen nagy szükség van minden egyes egyháztagunk felelős szolgálatára. Csak így alakul ki az a kegyességi forma, amelyik hitvalló őseinket korunk alkotó közösségévé avatta, s amelyik a mában is erőbázisa lesz a nagy terhek közös vállalásának és elhordozásának s megtanít istenfélelemre, egymás megbecsülésére, népünk, egyházunk szeretetére.”*

Épp ezért hangsúlyozta olyan bőszén az egyházban, a gyülekezetekben, a teológusok, katekéták, léviták és lelkipásztorok körében az aktív és mindent felvállaló teherhordozást, mert tisztában volt Jézus őszinte kijelentésével, ami nemcsak neki szólt, hanem akkor is és ma is mindenkinek: *„Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok, és meg vagytok terhelve, és én megnyugvást adok nektek. Vegyétek magatokra az én igámat, és tanuljátok meg tőlem, hogy szelíd vagyok, és alázatos szívű, és megnyugvást találtok lelketeknek. Mert az én igám boldogító, és az én terhem könnyű”* (Mt 11,28-30).

---

⁴⁵ MIKÓ JENŐ, Nagyobb felelősséggel, In *Kálvinista Szemle: A Szlovákiai Reform. Ker. Egyház hivatalos lapja*. Bratislava, 1989. szeptember, LX. évf., 9. szám., p. 1-2.

Szénási Lilla:

Gamifikáció, mint az alfa generáció motiválásának egyik lehetséges formája a hitoktatásban

Abstract: Gamification as a possible way of motivating the alpha generation in faith education

This paper deals with gamification as a possible form of motivating the Generation Alpha in religious education. To do so, it briefly describes the characteristics of the Generation Alpha and then examines the mechanisms of motivation. The paper briefly describes the characteristics of gamification in education and then examines how it can be applied in religious education. To illustrate this, it presents gamified assessment as one possible method. Gamification offers a toolkit for engaging, motivating and assessing religious education students in a way that is familiar and playful to the Generation Alpha.

Keywords: generation, Generation Alpha, gamification, gamification evaluation, religious education

Absztrakt: Gamification as a possible way of motivating the alpha generation in faith education

A tanulmány a gamifikációval foglalkozik, mint az Alfa Generáció motiválásának egyik lehetséges formájával a hitoktatásban. Ehhez röviden bemutatja az Alfa Generáció jellemzőit, majd megvizsgálja a motiváció mechanizmusait. Röviden ismerteti a tanulmány, hogy milyen jellemzői vannak a gamifikációnak az oktatásban, majd azt vizsgálja, miként alkalmazható mindez a hitoktatásban. Ennek szemléltetésére bemutatja a gamifikált értékelést, mint az egyik lehetséges módszert. A gamifikáció olyan eszköztárat nyújt, amely által az Alfa generációhoz közel álló, számukra ismerős és játékos módon tudjuk megszólítani, tanulásra motiválni és értékelni a hittanórára járó tanulókat.

Kulcsszavak: generáció, alfa generáció, gamifikáció, gamifikációs értékelés, hitoktatás

Mindannyian találkoztunk már különböző felhangon a: „*Bezzeg az én időmben!*” frázissal. Az idősebb és a fiatalabb generációk között ugyanis mindig voltak olyan szakadékok, amelyekből konfliktushelyzetek adódtak, hiszen a különböző generációk másként gondolkodnak az őket körülvevő világról, másként állnak a benne zajló folyamatokhoz. A generációk kutatásával a XX. században kezdtek tudományosan foglalkozni, mára pedig ezeknek a kutatásoknak számos megközelítése ismert. Természetesen így számos generációs elmélet jött létre. A születési év, vagyis a kor szerinti besorolás azonban mindegyikben jelentős szerepet játszik.

Az alfa generáció

Az Alfa generációba a 2010 után születettek tartoznak. Mivel az ABC a Z betűvel véget ér, felmerült a kérdés, milyen megnevezést használjanak a Z generációt követő nemzedékre? Marc McCrindle és kutatócsoportja 2005-ben országos felmérést végzett Ausztráliában arra nézve, hogy mi legyen számukra a megfelelő név? A leginkább elterjedt válasz a felmérés alapján az Alfa generáció volt. Ez azért tűnt természetesnek, mivel egyes tudományágak miután kimerítették a római ábécét vagy az arab számokat, gyakran térnek át a görög ábécére.

McCrindle saját weboldalán található blogbejegyzésekben a következő információkat és feltételezéseket találjuk az Alfa generációról:

Ezt a generációt a hordozható képernyők és eszközök alakítják. A képernyők ugyanis már születésüktől fogva mindenütt jelen voltak, és a korai éveikben a szórakozás, a kommunikáció, az iskolai oktatás és általában az interakciók középpontjában álltak. Ez az az információforrás, amelyhez leggyakrabban fordulnak. Számukra sok esetben már a könyvek is digitálisak. Ez átalakító hatással van rájuk. A globális összekapcsolhatóság is meghatározza őket. Az eszközök, a vállalkozói gondolkodásmód, a COVID-19 tapasztalata és a felhatalmazás, amellyel rendelkeznek, minden kontinensre igaz. Nagyon meghatározó lesz számukra, hogy ezt a tapasztalatot a korai éveikben szerezték. Szintén jellemző, hogy már gyermekként sokkal nagyobb befo-

lyásuk és hangjuk van, mint az előző generációk gyerekeinek. Ez a közösségi médianak és az általuk kiváltott kollektizmusnak köszönhető, de annak is, hogy a szülők és a pedagógusok hallgatnak rájuk. Már fiatal koruktól kezdve képesek befolyásolni és alakítani a világukat.¹

McCrinkle bejegyzéseiből a témánk miatt ismételtelen kiemelném a következőket:

Ezt a generációt a hordozható képernyők és eszközök alakítják. A képernyők ugyanis már születésüktől fogva mindenütt jelen voltak, és a korai éveikben, a szórakozás, a kommunikáció, az iskolai oktatás és általában az interakciók középpontjában álltak.

Vagyis a motiválásukban jó eséllyel használhatjuk eredményesen a gamifikációt.

Motiválás

A motiváció tulajdonképpen egy általános gyűjtőfogalom, amellyel az ember cselekedeteinek a háttérét és a mozgatórugóit jelölik. „Felelős a viselkedés beindításáért, irányítja és fenntartja azt egészen addig, míg a célirányos viselkedés a motiváció kielégülését nem eredményezi.”²

A motivációnak két alapvető típusát különböztetik meg:

Extrinzik motiváció – amelynél szerepet játszik valamilyen külső tényező. Ebben az esetben a motiváció hajtóereje, célja valamilyen kézzelfogható cél, nyereség elérése, illetve valamilyen kár elkerülése.

Intrinzik motiváció – amelyben a cél maga a cselekvés és az az öröm, amelyet ez kivált. Ebben az esetben tulajdonképpen önjuttalmazásról beszélhetünk.³

Az emberi motivációs mechanizmusok fejlődéstörténeti elemzése Daniel H. Pink nevéhez fűződik, aki a társadalmakat a számítógé-

¹ MCCRINDLE, Marc: Generation Alpha: The new kids on the block <https://mccrinkle.com.au/article/topic/generation-alpha/generation-alpha-the-new-kids-on-the-block/>

² N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva (szerk): Pszichológia Pedagógusoknak, Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 170. p., ISBN 963 389 672 X, ISSN 1218-9855

³ N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva (szerk): Pszichológia Pedagógusoknak, Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 179-183. p., ISBN 963 389 672 X, ISSN 1218-9855

pekhez hasonlította. Meglátása szerint a társadalmaknak is van motivációs rendszerük, s a motivációnak eddig két fő korszakáról beszélhettünk, ugyanakkor már eljött a harmadik korszak ideje.

Motiváció 1.0 – Tulajdonképpen a fentebb már említett alapmotivációkat foglalja magába, amelyek a túléléshez szükségesek.

Motiváció 2.0 – A humánspecifikus extrinzik motiváció a legfőbb jellemzője, ugyanis a jutalmazásra és a büntetésre épít. Pink nézete szerint azért volt működőképes ez a motiváció a XX. századig, mert rutinszerű feladatokat kellett ellátni. „A motiváció 2.0 korszakában kitermelt ún. X típusú magatartást – a belső hajtóerők leépülésével párhuzamosan – elsősorban a jutalmazó-büntető rendszerre épülő „külső” vágyak és félelmek motívumai jellemzik, és nem a végzett tevékenység örömét figyeli, hanem a vele járó lehetséges – negatív vagy pozitív – következményeket.”⁴

Pink a Motiváció 3.0 könyvében három szintjét különbözteti meg a motivációnak:

- **Önállóság** – Az önállóságot a Motiváció 3.0 szívének-lelkének lehet nevezni. Nem azonos a függetlenséggel, hanem a választás szabadságát jelenti, amely hatással van az egyén teljesítésére.
- **Szakmai igényesség** – A szakmai igényesség azt a vágyat jelenti, hogy a számára fontos dologban egyre jobb legyen, mesterévé váljon. Ennek elérésében fontos szerepet játszik a flow élmény.
- **Céltudatosság** – A céltudatosság helyezi kontextusba az önállóságot és a szakmai igényt.⁵

A gamifikáció az oktatásban

A gamifikáció kifejezés az angol gamification szóból származik, amely a komoly játék (serious game) és az edutainment (education and entertainment – oktatás és szórakozás) szavak összevonásából

⁴ FROMANN Richárd: Gamification, In: Oktatás-Informatika, Digitális nemzedék konferencia 2014, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 61. p., ISSN 2061-179X

⁵ Vö.: PINK, Daniel H.: Motiváció 3.0, Ösztönzés másképp, Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2010, 103-171.

keletkezett.⁶ A kifejezést először Nick Pelling használta 2002-ben. Magyar szövegkörnyezetben játékosításként, eljátékosításként vagy gemifikációként is találkozhatunk vele. A legáltalánosabb és legismertebb meghatározása: Játékok elemeinek alkalmazása nem játékos környezetben. Ugyanakkor több definíció is született a meghatározására:

- „A gamifikáció a játékelményhez szükséges játékelemek, játékmechanizmusok és játékdinamikák alkalmazását jelenti az élet – játékon kívüli – területein azzal a céllal, hogy az adott folyamatokat érdekesebbé és hatékonyabbá tegye.”⁷
- „A gamifikáció nem más, mint az átadni kívánt információk játékos formában történő tálalása az élet játékon kívüli területein a fogyasztók felé. A játék ösztönös magatartás, mely segíti az információk feldolgozását, s az átélt élményen keresztül azok tartós tárolását.”⁸

Kapp, Blair és Mesch (idézi Rigóczky, 2016)⁹ a gamifikáció két irányát különbözteti meg az oktatásban: a tartalmi-, valamint a strukturális játékosítást. Előbbi a tananyagot változtatja játékká, utóbbi játékelemeket és játékmechanizmusokat rendel a tananyaghoz.

A videójátékok megjelenésekor a játékkutatók szinte csak a negatív hatásait emelték ki és vizsgálták. Az elmúlt időszakban változott a

⁶ RAB Árpád: A gamifikáció lehetőségei a nem üzleti célú felhasználások területén, különös tekintettel a közép-, és felsőoktatásra. In: Oktatás-Informatika, Budapest 2013. <http://www.oktatasinformatika.hu/2013/03/rab-arpad-a-gamifikacio-lehetosegei-a-nem-uzleti-celu-felhasznalások-területen-különös-tekintettel-a-kozep-es-felsőoktatásra/>

⁷ MYREILLE: A gamifikáció átrajzolja az egész életünket? In: Digitális család. <https://www.digitaliscsalad.hu/tanulas/a-gamifikacio-atrajzolja-az-egesz-életünket>

⁸ PACSI Diána – SZABÓ Zoltán (2007): A gamifikáció fejlődése és a magyar gamifikációs trend alakulása, In: Studia Mundi – Economica. <http://studies.mundi.gtk.szie.hu/gamifikacio-fejlodesese-es-magyar-gamifikacios-trend-alakulasa>

⁹ RIGÓCZKI Csaba: Gamifikáció (játékosítás) és pedagógia, In: Új Pedagógiai Szemle, 2016, https://epa.oszk.hu/00000/00035/00175/pdf/EPA00035_upsz_2016_03-04_069-075.pdf

helyzet és elindult a számítógépes játékok objektív vizsgálata, amely során megállapították, hogy bár valóban sok negatív hatása van a játékosra nézve (függőséget okoz, agresszívvá tesz, figyelmi zavarokat okoz, stb.), de nem lehet elhanyagolni a pozitív hatásait sem. Jó hatást gyakorol a kognitív képességekre: javítja a szem és a kéz koordinációját, a megfigyelőképességet, az emlékezetet, a koncentrációt, a figyelmet, segítik a gyors döntéshozatalt, a csapatmukát. A kutatások igazolták azt is, hogy sok esetben gyógyulást is eredményezhetnek a videójátékok: javítják az éleslátást és a perifériás látást egyaránt, a dislexia kezelésében is segítségünkre lehetnek.

A videó- és számítógépes játékok három legfontosabb hatása a flow-élmény biztosítása, a segítségkérés lehetősége bármelyik pillanatban és a javítás lehetősége.¹⁰ A gamifikált oktatásban a sikeres kiemelés érdekében ennek a három feltételnek kell teljesednie.

A gamifikáció tehát a játékelményre épít, amely során különböző feladatokat kell teljesíteni az adott információ megszerzéséhez. Szerkezetét képező, videó- és számítógép játékokból átvett elemek alkalmasak arra, hogy a játékosokat motiválják, ez által pedig játékban tartásuk. Természetesen nem szükséges valamennyi elemet beépíteni, de az alábbiak közül lehet válogatni:

- *Pontok, pontrendszerek (Points)*. Azonnali visszajelzést adnak a játékosnak a teljesítményéről. A sikeres megoldásért járó pontok összeadódnak, így folyamatosan gyarapíthatóak.
- *Szintek (Levels)*. Bizonyos számú pont elérésével a játékos szintet léphet. Ez szintén visszajelzésként, ugyanakkor motivációként is szolgál a játékosnak.
- *Rangsorok, ranglisták (Leaderboards)*. Arra nézve ad összehasonlítási alapot a játékosnak, hogy másokhoz viszonyítva hol helyezkedik el a játékban.
- *Jelvények (Badges)*. A folyamatos előrehaladást szimbolizálja, valamint rangot is kifejezhet.

---

¹⁰ M. HABA Anikó: Versike.hu oktató játék – Egy gamification-próbálkozás tapasztalatai. In: OktatásInformatika, Digitális nemzedék konferencia 2015. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 74 p.

- *Beavatás (Onboarding)*. Döntő jelentőségű, hogy az első néhány percben milyen benyomásokat szerez a játékos, ezért fontos, hogy a kezdet érdekes és szórakoztató legyen.
- *Kihívások és küldetések (Challenges and Quests)*. Megmutatják a játékosnak, hogy mit kell tennie a játékban, ugyanakkor a nagyobb célt is felvillantják előtte.
- *Virtuális javak/vagyon és ajándékok (Virtual currency and Gifts)*. Ezek a játékban lévő különböző feladatok megoldása által, nehezen megszerezhető jutalmak. A későbbiekben elajándékozhatják a társaiknak.
- *Személyre szabás (Customization)*. Annak érdekében, hogy a játékos elköteleződjön a játék iránt, lehetősége van a felhasználói profilja szerkesztésére, avatár választására.
- *Visszajelzés (Feedback)*. Ciklusokban jelenik meg a pillanatnyilag elfoglalt pozíció jelzésére.

A gamifikációt, vagyis a játékosítást nem szabad összekeverni a játékkal. Az oktatásban való alkalmazása során a játékmechanismusok beépítését jelenti a hétköznapi gyakorlatába, a munkahelyi folyamatokba, esetünkben a tanórák szervezésébe.¹¹

A gamifikáció alapgondolata, hogy a játékosítás révén a kötelező és unalmas tevékenységek élvezetessé válnak. A gamifikáció oktatásban való alkalmazásának pozitívuma, hogy a tanulók úgy érezhetik, egyensúly van a feladat és a képességeik között. A sikerélményt az biztosítja, hogy a könnyen teljesíthetőtől haladnak a nehezebbek felé, tehát kihívásként élik azt meg. Minden teljesítést azonnali visszacsatolás követ, valamint minden alacsonyabb szint teljesítése egy következő szintre jutás lehetőségét rejt magában. Az adott szint sikertelen teljesítése után lehetőség van a feladatok újrakezdésére akár többször is. A gamifikáció oktatásban történő alkalmazása hatással van a tanulók belső motiválására.

---

¹¹ FROMANN Richárd–DAMSA Andrei: A gamifikáció (játékosítás) motivációs eszköztára az oktatásban, In: Új Pedagógiai Szemle, 2016, <https://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-gamifikacio-jatekositas-motivacios-eszkoztara-az-oktatásban>

Gamifikáció a hittanoktatásban

Míg a játék már elfogadott módszer a hitoktatásban, addig a gamifikációtól még nagyon sokan idegenkednek. Ez annak is köszönhető, hogy sok esetben a hitoktatók nem ismerik a számítógépes játékok felépítését, mechanizmusait. A másik ok, hogy nem szeretnék az egyébként is számítógép előtt szocializálódott fiatalokat ezzel a módszerrel motiválni a tanulásra. További indokként azzal érvelnek az ellenzői, hogy az alkalmazása nem a tudás utáni vágyat erősíti fel, hanem ehelyett a játék iránti vágy válik dominánssá a tanulás során.

Fromann Richárd hívja fel a figyelmet a gamifikált oktatásban résztvevők pozitív visszajelzéseire, mely szerint a tanulást nem érzik tanulásnak. A gamifikáció hatékonyság- és teljesítménynövelő tényezőjét a következőkben látja: „(1) egyéni és csoportos motiváció növekedése, a (2) az adott közösséget összekötő kohézió erősítése, valamint a (3) a játékos folyamatok célrendszeréből adódó eredmény-centrikusság.”¹²

Ma csupán egyetlen módját szeretném kiemelni a hittanórai gamifikációs lehetőségeknek, ez pedig a gamifikált értékelés.

A hagyományos iskolai értékelés során a tanuló eredményeiből átlagot számítanak. A gamifikált értékelésnél viszont ezek az eredmények összeadódnak és az esetleges gyengébb teljesítésnek nincs olyan negatív hatása, mint a klasszikus értékelésnél.

A Selye János Egyetem 2019-es Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmányában bemutattam¹³ a Szászi Andrea által megalkotott rendszert, ¹⁴amelyet a 2022/2023-as tanév 2. félévétől kezdődően kezdtük használni a martosi református alapiskolában. A különböző feladattípusokért különböző számértékű pontot tudtak

---

¹² FROMANN Richárd: Gamification – Betekintés a netgeneráció-kompatibilis, játékos motivációk világába, In: Oktatás-Informatika, Digitális nemzedék konferencia 2014, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, ISSN 2061-179X

¹³ SZÉNÁSI Lilla: A gamifikáció lehetséges formái az iskolai katechézisben; International Conference of J. Selye University, 11 [10.09.2019-11.09.2019, Komárno, Slovensko. DOI 10.36007/3327.2019.171-178

¹⁴ SZÁSZI Andrea: Gamifikált értékelés lehetősége a katechézisben, <http://refpedi.hu/mrn2017/04/#page=56>

gyűjteni a tanulók az adott órán, ahol a pontokat pecsétek jelképezték. A hónap végén a pecsétek pontértékét összeszámolva lehetett elérni a következő szinteket:

- próféta-tanítvány (2-3 pont),
- lévita (4-5 pont),
- próféta (6-8 pont),
- főpap (9- pont).

Az elért szinteknek előre meghatározott jegyértéke volt:

- próféta-tanítvány (4),
- lévita (3),
- próféta (2),
- főpap (1).

Feltételeztem, hogy a gamifikált értékelés segítségével motiválni tudom majd a tanulókat, így javul az értékelésük, igyekeznek majd önállóbban dolgozni, hiszen személyre szabott értékelést és visszajelzést kapnak az órákon.

A gyermekeknek az új értékelési rendszerhez való viszonyulását tekintve pozitív tapasztalatokról tudok beszámolni.¹⁵ Az órákon motiváltak voltak, aktívan részt vettek rajta, igyekeztek minél több pontot összegyűjteni. Külön meg kell említeni, hogy az addig nehezen motiválható, általában minden játékos feladattól visszahúzódo tanuló is részt vett a különböző aktivitásokban, figyelt és önállóan dolgozott az órákon.

Azonban nem hallgatható el az a negatív megtapasztalásom sem, hogy a téli hónapokban voltak olyan tanulók, aki betegség miatt csupán egyetlen hittan órán tudtak részt venni. Így sajnos nem volt lehetőségük annyi pont összegyűjtésére, mint a társaiknak. Azonban még az ilyen esetben is volt lehetőségem azon az egyetlen órán az egyéni teljesítmény állandó, azonnali értékelésére, a visszacsatolásra (feedback), amely jó hatással volt a tanulókra.

---

¹⁵ SZÉNÁSI Lilla – SZÉNÁSI Levente: Gamifikáció a hitoktatásban, In: Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Reformata Transylvanica, Cluj-Napoca: Universitatea Babeş-Bolyai. – ISSN 1582-5418. – ISSN (online) 2065-9482. – 68/2, 2023, 206-220. DOI 10.24193/subbtref.68.11.13.

Összegzés

Amennyiben összegezzük a tapasztalatokat, megállapítható, hogy a gamifikált értékelés sikerrel használható a hitoktatásban. Természetesen felkészüléssel, állandó figyelemmel jár és nem tekinthetünk rá úgy, mint valamiféle csodaszerre az Alfa generáció hitoktatásában. A gamifikáció nem cél, amelyet feltétlenül meg kell valósítanunk, sokkal inkább egy olyan lehetséges eszköz, amely által hozzájuk közel álló, számukra ismerős és játékos módon tudjuk megszólítani, tanulásra motiválni és értékelni a hittanórára járó tanulókat.

Felhasznált irodalom:

FROMANN Richárd–DAMSA Andrei: A gamifikáció (játékosítás) motivációs eszköztára az oktatásban, In: Új Pedagógiai Szemle, 2016, <https://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-gamifikacio-jatekositas-motivacios-eszkoztara-az-oktatasban>

FROMANN Richárd: Gamification – Betekintés a netgeneráció-kompatibilis, játékos motivációk világába, In: Oktatás-Informatika, Digitális nemzedék konferencia 2014, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, ISSN 2061-179X

FROMANN Richárd: Gamification, In: Oktatás-Informatika, Digitális nemzedék konferencia 2014, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 61. p., ISSN 2061-179X

M. HABA Anikó: Versike.hu oktató játék – Egy gamification-próbálkozás tapasztalatai. In: Oktatás-Informatika, Digitális nemzedék konferencia 2015. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015.

MCCRINDLE, Marc: Generation Alpha: The new kids on the block <https://mccrindle.com.au/article/topic/generation-alpha/generation-alpha-the-new-kids-on-the-block/>

MYREILLE: A gamifikáció átrajzolja az egész életünket? In: Digitális család. <https://www.digitaliscsalad.hu/tanulas/a-gamifikacio-atrajzolja-az-egesz-életünket>

N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva (szerk): Pszichológia Pedagógusoknak, Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 179-183. p., ISBN 963 389 672 X, ISSN 1218-9855

PACSI Diána – SZABÓ Zoltán (2007): A gamifikáció fejlődése és a magyar gamifikációs trend alakulása, In: Studia Mundi – Economica. <http://studia>

mundi.gtk.szie.hu/gamifikacio-fejlolese-es-magyar-gamifikacios-trend-
alakulasa

PINK, Daniel H.: Motiváció 3.0, Ösztönzés másképp, Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2010, 103-171.

RAB Árpád: A gamifikáció lehetőségei a nem üzleti célú felhasználások területén, különös tekintettel a közép-, és felsőoktatásra. In: Oktatás-Informatika, Budapest 2013. <http://www.oktatasinformatika.hu/2013/03/rab-arpad-a-gamifikacio-lehetosegei-a-nem-uzleti-celu-felhasznalások-teruletenkulonos-tekintettel-a-kozep-es-felsőoktatásra/>

RIGÓCZKI Csaba: Gamifikáció (játékosítás) és pedagógia, In: Új Pedagógiai Szemle, 2016, https://epa.oszk.hu/00000/00035/00175/pdf/EPA00035_upsz_2016_03-04_069-075.pdf

SZÁSZI Andrea: Gamifikált értékelés lehetősége a katechézisben, <http://refpedi.hu/mrn2017/04/#page=56>

SZÉNÁSI Lilla – SZÉNÁSI Levente: Gamifikáció a hitoktatásban, In: Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Reformata Transylvanica, Cluj-Napoca: Universitatea Babeş-Bolyai. – ISSN 1582-5418. – ISSN (online) 2065-9482. – 68/2, 2023, 206-220. DOI 10.24193/subbtref.68.11.13.

SZÉNÁSI Lilla: A gamifikáció lehetséges formái az iskolai katechézisben; International Conference of J. Selye University, 11 [10.09.2019-11.09.2019, Komárno, Slovensko. DOI 10.36007/3327.2019.171-178

Rákos Loránt:

Az istenes költészet biblikus merítése és társadalmi küldetése

Abstract: The biblical immersion and social mission of divine poetry
Poetry is the art form that captures the most sophisticated resonances of humanity's emotional landscape. Not only does poetry transcends the communication of feelings and thoughts in philosophical ways, but it also lets the world know through artistic manifestations that human is a masterpiece created independently of themselves, capable of seizing fleeting divine moments to create a pathway to their God. The most noble pursuit within this art is the divine poetry.

Keywords: divine poetry, lyrics, jeremiads, sin, repentance

Absztrakt: Az istenes költészet biblikus merítése és társadalmi küldetése

A költészet az emberiség érzésvilágának a legkifinomultabb rezzenéseit megörökítő alkotómunka. Nem csupán filozofikus módszerekkel közelíti meg az érzés- és gondolatközlést, hanem művészeti kifejezésmóddal is tudatja a világgal azt, hogy az ember egy önmagától függetlenül megteremtett remekmű, aki alkalmas arra, hogy bizonyos, a világba teremtett kies pillanatok megragadásán keresztül folyosót nyisson Teremtőjéhez. Ennek legrangosabb vállalkozása pedig az istenes költészet.

Kulcsszavak: istenes költészet, líra, jeremiádok, bűn, bűnbánat

A költészet az emberiség érzésvilágának a legkifinomultabb rezzenéseit megörökítő alkotómunka, amely nem csupán filozofikus módszerekkel közelíti meg az érzés- és gondolatközlést, hanem művészeti kifejezésmóddal is tudatja a világgal azt, hogy az ember egy önmagától függetlenül megteremtett remekmű, aki alkalmas arra, hogy bizonyos, a világba teremtett tökélyek megragadásán keresztül folyosót

nyisson Teremtőjéhez. Amikor istenes költészetről beszélünk, akkor éppen az embernek azt az elkendőzhetetlen vágyát igyekszünk megfogni az írott művészet térfelén, amely a Teremtő és teremtett közti viszonyban szinte olthatatlanul odavezeti az embert – minden önmagán túli örömteli vagy boldog pillanataért – Istenhez. Tehát elmondhatjuk, hogy az istenes költészet nem a költő egy-egy magával ragadó költői tárgy általi megihletettségéből születik – mondhatnánk úgy is, hogy Isten nem a költészet célzatai között szerepel, mert neki inkább a költészet hivatkozásai közt van a helye –, hiszen a költők költeményeikben Istent minden esetben a megmagyarázhatatlan, ennél fogva pedig elfogadható bekövetkezések végső meghatározójaként keresik meg.

Ha csak a protestáns istenes költészetet vesszük alapul, akkor mindenképpen a XVI. századi jeremiádokat kell megemlítenünk, amik Jeremiás próféta siralmainak parafrázisos megjelenéseiként a magyar és a zsidó nép isteni kiválasztottságának egyenrangra emelésével okot szolgáltatnak a magyar nemzetnek is ahhoz a hithez, hogy a pogányság (tatar, török), valamint a Habsburgok általi üldözöttség és az alapvetően új vallási szellem, a reformáció emelt ívű tovahaladása azért van korlátozva, sőt, üldözve, mert a nép önhitűen eltért Istentől. Ugyanis csak Isten-hitűen lehet nemzeti-társadalmi és nemzeti vallási úton célba érkezés; Istent tagadóan pedig csak egyhelyben bolyongás, a tétovázásnál is rosszabb lelki-szellemi posványosodás lehet egy nép része. Legjellemzőbb jeremiádos hangnem Szalárdi János XVII. századi magyar történetében jelentkezik, de mintegy irodalmi atavizmus Petőfi Sándornak a magyar szabadság okozatosságát kereső lírájában is megtalálható.¹ A leginkább XVII. és XVIII. századi kéziratos könyvekben fennmaradt jeremiádok elsősorban nem az össznemzeti kesergés megszólaltatására születtek – még ha első olvasásra ez is jön át belőlük: „*Keserves szívvvel Magyarországba mondhatjuk magunkról / Az nagy siralmat kit Jeremiás régen irt zsidókról...*” (a Hofgreff-gyűjteményben található jeremiád Tiszahátról

¹ Ujvári Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon, Magyar Zsidó Lexikon, Budapest 1929, 409.

ismert népiesített dallamváltozata)² –, hanem a gondolati mélységbe vetés lírai módszerével az átgondolt újra építkezés életesélyét, hazafias lendületét kívánják elültetni a nemzet fiaiban. Az, hogy ezeknek a költeményeknek a szerzői szinte minden esetben ismeretlenek – a bibliai könyveknek Istentől származó igei rangját jelző párhuzam nyomán –, az Istenhez származtatott emberi üzenet hitelét támasztja alá. Ez azt jelenti, hogy a jeremiádok szerzői nem Istentől akartak valami új hírt a magyar nemzethez eljuttatni, hanem a nemzeti szintű poétikus pulpitusról kívántak megfogalmazni egy az Úr figyelmét felhívó segélyüzenetet, és azt az égi végtelenségbe továbbítani. A XVI. századi istenes magyar líra tekintetében ez egy hétköznapi feladatként volt a költőkre testálva, így aztán abban a korban nem mondhatjuk azt, hogy az istenes költészet egy elkülönült oldalága volt a poézisnek, hanem alapvetően fő megbízatása, amely küldetés aztán voltaképpen beszivárgott az istenes líra további áramába is. „*O mint keseregnek most a keresztyének, / Nincsen őnekiek semmi békességek, / Mert elhatalmaztak a sok hitetlenek*”, írja a sokat üldözött legtudósabb magyar reformátor, Szegedi Kis István *Az anyaszentegyháznak siralmas panaszkodása a Krisztus előtt; az ő ellenségeinek ellene* című versében jeremiádos zokogással. A jeremiádos korhang ugyanakkor csak akképpen értelmezhető és fogható fel, ha a benne lejegyzett gondterheltségben nem csupán a mocsáros menthetetlen süllyedés állapotát látjuk, hanem – és erről a szerzők szinte minden esetben gondoskodtak – a dübörögtető hangvétel mélységétől türelmesen haladva kitartunk e művek olvasásában, mígnem elérkezünk a felmentést előre hívó és reménylő – és efelől mindenki mást is biztató – szabadulás-várásig, a Krisztusban megélhető mentesülésig: „*Ótalmazd híveidet kik téged felmagasztalnak, / És csak te benned bíznak minden nyavalyájokban, / Hogy az hitetlen népek megismerjék hatalmasságodat, / Hogy az te híveid örökké tiszteljenek*” (Szegedi Kis István: *Hogy az Úristen az ő híveit minden gonosztól megóttalmazza az ő nevének dicsőségejért*).

² Szilády Áron (szerk.): XVI. századbeli magyar költők művei 6. kötet 1545-1559 – Régi magyar költők tára 7. (Budapest, 1896)

Az istenes költészet reneszánszát, illetve felekezeten kívülségét Balassi Bálint fejleszti ki. A protestánsnak született, aztán katolikusnak áttért költő nem vállalja fel a dogmatikus vallásos költészet kihívásait (a felekezeti hovatartozására leginkább csak a strófaiban idézett kanonikus Biblia szavaiból tudunk következtetni). A XXI. századból értelmezve ezt csak úgy nyugtázhathatjuk, hogy jól is tette, mivel ezáltal egy fenséges csokrát nyújtja számunkra lírájában az egyéniesített, azaz az egyén hite által megélt kapcsolatból fakadó istenes költészetnek. Ahogy a jeremiádokban, és pl. Szegedi Kis Istvánnál a közösségi, vagyis nemzeti szintű közös nevezőre hozott a költészeti irányultságnak üzenetvilága, úgy Balassinál e magas színtről visszajut ugyanaz az üzenet személyesen az ember szívéhez. Ez szépen kifejezésre jut a költő részéről éppen a saját nevére címzett versében: *„Alázatos szívvel, Uram, téged kérlek, / Ellenem felemelt kezeidet tarts meg, / Szent Isten, könnyíts meg, / Irgalmasságod is énhozzám mutasd meg!”* (Balassi Bálint nevére, melyben könyörög bűne bocsánatáért, és hálákat is ad, hogy Istenhez való megtérése által kedvet lelt Istennél; s azáltal megszabadult az örök kárhozattól). Balassi nem vonja kétségbe – sőt, ezt ismeri és ismerteti fel –, hogy az út nehéz Istenhez, hiszen a bűn óriási különbséget generál kettőjük közt és a népe között is, hiszen a közösségi eltávolodás Istentől valójában az egyének bűneinek köszönhető; így aztán ennek a szakadéknak az áthidalásra csak egyetlen mód létezik, az pedig a bűnbánat, az alázatos visszatérés Istenhez, mint ahogyan azt először az elődök tették meg, minek következtében lépésüknek felvirágzás, építkezés lett a hozadéka. A bűnre nincs mentség, a bűnt nem lehet sem szépíteni, sem elbagatellizálni, a bűn az emberi élet ténye, amelyre metódus e világban nem található, a bűnnel bármi pozitívát kezdeni csak is Istennél lehetséges. Istennél a bűnt pedig meg kell vallani, meg kell bánni és passzívvá kell tenni. Csak erre jöhet megváltó válasz a krisztusi Ég felől. Így ír erről az istenes költészetének fenomenójában: *„Nem kicsiny munkával, fiad halálával váltottál meg, / Kinek érdeméért most is szükségemet teljesíts meg! (...) Irgalmaid nagysága, nem vétkem rútságga feljebb való, / Irgalmaid végtelen, de bűnöm éktelen s romlást valló”* (Adj már csendességet...).

Balassi Bálint istenes költészete magába foglalja azt az érzékeny-ség-képességet, amelyre személyes meggyőződésből van szükség ahhoz, hogy Istennek az életre gyakorolt hatását az egyén meg tudja élni és fel tudja fogni. A Balassi-féle szerelmi líra áthatottsága Isten lelki dimenziójával pontosan ezt tükrözi; azt, hogy Isten ott van jelen az ember legszemélyesebb és legintimebb világában is. Nem elégséges, hát, arra keresni a választ, hogy miért vagyunk egy-egy helyzetben úgy, ahogy, hanem az egyénnek kell előbb kimondania – mintegy megvallania – azt, hogy én mit követtem el ahhoz, hogy az emberiség ilyen helyzetbe került.

A magyar líra istenes költészetében fejlődés fedezhető fel. Ennek egyik elengedhetetlen állomását a nemzeti költészeti oltár felépítője, Kölcsey Ferenc alkotta meg az összmagyarság idők, téren és eszmén felül emelt ódájával, a *Hymnus*-al, *A magyar nép zivataros századaiból* megírásával. A Kölcsey-féle istenesség talán a magyar istenes líra szegletkövének is tekinthető, amely mintegy teljessé zárta azt a keretet, amelyen belül az előbb említett fejlődés végbe mehet. A „fejlődés” kifejezés alatt azonban nem minden esetben emelkedést kell értenünk, hiszen egy olyan lírai szegmensről van szó, amely lényegében a megélt hithez, a közösségi vallásos érülethez és a kor ideológiai toleranciájához igazodik, ezért, hát, vannak az irodalmi időskálán olyan időegységek, amikor az istenes költészet emelkedés nélkül fejlődik; sőt, olyan is akad, amikor egy szerzőnél az ars poeticáján belül változik e költészeti ág irányultsága. Talán erre egyik legjobb példa Tóth Árpádnak a Nyugat hasábjain 1919-ben megjelent *Az új isten* című, a leninista vörös istenbe bizalmat fektető verse, amelynek soraiban a költő mégis csak a bizonytalan elkötelezettségét visszatükröző kis i-vel írott „isten” szó kellő nyitottságot, kellő löketet ad számára – meggyőződése során – ahhoz, hogy élete alkonyán, 1928-ban eljusson az igaz Isten színe elé, megírva az *Isten oltó-kése* című fergeteges hitvallású költeményét. Igen, ez egy nagyszerű példája annak, hogy az istenes költészet alkotómunkája végsősorban a költők megérett végleitei és a falig görgetett belátásait hagyományozza az utókorra.

Ehhez az állapothoz olykor a halál küszöbéig kell megérkezni, olykor pedig az életküszöbök leszámolásával – mintegy lépcsőt épít-

ve általuk –, lehet eljutni az Istennel való találkozásig. A modern magyar líra alkotmányozója, Ady Endre új spirituális dimenzióját adja az istenes költészetnek. Azt tudjuk, hogy kifejezetten nagy hatással volt rá Balassi Bálint, ám túllépve mesterén Ady Istent költészete szimbólumává avanszálja, amely által egy kifejezetten bonyolult – csak ún. transzcendentális szintézissel megérthető – részét alkotja meg a lírájának. Ezt azt jelenti, hogy Ady Istent beépíti költészete jellegébe és minden olyan kérdést, amely önmaga számára is nehezen megválaszolható, illetve értelmezhető, Isten elé sorakoztatja fel. Ady az istennélküliségben éli meg az élet értelemhiányát. Két teherrel küzd az életében: egyrészt azzal, hogy azzá lett, ami nem akart lenni – beteg zseni –; másrészt pedig, hogy nem lett azzá, amivé lenni akart, mindent átalakító „lángelme-prófétává”. Ady már azzal is megelégszik, ha Isten csak álmoként van jelen az életében, mert már ez is változásokra serkenti őt, hiszen benne végső célra talált: halni ahhoz, aki a halálból is fel tud serkenteni (Ef 5,14):³ „*Veled szeretnék találkozni, / Az álmmal, nagy, bolond hitben / S csak ennyit szólni: Isten, Isten / S újból imádkozni*” (Álalom: az Isten). Ady önmagát mélypontnak látja, aki alkot, és prófétai útmutatás deklarációjának érzi ugyan magát, de mindeközben érzi és tapasztalja, hogy aki pódiumra áll, azt éri a legtöbb, összezúzó kő, így hát sokszor a csalódást, az értelmetlenséget, az emberi sajátosságnak tekinthető összetörtséget kell átélnie. Mi mászt tehet ilyenkor a számkivetett – a kor gondolkodásmódjában helyét nem lelő – ember? Istennél, az abszolút értelemnél keres megértést és menedéket. Mint ahogyan *A Sion-hegy* alatt című, az istenes költészet egyik csúcs-versében is vall erről: „*Halottan visszajöttem Hozzád / Én, az életben kárhozott*”; vagy ahogyan ennek üzenetét Hegedűs Loránt kibontja: „*az Istent régen elhagyó ember elhagyottan talál vissza elhagyott Istenséghez*”.⁴

Ady kétségkívül egy áttörést hozott a magyar istenes költészetbe: a Balassi-féle visszatalálás teológiáját építette be a modern istenes köl-

³ Hegedűs Loránt: *A költő-vátesz Ady*, Károli Egyetemi Kiadó, Budapest 2008, 379.

⁴ Hegedűs Loránt: *A költő-vátesz Ady*, Károli Egyetemi Kiadó, Budapest 2008, 228.

tészet tartópillérei közé. Ezzel előkészítette a következő fokozatot, miszerint a költői kommunikáció Istennel elérje a nemes áldozatszerű odaszánás szféráját. Ennek a megrendítő tudatosítását a két világégés borzalmi lobbantották fel a költőkben, és arra indították őket, hogy egy nyájas, egy megkerülhetetlen, egy fenomenális hangvétellel forduljanak oda Istenhez. A poeta doctus Babits Mihály immár nem géniusként, hanem tudósként veti papírra azokat a gondolatokat, amelyek egy erős összefogásban érvényesülő prófétaságra hívják az értelmiségi szószólókat annak érdekében, hogy megmentsék az Istentől kapott civilizációt. Itt már kevés az emberi okoskodás, hiszen mindenki láthatta, hogy mire képes az örület határain egyensúlyozó emberi ész: halált, rombolást, kegyetlenséget, történelmi visszaesést produkál. Itt már zsoldtárra van szükség, hogy az Ég terében meghajlítva eljusson mindenkihez, hogy „Az Úristen őriz engem / mert az ő zászlóját zengem. / Ő az Áldás, Ő a Béke / nem a harcok istensége. / Ő nem az a véres Isten: / az a véres Isten nincsen. / Kard ha csörren, vér ha csobban, / csak az ember vétkes abban” (Zsoldár gyermekhangra).

Babits jól tette, hogy ilyen rangra emelte az istenes költészetet, mert a kommunista-istentelen időszak lélektikkasztása teljesen kiasztotta volna az abból fakadó spirituális forrásokat, ha a végtelenség üzenet már nem lett volna beépülve a magyar nemzeti irodalomtörténetbe. De jött a költők újabb sora – József Attila, Pilinszky János, Mécs László, Füle Lajos, Túrmezei Erzsébet, Kányádi Sándor, stb. –, akik fogékonyak voltak a magyar istenes költészet Égbe küldött hullámaira, és újból befogták őket; s újra alkottak, majd tovább adták az üzenetet. Ma egy újabb egyedi korszakát éljük meg az istenes költészetnek. Ma nem az elnyomás, nem az üldözés, nem az istentelenség ideologizálása építi kordonjait a költészet eme léleksimogató ágának, hanem az istennélküliség szabadságjognak nevezett fanatizmusa. Azaz, az istenes költészet egy új megbízatást kapott az örökkévalóságból, méghozzá azt, hogy újból fogalmazza meg Isten kilétét az emberiségnek a költészet bölcséletén keresztül. A költők nem prédikálnak, a költők érzéseket tartósítanak arra várva, hogy valaki a sorokban megtalálja a saját, felmelegített érzését, melyen keresztül kötődni tud aztán a magához ölelni váró Istenhez. Mert Isten az em-

berre vár, és közben – miként Lackfi János is írja a *Türelmes magvető az Isten* című költeményében –: „*Türelmes magvető az Isten, szemmel tart / engem, kisdéd földdarabot, és jó marok / maggal megszór, hadd szóljon, hadd nőjön, / hadd serkenjen!*”; hogy az ember tényleg oka és megbecsült értelme tudjon lenni az Istenre való várakozásnak.

Albert András:

A vallásszabadság és a vallási tolerancia János Zsigmond fejedelemségében (1559-1571)

Abstract: Religious freedom and religious tolerance in the principality of János Zsigmond („John Sigismund”) (1559-1571)

The freedom of religion and religious tolerance proclaimed in the 16th-century Transylvania was unique in the 16th-century Europe. It was no longer a state religion, the princely power was above that of the church, but it had no right to differentiate between them. The territorial principle announced in the Peace of Augsburg in 1555, „cuius regio eius religio” did not prevail in Transylvania. Several denominations lived together in cities and villages. The landlord of the area had no say in the religious affiliation of his serfs. Everyone decided on their own religion and its practice. Prince János Zsigmond, together with the Transylvanian orders, accepted the principle of free thought and free preaching, unlike in Western European countries, they did not exterminate freedom of religion and conscience with fire and iron, but instead discussed the various tenets and religious differences in religious debates. With the proclamation of the religious peace of Torda in 1568, Transylvanian prince János Zsigmond and the Transylvanian orders favored peace and tolerance against the religious intolerance of the Reformation in Saxony and Switzerland the emerging denominations over the religious intolerance of the Reformation in Saxony and Switzerland.

Keywords: religious freedom, religious tolerance, Edict of Torda, recepta religio, religious disputes.

Absztrakt: A vallásszabadság és a vallási tolerancia János Zsigmond fejedelemségében (1559-1571)

A 16. századi Erdélyben kihirdetett vallásszabadság és vallási tolerancia egyedülálló volt a 16. századi Európában. Nem volt többé államvallás, a fejedelmi hatalom fölötté állt az egyháznak, de nem volt joga különbséget tenni közöttük. Erdélyben nem érvényesült a

„cuius regio eius religio” területi elv, amelyet az 1555-ös Augsburgi Békében hirdettek meg, a városokban és a falvakban több felekezet élt együtt. A terület földesura nem szólhatott bele jobbágysági vallási hovatartozásába. Mindenki maga döntött vallásáról és annak gyakorlásáról. János Zsigmond fejedelem az erdélyi rendekkel egyetemben a szabad gondolkodás és szabad igehirdetés elvét elfogadva, a nyugat-európai országoktól eltérően nem tűzzel és vassal irtotta a vallás- és lelkiismereti szabadságot, hanem hitvitákon tárgyalták meg a különböző hittételeket és vallási nézetkülönbségeket. Az 1568-as tordai vallásbéke kihirdetésével János Zsigmond erdélyi fejedelem és az erdélyi rendek - a szászországi és svájci reformáció vallási türelmetlenségével szemben -, a kialakulóban lévő felekezetek közötti békét és toleranciát részesítették előnyben.

Kulcsszavak: vallásszabadság, vallási tolerancia, Tordai ediktum, recepta religio, hitviták.

Az erdélyi vallásszabadság és vallási tolerancia történeti előzményei (1541-1568)

A magyar királyi udvar 1541-es átköltözése után politikai és vallási nyugtalanság lett úrrá Erdélyben.¹ Az Erdélyi Fejedelemségben a négy bevett vallás (katolikus, evangélikus lutheránus, református és unitárius) törvénybe iktatása és szabad gyakorlásának biztosítása mögött politikai erők és érdekek húzódtak meg. Az erdélyi vallássza-

¹ Somogyi Ambrus történetíró ezt így értékelte: „Sosem létezett egységes köztársaság vagy nép, amelynek polgárai között, ezért vagy azért, széthúzás ne támadt volna. [...] Ez a széthúzás lett a pártoskodások okozója, amelyek végül valamilyen szektává különültek el. A görögök az efféle szakadárokat az »elválasztani« szóból származtatott jelzővel bélyegezték meg (haereticus) [...] Atyáink idejében is felütötte fejét a vallási viták következtében keletkezett meghasonlás, mely botrány mindent felkavart. [...] A szekta nyilvánosságot kapott, és rövid időn belül csudamód megvetette a lábát. Evangélikus névvel illették, mert tagjai a lelki üdvösség elnyerésére semmi más törvényt nem ismertek el követésre méltónak, csak azt, amelyet az apostolok és Krisztus adtak. [...] Hirdették az egyházi vezetők romlottságától maga Krisztus különíti el népét, és tőlük különválasztva, újra egyesíti őket. Ebből később rengeteg vita született. A dolog óriási változásokat idézett elő.” Ld. Somogyi Ambrus: História Magyar- és Erdélyország dolgairól. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2007. 8–9. p.

badság 'szükségyszerűsége' az 1437-es *Kápolnai Unió*ban² megszületett politikai egyezségben és toleranciában gyökerezett. Az erdélyi rendek, a három politikai nemzet (magyar, székely és szász) képviselőiben korán felismerték a politikai egymásrataltság fontosságát, a kölcsönös tolerancia és tisztelet jelentőségét. A négy bevett vallás rendszere fokozatosan alakult ki az Erdélyi fejedelemségben.

Először az 1557 júniusában tartott országgyűlésen mondták ki a vallásszabadságot és toleranciát a római katolikus és evangélikus lutheránus vallásokra.³ Izabella királyné fogalmazta meg a korabeli erdélyi társadalmi és vallási igényt, hogy az uralkodó legyen az új 'vallásfelekezetek' pártfogója és védelmezője. Kijelentése alapján az uralkodót a tisztsége és státusza kötelezte arra, hogy a létrejött vallások felett öröködjön, és azokat támogassa.

János Zsigmond fejedelem 1564. január 2-ra egybehívta a segesvári országgyűlést. Az új adók és a hadfelkelés mellett vallásügyi kérdésekkel is foglalkoztak. Az országgyűlésen megújították a korábbi kolozsvári végzést, amelynek értelmében mindenki szabadon vallhatja és hirdetheti azt a teológiai tanítást, amelyet választott. Határozatban tiltották meg a vallásüldözést és az erőszak alkalmazását. A karánsebesi katolikusok és protestánsok közötti konfliktus megoldására elrendelték a templom közös használatát.⁴

A segesvári országgyűlés berekesztése után a szász és magyar lutheránus lelkészek között kialakult úrvacsorai viták miatt Dávid Fe-

² Az 1437. szeptember 16-án megkötött szerződésben az erdélyi vajdaságban élő magyar, székely és szász nemzet előjárói feltétlen hűséget fogadtak a magyar királynak. Ezen felül kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötöttek, valamint rendezték az egyházi és világi hatalom és a három nemzet közötti politikai konfliktusokat.

³ Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus története*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. I. 31.p. - Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. I-II. Budapest, 1935. I. 140. p.

⁴ Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve*. I. köt. A reformatiotól a bécsi békéig. (1523-1608) Budapest, Franklin Társulat, 1881. 124. p.

renc kérésére 1564. április 9-re összehívták a nagyenyedi zsinatot.⁵ A fejedelem egyik tanácsosával, Blandrata György személyében képviseltette magát, hogy a zsinaton biztosítsa a rendet és a vitatkozó felek közötti kölcsönös tiszteletet.⁶ A zsinat célja az volt, hogy a különböző úrvacsorai tanításokat megvitassák, a tiszta tanítást megfogalmazzák, és azáltal a közbenjáró Jézus Krisztust együtt magasztalják.⁷ A vitázó felek (lutheránusok, sacramentáriusok) különböző teológiai nézeteket fogalmaztak meg az úrvacsoráról és annak kiszolgáltatásáról. A szászok és a magyarok formailag szétváltak egymástól. A magyar és székely katolikusok Alesius Dénest, a szászok Hebler Mátyást, a kálvini hitelveket valló magyarok pedig Dávid Ferencet választották meg szuperintendensnek. Balázs Mihály irodalomtörténész tanulmányában úgy értelmezte a szászok és magyarok közötti megkülönböztetést, hogy azáltal az erdélyi protestantizmus szervezeti kettéválása történt meg:” *Az utoljára még latin nyelven megfogalmazott törvény a protestantizmus végleges szervezeti kettéválását szentesíti: van szebeni vallás, amelynek püspöke alá tartozik minden, a szász területeken élő protestáns gyülekezet, s van kolozsvári vallás, amelynek püspöke felügyeli mindazon gyülekezetek életét, amelyek a magyarok lakta területeken alakultak.*”⁸

A két protestáns vallás vallásügyi kérdésének szabályozása céljából János Zsigmond fejedelem 1564. június 4-ére Tordára részleges

⁵ Az erdélyi egyházakban az 1560-as évek elején Nyugat-Európához hasonlóan a protestantizmus egyik legfontosabb kérdésévé váltak az úrvacsorai, majd ezt követően Isten hármasságáról szóló teológiai viták.

⁶ Balázs Mihály: Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról. In: Uő: Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8, Kolozsvár, 2016, 39. p.

⁷ *Articuli Statuum et Ordinum trium nationum Transsylvaniensium in parciali eorum congregatione, Anno Domini 1564. ex edicto sacrae electae regiae Majestatis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. in civitate Segesvár celebrata edicti ac Majestati suae Sacrae exhibiti.* Ld. Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel. II. köt. Budapest, 1875-1898. 223-224., 226-227. p. (A továbbiakban: Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek, II.)

⁸ Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek, II. 231-232. p.

országgyűlést hívott össze. Az országgyűlésen elfogadták, hogy a római katolikusok, a lutheránusok és a kálvinisták (reformátusok) teljes vallásszabadságot kapjanak, azzal a feltétellel, hogy egyik felekezet lelkésze sem erőszakolhatja rá hitét és meggyőződését egyházközösségére, amennyiben az más tanítást vall. Mindegyik egyházközség saját lelkészt válasszon és tartson.

A tordai országgyűlésen harmadik bevett vallásként a református vallást fogadták el.⁹ A három bevett vallás vallásszabadságát biztosították az 5. tc. alapján.¹⁰ Az 1564-ben tartott országgyűlésen és zsinaton megerősödött és törvényességet nyert kálvinista egyház arra törekedett, hogy a katolikus és lutheránus egyház fölé emelkedjen, az

⁹ „Az állam, mint felekezeteken felül álló főhatóság, éppen a ref. vallás befogadásánál jár el a legöntudatosabban. Az országgyűlés által elrendelt zsinatok, az ide kiküldött országos biztosok, a ius superinspectionis lelkiismeretes gyakorlásáról, s az 1557-ben megvetett alapok szilárd fenntartásáról tanúskodnak. A ref. vallás befogadása nem erőszakkal kikényszerített cselekvény, de nem is az általános közhangulatnak a saját maga javára való megnyilatkozása, hanem olyan tény, melynek végrehajtása előtt a közérdek megóvása szempontjából szükséges óvintézkedések végrehajtottak és csak akkor mondatott ki a receptio, midőn kitünt, hogy az a közszükségnek megfelelő és az állami érdekekre veszélytelen.” Ld. Pokoly József: Az Erdélyi Református Egyház története. (Az egyházi intézmények története), Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület állandó Igazgatótanácsának megbízásából. IV. köt. Budapest, 1905. 17.p.

¹⁰ „Továbbá, mivel a vallás ügyében, különösen pedig az úrvacsora kiszolgáltatása ügyében egyrészt a kolozsvári magyar egyház, másrészt a szebeni szász nemzetiségű papok és superintendensek között eddigelő különböző vitatkozások, vetélkedések, küzdelmek és hitfelfogások fordultak elő, hogy az efféle egyenetlenkedés megszüntettségésmind a két fél lelkiismerete megnyugtattassék, a honlakók nyugalma tekintetéből rendeltetik, mindkét félnek, akár a kolozsvári akár a szebeni egyházaknak szabad legyen azt a vallást és tant követni, amely nekik tetszik, úgy azonban, hogy ha a lelkipásztor valamely város- vagy községnek a kolozsvári egyház vallását és tanát akarja hirdetni, arra a népet nem erőszakolhatja, hanem azt a vallást és tant kell hirdetnie, melyet az illető város vagy község óhajt, különben az ellenkező pap elmozdítható. Ezt követendő a szebeni vagy kolozsvári ekklesia hitfelfogásához akar csatlakozni, vagy a szerint akar az úrvacsorával élni, a szebeni superintendencia kerületében levő faluból urvacsoravétel végett mehessen át a kolozsvári hitvalláshoz tartozó faluba, ellent nem állván senki akadályozása, neheztelése, bántalmazó gúnyja, sőt nevetése is.” - Ld. Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek, II. 231-232. p.

erőviszonyokat megváltoztassa és vallási hegemóniát gyakorolhasson fölöttük. Az egy évvel később, 1565. június 22-én tartott kolozsvári országgyűlésen János Zsigmond fejedelem a vármegyei nemesiség birtokán egyházi szolgálatot végző plébánosoknak kisebb megszorításokkal elengedte a megerősítési díjat (*Census cathedralicus*).¹¹ A szász lutheránusoknak azonban fenntartotta azt. A székelyföldi protestánsoknak viszont elengedte, de a római katolikusoknak a fizetési kötelezettséget meghagyta.¹²

A következő évben, 1566. március 10-én Tordára egybehívott országgyűlésen az úrvacsorai hitviták miatt keletkezett nézeteltérés arra ösztönözte a fejedelmet, hogy indítványozza az országgyűlésnek a katolikus egyházi személyek kiutasítását az országból. Az elfogadott határozat ellentétes volt az addigi országgyűléseket jellemző toleráns szellemiséggel.¹³ Ezt az országgyűlési határozatot nem teljesítették a

¹¹ A *census cathedralicus*, mint püspöki jövedelem, a fejedelmi kincstárba folyt. A megerősítést a fejedelem végezte.

¹² „Az székelyföldön való cathedralicumot is őfelsége az ország könyörgésére az minisztereknek, kik tiszta evangéliumot hirdetnek, és az Krisztus szerzése szerint az sacramentumokat szolgáltatják, keresztyéni kegyességből kegyelmesen megengedte. Az pápások pedig, miért, hogy az ő régi jövedelmek éppen megtartatnak, s öreg misékből, keresztyéből, purgatóriumból, lelkeknek megszabadításából, búcsújárásból és érdemeknek osztogatásából, és efféle érdemek gyűjtéséből tartozzanak az cathedralicumot régi szokás szerint megadni.” Ld. Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek, II. 289. p.

¹³ „Végezetre, miért, hogy az úr istennek jóvoltából az evangéliomnak vilárosságát az ő felsége birodalmába mindenütt felgerjesztette, és kívánja, hogy az hamis tudomány és tévelygések az anya szent egyházból kitisztittassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy afele egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak, és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazittassanak. Az váradi káptalannak ő felsége ez jövő virágvasárnapot hagyta, kik, ha megakarnak térni, házokban, szőlőjokban, marhájokban, jószágoktól elválva, kiket ő felsége magának akar tartani, békességgel megmaradhatnak, ha pedig az istennek ígését nem karják venni, személyekben, marhájokkal egyetembe valahova akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak.” - Ld. Az magyar országbelieknek és erdélyországbéli három nemzetnek, székellyeknek és szászoknak, ez elmúlt Reminiscere vasárnapjára hirdettetett thordai rész szerint való gyűlésbe, közönséges akarattól szerzetettett articulosi 1566. Ld. Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 302. p.

kialakult politikai viszonyok miatt. Az 1566. november 30-án Nagyszébenben ülésező erdélyi országgyűlés visszavonta a katolikusok ellen hozott határozatot. A rendek kimondták azt, hogy a római katolikusok, a lutheránusok és a kálvinisták szabadon gyakorolhatják vallásukat.

Az úrvacsorai hitvitákat a Szentháromság-tan körüli viták követték. Az unitárius hitelveket Blandrata György orvos¹⁴ és Dávid Ferenc¹⁵ lelkész képviselték és terjesztették. A Szentháromságról szóló új tan miatt 1566-ban több zsinatot és hitvitát tartottak Tordán¹⁶, Gyulafehérvárott és Marosvásárhelyen¹⁷. A teológiai szempontból egyre jobban eltávolodó felek írásba foglalták a Szentháromságról szóló teológiai nézetüket. Blandrata György és Dávid Ferenc teológiai ellenfele Méliusz Juhász Péter¹⁸ debreceni püspök volt. Eredménytelen próbálkozásai után visszatért Debrecenbe, ahol 1567. február 24-re egybehívta a zsinatot. Ezen a zsinaton született meg a debreceni

---

¹⁴ Blandrata György az itáliai Saluzzóban született 1515-ben és meghalt Gyulafehérvárott 1588. május 5-én. Olasz származású orvos, reformátor. János Zsigmond fejedelem udvari orvosa és erdélyi tanácsosa volt.

¹⁵ Dávid Ferenc, teológus, reformátor. Születési neve Franz David Hertel volt. Kolozsvárott született 1520 körül és meghalt Déván 1579. november 15-én. Az Erdélyi Unitárius Egyház megalapítója és első püspöke volt 1568-tól haláláig.

¹⁶ *Capita Consensus Doctrinae vera trinitate – Theses at Anthiteses ...* L. Lampe, *Hist. Eccl.* 147-149. p.

¹⁷ *Sententia Concors Pastorum et Ministrorum Ecclesiae Dei Nationis Hungaricae in Transsylvania, De propositionibus Doctoris Georgii Blandratae et Francisci Davidis etc. in Disputatione Albensi, coram regia Majestate, An. D. MDLXVI. die Apr. XXV. propositis, Et limitatione Fratrum, qui wx Hungariae predictae Disputationi interfuerunt. In frequenti Synodo Vásárhelyeinsi eodem anno die vero XIX. maji pronunciata et publicata ... etc.* Dávid Ferenc Emlékezései 67. In: Bod Péter *Historia Unitariorum*, 12-26. p.

¹⁸ Méliusz Juhász Péter (más néven Horhi Juhász Péter, Horhi Melius Péter vagy Melius Juhász Horhiban született 1532-ben és meghalt Debrecen, 1572. december 25-én. református lelkész és a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke volt 1561-től haláláig. Teológus és reformátor.

rövid hitvallás.¹⁹ A hitvallásban Méliusz hevesen támadta Dávid Ferencet és követőit. Istenkáromlással és eretnekséggel vádolta meg őket. Ezenfelül az excommunicatiot²⁰ és a halálbüntetés kiszabását javasolta rájuk. A kialakult feszült helyzetben Dávid Ferenc Gyulafehérvárott nyomdát alapított és kinyomtatta Méliusz ellen írt hitvallását és apológiáját.²¹ A másik két teológiai munkája: a „*Két könyv az Egy atyaistennek, a Fiunak és Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről*” toleránsabb hangvételben íródottak.²² A szerző azt hangsúlyozta műveiben, hogy az egy Isten-eszme nem új keletű gondolat, mivel azt már az apostolok és az egyházi atyák is terjesztették. A művek felölelték a keresztyén vallás összes hittételét egyháztörténeti összehasonlításban. Dávid Ferenc kifejtette az unitarizmus tanításának lényegét, amelyet bibliai igehelyekkel és példákkal erősített meg. Hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy a teológiai ellentétek kiküszöbölésére az 1567–1568 között összehívott zsinatokon a vitázó felek nem jutottak egyezségekre és nem született konszenzus közöttük. A teológiai hitvitákból származó vallási és társadalmi feszültségek veszélyeztették az Erdélyi Fejedelemség belső rendjét és békéjét.

A 16. század második felében az Erdélyi Fejedelemség legégetőbb kérdésévé vált a teológiai tanok egyeztetése és elfogadása. Ez a kérdés az erdélyi társadalom minden rétegét érintette. Különösen a társadalom elitjét és annak politikai rétegét foglalkoztatta a teológiai kérdé-

¹⁹ Brevis Confessio Pastorum ad Synodum Debrecini. 24, 25, 26 febr. An. D. 1567. celebratam convocatorum. Debrecini Excudebat Michael Török A.D. 1567. A művet magyar nyelven is kiadta Méliusz a következő cím alatt: A Debrecenbe összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és szentírás szerint való vallások. Debrecenben nyomtatta Török Mihál. 1567.

²⁰ Az egyházból való kitiltásukat és kiátkozásukat jelentette az 'excommunicatio'.

²¹ Refutatio Scripti Petrii Melii, quo nomine Synodi Debrecinae docet Jehovalitatem, et trinitarium Deum Patriarchis, Prophetis et Apostolis incognitum, Albae Juliae, excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter, Anno Christi Domini MDLXVII.

²² De falsa et vera unius Dei Patris Filii et Spiritus Sancti Cognitione, libri duo. Authoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transsylvania. I. Thessal. 5. Omnia probate, quod bonum est, tenete. Albae Juliae. Hogy a lengyel unit. reformátorokkal összeköttetésben állottak az erdélyiek, azt e cím is mutatja.

seken alapuló béke és konszenzus megteremtése. Az 1568. január 16-án Tordán tartott országgyűlés elfogadta a tordai vallásügyi határozatot: a *tordai ediktumot*. A dokumentum megszületése egy szükségszerűen létrejött bölcs politikai és egyházjogi döntés eredménye volt.²³

Az 1568-as tordai országgyűlés egyházjogi jelentősége az erdélyi vallásszabadság és a vallási tolerancia kihirdetésében

Az 1568-as tordai ediktum törvénybeiktatásával és a vallási tolerancia²⁴ kihirdetésével az Erdélyi Fejedelemség vallásjogi szempontból megelőzte a 16. századi Európa legfelvilágosultabb államait. A 16. századi Európa katolikus és protestáns egyházai nem ismerték a vallásszabadság és a vallási tolerancia semmilyen formáját. A korabeli római katolikus és a nyugat-európai protestáns egyházak eretnesség-

²³ Gudor Botond erdélyi történész így fogalmazta meg a tordai ediktum létrejöttének okát: „A társadalmi feszültségek veszélyeztették az új állam identitását. A teológiai disputát indítványozó fejedelem, következetesen alkalmazva abszolút hatalmát, a döntés felelősségét átruházta az országgyűlésre, amelyet utóbb a zsinatok együttelési normájává tett. Ez volt az ország megmaradásáért tett szent egyezség, amely politikai pragmatizmusában visszautal az államérek mozgatta valláspolitikára.” Ld. A „*recepta religiók*” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok. (A kötetet szerkesztette és lektorálta Kolombán Vilmos József.) Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 25. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2019. 67. p.

²⁴ A vallási tolerancia 16-17. századi Királyi Magyarország történetéről annak alapján kell véleményt formálnunk, hogy a kérdéskör teológiai, filozófiai és egyháztörténeti megítélése eltérőek voltak a különböző felekezeteknél és világnézeteknél. A szemantikai értelmezés alapján a tolerancia a latin 'tolero', 'elvisel', 'eltűr' szóból származik. A katolikus lexikon alapján „a vallási türelem egyik fajtája, a pluralizmus társerénye. A keresztyén ember a maga hitbéli meggyőződésével pluralista társadalomban él, mely attól sokféle, hogy a sikeres életről vallott egymástól eltérő, egymással vetélkedő elképzelések hatnak benne és nehezítik a közös célok megvalósítását. A tolerancia az emberiesség erénye, ezért kívánatos. Nem közömbösség, hanem a másik ember eltérő lelkiismeretének aktív tiszteletben tartása... a jog, hogy mindenki a lelkiismerete szerint cselekedjék, a személy emberi méltóságából származik...” Dr. Viczián János (Szerk.), Magyar Katolikus Lexikon. XIV. Szent István Társulat, Budapest, 2009. 138-139.p.

nek minősítettek minden olyan teológiai és vallási kérdést, amely eltérést mutatott az övéktől, és mint Isten elleni bűnt, halállal sújtották a más nézeteket vallókat.

Mályusz Elemér történész a protestáns divergenciák termékének tekintette az erdélyi vallási tolerancia létrejöttét: „A vallási türelem eszméje úgy, amint az európai kultúrkörben érvényesült, kétségtelenül protestáns eredetű. Nem a katolicizmussal folytatott harcban alakult ki, megfogalmazásában a nagy, történeti egyházaknak, a lutherinek és kálvininak nem is volt részük. Ellenkezőleg, velük szemben kellett azt diadalra juttatni azoknak a szektáknak, amelyek Hollandiában és Angliában a vallási individualizmus érvényesülésének minden következményét radikálisan le akarták vonni. A protestantizmus belső küzdelmeinek eredménye volt tehát az a felfogás, hogy a hit az ember legbensőbb egyéni ügye, amelynek megváltoztatására senki sem kényszeríthető, éppen mert az a lélekben gyökerezik. Az egyéniség lelki jogainak ez az elismerése és tisztelete úgy hangzik a barokk korban, a XVII. század közepén, mintha a szó egy másik világból jönne. A humanumnak ez a gondolata közvetlenül és feltűnésével egyidejűleg jutott el Magyarországra.”²⁵

János Zsigmond fejedelem az erdélyi rendekkel együtt a szabad gondolkodás és szabad igehirdetés elvét elfogadva, a nyugat-európai országoktól eltérően nem tűzzel és vassal irtotta a vallás- és lelkiismereti szabadságot, hanem hitvitákon tárgyalták meg a különböző hit-tételeket és vallási nézetkülönbségeket.²⁶ Az 1568-as tordai vallásbéké kihirdetésével a fejedelem és az erdélyi rendek a szászországi és

²⁵ Mályusz Elemér: A Rákóczi kor társadalma. In: Lukinich Imre (szerk.): Rákóczi Emlékkönyv, II. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1935, 54. p.

²⁶ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. I. (A reformatiotól a bécsi békéig, 1523-1608), Budapest, Franklin Társulat, 1881. 141. p.

svájci reformáció vallási türelmetlenségével szemben a kialakulóban lévő felekezetek közötti békét és toleranciát részesítették előnyben.²⁷

A fejedelem kegyúrként uralkodott és viszonyult az erdélyi felekezeti vitákhoz. A keresztyén vallások védelmezőjeként lépett színre. A békés megegyezést és a vallások közötti toleranciát szorgalmazta.²⁸ Meggyőződéssel hirdette és gyakorolta a vallásújítás jogát. A nyugat-európai uralkodókkal ellentétben ő úgy értelmezte és gyakorolta e jogot, hogy a hitújítás az ő érdeke és kötelessége is egyben, amellyel az ország érdekét is szolgálja.²⁹ Az elkövetkező évtizedekben a vallási tolerancia és szabadság szellemisége határozta meg az erdélyi valláspolitikát.³⁰ Benda Kálmán történész summás meghatározásában rávilágít az 1568-as tordai ediktum és vallási tolerancia erdélyi és egyben európai hatására. Véleménye szerint a 16. századi Erdélyi

²⁷ János Zsigmond fejedelem fogalmazványa a vallásszabadságról és a vallási toleranciáról: „[...] a ministereket az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittal az ő vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka: mert a mi birodalmunkban, miképp arról országnak végzése vagyon, mű azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik – vallotta fejedelmét idézve Dávid Ferenc.” -Dávid Ferenc nyomán Balázs Mihály: Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról. In: Uő: Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi

történetéről, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8, Kolozsvár 2016. 54. p.

²⁸ Dr. Csíki György: *A vallásszabadság törvénybeiktatása*. Keresztény magvető. 75. (1943) No. 3., 126. p., Gyimesi Pálma: *Szekfű Gyula és ifjabb Révész Imre kapcsolata*. Történeti tanulmányok. XIX. (2011) 91.p.

²⁹ Pálffy Géza történész meglátása alapján: „Szapolyai fia – reneszánsz udvara kiépítése mellett – kitűnt a protestantizmus támogatásával is. Ez alapvető szerepet játszott abban, hogy – a királysághoz hasonlóan – a 16. században Erdély is vallást váltott, sőt itt a radikálisabb áramlatok is pártfogásra találtak.” Ld. Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*, Bp., 2000, 116. p.; Uő, *Magyarország Mohács után: az útkeresés évszázada (1526–1606) = Magyarország története, főszerk. Romsics Ignác, Budapest., 2007 (Akadémiai kézikönyvek), 345. p.*

³⁰ Péter Katalin: *Tolerancia és intolerancia a 16. századi Magyarországon*. Egyháztörténeti Szemle, 7. évf. (2006) 2. sz. 73-83. p.

Fejedelemség vallási toleranciájával példát mutatott egész Európának.

Az 1568. január 6-13. között tartott tordai országgyűlésen fogalmazták meg a vallásszabadságot és a vallási toleranciát.³¹ Nemzetközi jelentősége abban rejlett, hogy a világon először az Erdélyi Fejedelemségben, az 1568-ban tartott Tordai országgyűlésen mondták ki, hogy mindenki azt a vallást gyakorolhatja, amely felfogásával megegyezik. Az országgyűlésen elfogadták, hogy a hit Isten adománya, amely hallásból származik, Isten Igéjének hirdetése által.³² Az 1568-as tordai ediktum teológiai és vallásjogi értelmezésével kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A teológusok, történészek és jogtudósok egy része az egyéni lelkiismereti szabadság kodifikációját látja abban, egy másik csoport pedig az ediktumot valós tartalom nélkülinek véli. A harmadik csoport határozottan hirdeti, hogy a vallásszabadság és a

---

³¹ Az országgyűlési határozat érdekessége az, hogy pontosan idézi és hivatkozik arra a bibliai helyre, amely a teológiai indoklás forrása is. Ez a Rómaiakhoz írt levél 10. fejezetének 17. verse. (Ergo fi des ex auditu, auditus autem per verbum Christi). Az 1568-as Tordai ediktum szövege így szól: „*Urunk ő felsége miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan és ez jelenvaló gyűlésébe azont erősíti, tudniillik, hogy midőn helyökön az predikátorok az evangyeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik. Ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az predikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi substitúciók szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegessön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagyon.*” Ld. Az Erdélyországbéli három nemzetül magyarországbéli atyánkfiaival egyetembe való végezésink, melyeket végeztünk ez mostani rész szerént való gyűlésünkbe, kit urunk ő felsége elmúlt Vízkereszt napjára tétetett vala ide Tordára 1568. esztendőben. Szilágyi Sándor: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel*. 2. Budapest, 1875-1898. 34. p.

³² Dr. Szabó Dávid: *Az 1568. évi tordai országgyűlés határozata a vallásszabadságról és az erdélyi unitarizmus*. Keresztény magvető 102. évf. (1996) 3. sz. 170. p.

tolerancia Erdélyben sohasem erősödött meg a mai modern értelmezés alapján.³³

Az 1568-as tordai országgyűlésen társadalmi, egyházi és teológiai kérdésekről döntöttek. Az erdélyi bevett vallások rendszerét, a *recepta religio* elvét csak 1571-ben fogadták el, amikor az unitárius vallást a négy bevett vallás közé emelték.³⁴ A 130 éves múltra visszatekintő politikai tolerancia eredménye volt az 1568-ban kihirdetett vallási tolerancia, amely emberi jogként tisztelt minden olyan vallási meggyőződést, amely a Szentírás alapján fogalmazta meg tanítását és az állam által elismert 'bevett vallások' kategóriájába tartozott.³⁵

Az 1568-as Tordai országgyűlés a szabad vallásválasztás és gyakorlás mellett a különböző keresztyén/keresztény bevett és megtűrt vallások együttélését, gyakorlását törvényben biztosította. Ezt a törvényt, a négy bevett vallás közötti jogegyenlőséget az országgyűlés az erdélyi alkotmány egyik alappillérvé tette. A fejedelmi hatalom és az országgyűlés támogatásával a létrejövő felekezetek képviselői az egész ország érdekét szolgálva egyfajta valláspolitikai és teológiai megegyezést hoztak létre. A tordai ediktum megfogalmazásával az erdélyi országgyűlés biztosította a létrejött vallásfelekezetek közötti békét és jogaik gyakorlásának a lehetőségét.³⁶

A '*recepta religio*' elve érvényesült a 16. századi Erdélyben. Az 1568-as Tordai országgyűlésen törvénybe iktatott vallásszabadság és

³³ Király, Béla: *The Sublime Porte, Vienna, Transylvania and the dissemination of Protestant Reformation in Royal Hungary, Tolerance and Movements of Religious Dissent in Eastern Europe*, szerk. Király, Béla. Columbia University Press, New York, 1975. 199-221. p.

³⁴ Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, 1935. I. 141. p. -Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 2005. 93. p.

³⁵ A bevett vallások vagy a '*recepta religio*' fogalom alatt az államilag elismert vallásokat értették a 16. századi Erdélyben. A bevett vallások közé tartoztak a katolikus, ev. lutheránus, református és unitárius vallások. Teljes mértékben megillette őket a vallásszabadság, az önkormányzati jog és az állami támogatás.

³⁶ Juhász István: Az erdélyi egyházak együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban. In: Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542-1792 közötti történetéből*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1996, 58-59. p.

vallási tolerancia fontos vívmánya - a vallások együttélésének biztosítása mellett -, az adott felekezet vallási meggyőződésének szabad terjesztése volt. Révész Imre egyháztörténész megállapítása ráirányítja a figyelmet arra, hogy az erdélyi vallásszabadság kérdését objektív megközelítésben kell értelmeznünk. A 16. századi politikai, társadalmi és egyházjogi viszonyokat figyelembe véve kell megközelítenünk a vallásszabadság létrejöttének okait és azok hatásait az Erdélyi Fejedelemségben.³⁷

Dr. Csiki György az erdélyi vallási toleranciát valláspolitikai és geopolitikai szempontból vizsgálta és értelmezte. Rámutatott arra, hogy az erdélyi vallási toleranciát a két nagyhatalom közé beékelődött erdélyi államban a kiegyensúlyozott külpolitika és belpolitika biztosította: *„Az erdélyi vallási tolerancia (vallásszabadság) 16-17. századi értelmezésének tisztán látásához szükséges annak teológiai, valláspolitikai és geopolitikai szempontból történő megvizsgálása. Az erdélyi vallási tolerancia és egyezmény létrejöttének és működésének hátterében politikai és valláspolitikai tényezők álltak. A két nagyhatalom között az Erdélyi fejedelemségnek egy kiegyensúlyozott kül- és belpolitikát és a létrejött felekezetek közötti status quot kellett fenntartania. Az 1568-as vallási tolerancia elfogadásával és kihirdetésével a létrejött felekezetek rendjének megszilárdítását alapozták meg. A felekezetek területi joghatóságának és a *visitatio canonica* jogának megállapítása is ezt szolgálta. A 16-17. századi vallási toleranciát nem lehet és nem szabad összehasonlítani a modern kor vallási toleranciáról szóló felfogásával.”*³⁸

Az Erdélyi Fejedelemségben meghonosodott *'recepta religio'* jogrendszere a négy bevett vallás tanításának, hirdetésének gyakorlását, és az istentisztelet, a teológiai tanítás végzésére megválasztott egyhá-

³⁷ Gyimesi Pálma: Szekfű Gyula és ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: Történeti Tanulmányok XIX, Debrecen 2011, 91. p.

³⁸ Dr. Csiki György: A vallásszabadság törvénybeiktatása. In: Keresztény magvető. 75.évf. 3. sz. 1943. 126.o, Gyimesi Pálma: Szekfű Gyula és ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: Történeti tanulmányok XIX, Debrecen 2011, 91. p.

zi személyek alkalmazásának szabadságát jelentette.³⁹ A négy bevett vallás (felekezet) joghatóságának és a *visitatio canonica*⁴⁰ jogának biztosításával egy jól működő felekezeti együttélés alakult ki. A felekezetek közötti harmónia nagy hatással volt az elkövetkező évtizedekre. A 16-17. századi Erdélyi Fejedelemségnek nagy szüksége volt a bevett vallások és a megtúrt vallások közötti békére és kölcsönös tiszteletre.

A tordai vallásszabadság és a vallási tolerancia a szentháromság-tanról szóló hitviták és az erdélyi országgyűlések tükrében (1568-1517) ⁴¹

Az 1568. évi gyulafehérvári hitvitán részt vettek János Zsigmond fejedelem, Csáki Mihály kancellár, Békés Gáspár kamarás és az udvari tanács tagjai. A katolikusok részéről Mathias Hebler, Károlyi Sebestyén, Heltai Gáspár, Szigeti Miklós, az unitáriusok részéről Szegedi Lajos, új tordai lelkész, Csázmai István gyulafehérvári lelkész, Sztárai Miklós és Kárádi Pál temesvári lelkészek. Az ülés jegyzői Synnig

³⁹ Szilágyi Sándor: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. köt. Budapest, 1875-1898. 267. p.

⁴⁰ A 'visitatio canonica' (kánoni látogatás) a katolikus egyházban a megyéspüspök hivatali kötelezettsége, amelynek értelmében egyházmegyéjét évente részben vagy egészében meg kell látogatnia. A püspöki látogatásokon öt év alatt az egész egyházmegyéjét bejárta. A protestáns egyházakban a 'canonica visitatio'-t az egyházmegye esperese végzi évente az egyházmegyei tanácsosokkal együttműködve. Ld. <https://lexikon.katolikus.hu/C/canonica%20visitatio.html>. (Letöltés: 2024.04.24.), Varga Imre: „*A canonica visitatio (Fogalma, rövid története, jelentősége)*”, *Vigilia* 42., 2. sz. (1977): 104–108. p., 104.p., Molnár Lehel: *Az egyházlátogatás vagy canonica visitatio fogalma, kialakulása, rendeltetése, fajtái és gyakorlata*. In: Keresztény Magvető 128. évf. (2022.) 2. sz., 120. p.

⁴¹ A Bocskai István fejedelem (1557–1606) genfi szobrának oldalán olvasható latin nyelvű felirat is jelzi ezt: „*Sacra Caesarea Regiaqve Maiestas omnes et singulos status et ordines regni in sua religione et confessione nusquam et nequaquam turbabit nec per alios turbari et impediri sinet. Verum omnibus praedictis statibus et ordinibus liber religionis ipsorum usus et exercitium permittetur. Hungariam per Hungaros nativos possedebit. Officia regni Hungaris et nationibus ei annexis idoneis nullo interposito religionis discrimine conferet Ex articulis pacificationis Viennensis.*” - <https://regi.reformatus.hu/mutat/gondolatok-a-tordai-orszaggyules-jubileuman/> (Letöltve: 2024.02.01.)

János székelykeresztúri lelkész, Fehérvári Márton dési lelkész és Óváry Benedek gyulafehérvári iskolaigazgató voltak.

Az unitáriusok részéről a hitvitázók között jelen volt Dávid Ferenc püspök, Blandrata György orvos, Basilius István kolozsvári lelkész, Hunyadi Demeter enyedi iskolaigazgató, Gyulai Pál gyulafehérvári iskolaigazgató. A reformátusok részéről jelen volt Méliusz Juhász Péter debreceni lelkész, református püspök, Ceglédi György váradi lelkész, Sándor András dévai lelkész, Túri Pál bihari, Klein Lőrinc beszercei lelkész és Károlyi Péter váradi iskolaigazgató.

Dávid Ferenc színre lépésekor két kérdést tett fel:

1. A conciliumok végzése megtrájtják-e az Isten ígéjének igazságát?
2. Azok, akik a Szentírás igaz tanítását hirdetik, megérdemlik-e azt, hogy egyházellenességgel és pártoskodással vádolják meg őket?

Méliusz Juhász Péter két kérdést tűzött napirendre:

1. Az Atya egyedül az egy igaz Isten? vagy
2. Az Atya, Fiú és Szentlélek az egy igaz Isten együtt?

Blandrata György amellettt érvelt, hogy a Szentháromság létjogosultságát bizonyítsák.

Kétségbe bevonta a Szentháromságról szóló tanítást és a Fiúnak az Atyától való származását.⁴²

Az 1568. március 8-án Gyulafehérvárott a fejedelmi palotában tartott Szentháromság tanáról szóló hitvitán a megjelent katolikusok, evangélikus lutheránusok, reformátusok és unitáriusok nem tudtak egyezsre jutni.⁴³ János Zsigmond erdélyi fejedelem elrendelte, hogy az Erdélyi fejedelemség vallási szempontból a vallásszabadság országa maradjon, ahol továbbra is szabadon tarthassanak hitvitákat a vallási tolerancia jegyében.

⁴² Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve. I. köt. A reformatiotól a bécsi békéig. (1523-1608). Budapest, 1881. 142. p.

⁴³ Az 1568. március 3-án, Gyulafehérvárott tartott zsinaton a magyarországi és erdélyi lutheránusok, reformátusok és unitáriusok hitvitája zajlott le. – Ld. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. I. köt. Budapest, 1904. p. 213-215. p. – Pásztori Kupán István: *Teokratikus tolerancia? A tordai vallásbéké teológiai üzenete*. Keresztény magvető, (2009) 2 sz. 253.p.

A tíz napos gyulafehérvári hitvita után 1568. augusztus 22-én Nagyváradra gyűltek egybe. Méliusz Juhász Péter 22 tételben cáfolta meg Dávid Ferenc és Blandrata György teológiai nézeteit. Dávid Ferenc a vitatételekre „Az egy igaz istenről”⁴⁴ című munkájával válaszolt.

Az 1568. november 14-én Tordára összehívott zsinaton folytatták a váradi hitvitát.⁴⁵ Dávid Ferenc újra fogalmazta az unitáriusok hitelveit és azokat a zsinat elé terjesztette.⁴⁶ A heves teológiai vita a magyarországi és erdélyi reformátorok, lelkészek és tudósok között zajlott. Az erdélyi fejedelem éberem őrködött a hitelvek szabadságának biztosítása fölött.

Az 1569. év februárjában Medgyesen tartott országgyűlés valósággyi kérdésekben az 1566. évi szebeni és az 1568. évi tordai végzéseket újította meg: „A religio dolgából így szólunk, hogy az minémű artikulusok először Szebenbe 1566. esztendőbe szent Andrásnap gyűlésbe és annak utána tavalyi esztendőbe Thordán az vízkereszt nap gyűlésbe végeztetnek ez országbeli három nemzettől és magyaror-

⁴⁴ A mű teljes címe Az Egy ő magatol való Felsőes Istenről, es az ő igaz Fiarol, a Nazareti Jesusrol, az igaz Messiasrol, A szent írásból vöt vallástétell. Ld. https://real-r.mtak.hu/674/1/RMK_I_0085-0086-Rath_0015_koll_01-02.pdf (Letöltve: 2024.05.30.)

⁴⁵ Literae Convocatoriae ad Seniores Ecclesiarum superioris et inferioris Pannoniae ad indictam Synodum Thordanam ad terium Martii diem edditis Thesibus ibidem disputandis...Albae Iuliae 1568.

⁴⁶ „az isten lényegileg és személyében egy és egyedül való, Atyja Krisztusnak, mindenek teremtője, s rajta kívül más teremtő nincs. A háromság az Antikrisztus találmánya, az isten különböző nevei nem teszik sem az egységben a háromságot, sem a háromságban az egységet, s akik azt egyes szóból következtetik, bálványimádók és kabalisták, Jézus az, aki Szent Lélektől fogantatott, szűztől született, fiúságát, hatalmát, istenségét Atyjától s nem önmagától kapt, öröktől fogva teremtése képtelenség. A Szentlélek nem isten, imádni nem kell, mert a próféták és az apostolok ezt nem tanították. Az állat és személy idegen szók, mik a szentírásban nincsenek meg, a symbolumok, conciliumi végzések s az atyák írásai a szenírás zsinormértékére vonandók, s csak az aval egyezők állhatnak meg, mert mind a négy első nagy concilium a szentírással ellenkező sok tévedést szentesített, amit tagadni nem lehet.” Ld. Demonstratio Falsitatis Doctrinae Petrii Melii, et reliquorum Sophistarum per Antitheses una cum refutatione Antitheseon veri et Turcici Christi, nunc primum Debrecini impressarum. Psalm. XII...Albae Iuliae. (1568?)

*szágbéli uraink atyánkfiaitól, azok épen minden cikkelyébe helyen maradjanak, kiket könyörgünk felségeádnak, hogy kegyelmesen mindenekkel megtartasson.*⁴⁷ Néhány hónappal később Tordán egyetlen vallással kapcsolatos határozatot fogadtak el. Az evangéliumra áttért oláhok papjainak egy-egy kalangya búzáat juttassanak.

Az Erdélyi Fejedelemségben az unitáriusok száma megnövekedett és gyülekezeteket alapítottak. János Zsigmond fejedelem újra összehívta a nagyváradai disputációt, amelyre 1569. október 20-25. között került sor. Dávid Ferenc panaszlevelében a nyilvánosság elé terjesztette azt a tényt, hogy a magyarországi református lelkészek a törvény ellenére üldözik az unitáriusokat és botránnyosan viselkednek velük szemben. Az ügy tisztázására és az üldözések megfékezésére tartották meg a váradai hitvitát. A több napos vitán rész vett a fejedelem és udvara is. A hitvita világi vezetője Békés Gáspár volt. Az unitáriusok képviselőiben megjelent Heltai Gáspár kolozsvári lelkész és író, Kozárvány Pál és Basilius István kolozsvári lelkészek, a református felek részéről pedig Radics Gáspár (Károli Gáspár) gönci lelkész, Erdődi Gáspár, Károlyi Péter, Thuri Pál és Ceglédi György lelkészek. A vita tárgya Isten személyének kérdése, az Ő egyetlen Fiának kiléte és származása, valamint a Szentlélek és a Fiú istenségének kérdése volt. Az erős és heves vitákat a disputatio jegyzőkönyve, hitvallások és prédikációk elkészítése zárta le.⁴⁸

⁴⁷ Az Erdély országbeli három nemzetnek magyarországbéli nemességgel való végezések ez mostani purificatio Mariae napjára rész szerint való gyűlésekben, urunk ő felsége parancsolatjából Medgyesbe szerzetettett Articulusok 1569. esztendőbe. Szilágyi Sándor szerk. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 353. V. ö. Gróf Mikó Imre, Erdélyi Történelmi Adatok, III. köt., Kolozsvár, 1858. 273-282. p.

⁴⁸ A váradai disputáról és a korabeli vallási állapotokról számolt be Borsos Sebestyén krónikáiról. Dávid Ferenc, Blandrata György és egy Franken nevű tudós képviselték az unitáriusokat:” Ezek hárman egy akarattal felállíták a Sabelius és Arius eretnek értelmét, mely ellen a kalvinianus papok s prédikátorok eleget hánykolódának ugyan mind disputálással, mind pedig írással, és semmiképpen ellent nem állhatnának. A pópásokat a nép már megutálta volt... ezek csak nézték mi lesz a dologban... Hallottál volna akkor egész Erdélyben mindenfelé, falun, és városon, a köznépnél is nagy disputatiót, étel és ital közben, estve reggel, éjjel és nappal, közbeszédben és predikáló székről, sőt káromlásokat és mód nélkül való kárpálódásokat a két religión levők között. A tudatlan nép nem is tudta mit véljen, mert mind a két vallás, u.m. a Calviniana és Ariana igen kellett magát.” Ld. Gróf Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. I. 27-28. p.

A váradi hitvita után a fejedelem egy részországgyűlést hívott egybe Medgyesre 1570 januárjában. A megtartott hitvitán János Zsigmond erdélyi fejedelem az unitáriusokat vette pártfogásába. Az országgyűlés az eretnekség ellen hozott végzést, amely burkoltan az unitáriusoknak szólt.⁴⁹

A több éves hitvitát a Marosvásárhelyen, 1571. január 5-én egybe-hívott országgyűlés zárta le. A fejedelem az országgyűlés elé terjesztette kérelmét, amelyben az unitárius felekezetnek szabad vallásgyakorlást és bevett vallásként való elismerését szorgalmazta.⁵⁰ János Zsigmond fejedelem az 1571. január 5-i Marosvásárhelyen tartott országgyűlésen hitet tett unitárius meggyőződéséről és teológiai nézetéről.

Az országgyűlés határozatát hitviták előzték meg, melyeket követően kihirdették és törvénybe iktatták - a katolikus, evangélikus lutheránus, református vallások mellett -, az unitárius vallás szabad vallásgyakorlatát. Az unitárius felekezetet ünnepélyes keretek között a bevett vallások közé iktatták. Az erdélyi rendek az 1568. évi tordai

---

⁴⁹ „Az mostan támadott eretnekségek és azok indítói megbüntetése felől felséged kegyelmes válaszat meg szolgáljuk felségednek, hogy felséged legelőször megtekintvén az úr istennek tisztességét és az felséged fejedelmi méltóságát, eféle káromlásokat és eretnekségeket nem szenved országában, hanem végére menvén mind autorit, mind hirdetőit megakarja büntetni, hogy az úr istennek ennél nagyobbharagja is reánk ne szálljon.” Ld. Az Erdélyországbeli három nemzetnek és magyarországbéli nemes urainknak atyánkfiaiának feleletek urunknak ő felségének propositióira. Eredetije a nagyszzebeni Bruckenthal-féle muzeumban és Dr. Teutsch superintendens birtokában. Ld. Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 368. p.

⁵⁰ „János Zsigmond gondos humanista és katolikus nevelést kap Lengyelországban, korábban viszont a fejedelmi orvos, a szentháromságot tagadó Blandrata György volt a tanítója. E kétféle hatásnak köszönhetően az ifjú király egész életére nyitott marad a hitújítás iránt, és Dávid Ferenc hatására végül is az antitrinitárius irányzat nyeri el rokonszenvét.” Ld. Sebestyén Mihály: *Erdélyi fejedelmek*. Marosvásárhely, 1994, 7. p.

országgyűlés vallásügyi határozatát ismételten megerősítették és érvényben tartották.⁵¹

Összegzés

A 16. századi Erdélyben kihirdetett vallásszabadság és vallási tolerancia egyedülálló volt a 16. századi Európában. Nem volt többé államvallás, a fejedelmi hatalom fölötté állt az egyháznak, de nem volt joga különbséget tenni közöttük.⁵² Erdélyben nem érvényesült az a területi elv, amelyet 1555-ös Augsburgi Békében hirdettek meg. A városokban és a falvakban több felekezet élt együtt. A terület földesura nem szólhatott bele jobbgályai vallási hovatartozásába. Mindenki maga döntött vallásáról és annak gyakorlásáról.

⁵¹ „Felséges kegyelmes urunk, megértettük az felséged kegyelmes izenitítés propositióit, kikben felséged az istenigének predikálását és az mi hazánknak szükségét előnkbe számlálja, hogy felséged ilyen kegyelmes gondot visel mi reánk, azt mi felségednek alázatos és hű szolgálatunkkal örökké meg igyekezzük szolgálni. Miért, hogy Krisztus urunk parancsolja hogy először az isten országát és annak igazságát keressük, az isten igéjének predicalása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek előtte is felséged országaival országaival elvégezte, hogy az isten igéje mindenütt szabadon predikáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se predikátor, se hallgatók, de ha valamely minister criminalis excessusba találtatik, az superintendens megítélhesse, minden functiójától priválhassa, az után az országból kiűzetessék.” Ld. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve. I. köt. A Reformatiotól a bécsi békéig. (1523-1608) Budapest, 1881. 151., Az Erdélyországbeli három nemzetnek és Magyarországbeli uraknak és nemeseknek végzések és articulusok. Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 374. p.

⁵² Ennek bizonyítéka Dávid Ferenc gondozásában megjelent jegyzőkönyve: „Mütőlünk és a müeinktől tünektek semmi bántástok nem volt. Hogy kedig Melius Péternek a mü szónkat megmondották, hogy a mü birodalmunkban nem pápálkodik, és a ministereket az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittel az ő vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka: mert a mü birodalmunkban, miképp arról ország végzése vagyon, mü azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik. Ezokáért, ha ez határban meg nem marad, szabadon a Tiszán túl mehet.” Ld. A nagyváradi disputatio, (kiad. Nagy Lajos és Simén Domokos), Kolozsvár, 1870. 130–131. p.

Az Erdélyi Fejedelemség politikai és egyházi életét 1690-ig a tor-dai vallásszabadság szellemisége határozta meg. Az erdélyi alkotmányosság és jogrendszer egyik alappillére az etnikailag és vallásilag sokszínű 16-17. századi Erdélyben is a vallási tolerancia, a nemzetek közötti kölcsönös tisztelet és a multikulturalitás volt.⁵³ Az 1595-ös gyulafehérvári országgyűlésen elfogadott és kihirdetett *'recepta religio'* rendszere törvényes kereteket biztosított az erdélyi vallások együttélésének és a különböző tanítások tiszteletben tartásának: „*Az mi a religio dolgát nézi, végeztük országuul, hogy az recepta religioik, tudnikill catholica sive romana, lutherana, calvinistica et ariana libere mindenütt megtartassanak.*”⁵⁴

Az erdélyi vallásszabadsághoz és vallási toleranciához hasonló eredmények a nyugat-európai államokban csak a 18. század végén születtek meg a francia forradalomnak az emberi jogokról szóló nyilatkozatában.⁵⁵ Az erdélyi vallásszabadság kihirdetését és gyakorlatba ültetését a nyugati politikai és egyházi körökben nem ismerték. Az

⁵³ Tazbir, Janusz: A state without stakes: Polish religious toleration in the sixteenth and seventeenth centuries, ford. A. T. Jordan. Warszawa, 1973, *Pantswowy Instytut Wydawniczy*. 92. p.

⁵⁴ Szilágyi Sándor (Szerk.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1576-1596), III. Budapest, 1877. 472. p.

⁵⁵ A 17. század második felében az ember természetes jogairól értekeztek politikai gondolkodók, filozófusok és jogtudósok. Egyre többen emeltek szót a vallásszabadság és a vallási tolerancia érdekében. A vallási tolerancia eszméje hatotta át munkásságukat. Közülük kiemelkedett Samuel Pufendorf jogász (1632-1694) és John Locke politikai gondolkodó (1632-1704). Samuel Pufendorf, a neves jogász bibliai idézetekkel alátámasztva érveléseit fejtette ki azon gondolatát, hogy minden embernek joga van a vallása megválasztásához és annak szabad gyakorlásához. Szembe ment a középkori egyház tanításával, amely megszabta és előírta az egyén vallási hovatartozását és vallási életét. Új tanításával hirdette, hogy az egyházi vagy világi többségnek nincs joga beleszólni az ember vallási meggyőződésébe. Az általa hirdetett vallásszabadság csak elméleti kérdés maradt. John Locke (1632-1704) filozófus híres munkája, az 1689-ben kiadott *Levél a vallási toleranciáról* (John Locke: *An Essay Concerning Toleration and Other Writings on Law and Politics 1667-1683*, szerk. J. R. Milton és Philip Milton. Oxford, Clarendon Press, 2006.) csupán filozófiai megközelítése volt a vallásszabadságnak. A vallásszabadság kérdésének gyakorlati megvalósítása azonban elmaradt.

Oszmán és a Habsburg Birodalom közé beékelődött Erdélyi Fejedelemségben Európa nyugati részeit messze megelőzve elsőnek mondták ki a négy vallás szabadságát és egyenjogúságát, megteremtve ezzel az alapvető emberi jogokat.

Felhasznált irodalom

Balázs Mihály: Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról. In: Uo: Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8.) Kolozsvár, 2016.

Brevis Confessio Pastorum ad Synodum Debrecini. 24, 25, 26 febr. An. D. 1567.

Capita Consensus Doctrinae de vera trinitate – Theses at Anthiteses ... L. Lampe, Hist. Eccl. 147-149.

Celebratam convocatorum. Debrecini Excudebat Michael Török A.D. 1567. A művet magyar nyelven is kiadta Méliusz a következő cím alatt: A Debrecenben összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és szentírás szerint való vallások. Debrecenben nyomtatta Török Mihál. 1567.

De falsa et vera unius Dei Patris Filii et Spiritus Sancti Cognitione, libri duo. Authoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transsylvania. I. Thessal. 5. Omnia probate, quod bonum est, tenete. Albae Juliae.

Demonstratio Falsitatis Doctrinae Petrii Melii, et reliquorum Sophistarum per Antitheses una cum refutatione Antitheseon veri et Turcici Christi, nunc primum Debrecini impressarum. Psalm. XII...Albae Juliae. (1568?)

Dr. Csíki György: A vallásszabadság törvénybeiktatása. In: Keresztyén magvető. 75.évf. 3. sz. 1943.

Dr. Szabó Dávid: Az 1568. évi tordai országgyűlés határozata a vallásszabadságról és az erdélyi unitarizmus. Keresztyén magvető 102.évf. (1996) 3. sz.

Dr. Viczián János (szerk.) Magyar Katolikus Lexikon. XIV. Szent István Társulat, Budapest, 2009.

Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. I-II. Budapest, 1935.

Gróf Mikó Imre, Erdélyi Történelmi Adatok, III. köt., Kolozsvár, 1858.

Gróf Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. I. Kolozsvár, 1858.

Gyimesi Pálma: Szekfű Gyula és ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: Történeti tanulmányok, XIX, Debrecen, 2011.

John Locke: *An Essay Concerning Toleration and Other Writings on Law and Politics 1667-1683*, szerk. J. R. Milton és Philip Milton. Oxford, Clarendon Press, 2006.

Juhász István: Az erdélyi egyházak együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban. In: Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1996.

Király, Béla: *The Sublime Porte, Vienna, Transylvania and the dissemination of Protestant Reformation in Royal Hungary, Tolerance and Movements of Religious Dissent in Eastern Europe*, szerk. Király, Béla. Columbia University Press, New York, 1975.

Kolumbán Vilmos József (szerk.) *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 25.* Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2019.

Litterae Convocatoriae ad Seniores Ecclesiarum superioris et inferioris Pannoniae ad indictam Synodum Thordanam ad terium Martii diem edditis Thesisibus ibidem disputandis...Albae Iuliae 1568.

Mályusz Elemér: *A Rákóczi kor társadalma*. In: Lukinich Imre (szerk.): *Rákóczi Emlékkönyv, II. kötet*. Franklin Társulat, Budapest, 1935.

Molnár Lehel: *Az egyházlátogatás vagy canonica visitatio fogalma, kialakulása, rendeltetése, fajtái és gyakorlata*. In: *Keresztény Magvető* 128. évf. 2. sz. 2022.

Nagy Lajos és Simén Domokos (szerk.) *A nagyváradi disputatio*. Kolozsvár, 1870.

Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.

Pálffy Géza: *Magyarország Mohács után: az útkeresés évszázada (1526–1606)* In: *Magyarország története, (Romsics Ignác főszerk.)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

Pásztori Kupán István: *Teokratikus tolerancia? A tordai vallásbéke teológiai üzenete*. In: *Keresztény magvető*, 115. évf. 2 sz. 2009.

Péter Katalin: *Tolerancia és intolerancia a 16. századi Magyarországon. Egyháztörténeti Szemle, 7. évf. (2006) 2. sz.*

Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó igazgatótanácsának megbízásából. I. köt.* Budapest, 1904.

Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó igazgatótanácsának megbízásából. IV. köt.* Budapest, 1905.

Refutatio Scripti Petrii Melii, quo nomine Synodi Debrecinae docet Jehovahitatem, et trinitarium Deum Patriarchis, Prophetis et Apostolis incognitum, Albae Juliae, excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter, Anno Christi Domini MDLXVII.

Romsics Ignác (szerk.) Magyarország története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.

Sebestyén Mihály: Erdélyi fejedelmek. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1994.

Sententia Concors Pastorum et Ministrorum Ecclesiae Dei Nationis Hungaricae in Transsylvania, De propositionibus Doctoris Georgii Blandratae et Francisci Davidis etc. in Disputatione Albensi, coram regia Majestate, An. D. MDLXVI. die Apr. XXV. propositis, Et limitatione Fratrum, qui wx Hungaria predictae Disputationi interfuerunt. In frequenti Synodo Vásárhelyeinsi eodem anno die vero XIX. maji pronunciata et publicata ... etc. Dávid Ferenc Emlékezései 67. In: Bod Péter Historia Unitariorum.

Somogyi Ambrus: História Magyar- és Erdélyország dolgairól. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2007.

Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékektörténeti bevezetésekkel. II. köt. Budapest, 1875-1898.

Szilágyi Sándor (Szerk.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1576-1596), III. köt. Budapest, 1877.

Tazbir, Janusz: A state without stakes: Polish religious toleration in the sixteenth and seventeenth centuries, ford. A. T. Jordan. Warszawa, 1973, Panswowy Instytut Wydawniczy.

Tazbir, Janusz: A state without stakes: Polish religious toleration in the sixteenth and seventeenth centuries, ford. A. T. Jordan. Warszawa, 1973, Panswowy Instytut Wydawniczy.

Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 2005.

Varga Imre: „A canonica visitatio (Fogalma, rövid története, jelentősége)”, Vigilia 42., 2. sz. (1977).

Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története. I. köt. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2004.

Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. I. köt. A reformatiótól a bécsi békéig. (1523-1608) Budapest, Franklin Társulat, 1881.

<https://regi.reformatus.hu/mutat/gondolatok-a-tordai-orszaggyules-jubileuman/> (Letöltve: 2024.02.01.)

<https://lexikon.katolikus.hu/C/canonica%20visitatio.html>, (Letöltve: 2024.04.24.)

https://real-r.mtak.hu/674/1/RMK_I_0085-0086-Rath_0015_koll_01-02.pdf (Letöltve: 2024.05.30.)

A Teológiai Fórum kéziratának ajánlott leadási feltételei

A kéziratokat elektronikus formában kérjük, doc, docx, vagy rtf formátumban, eljuttatni a Teológiai Fórum szerkesztőségébe.

A kézirat 12-es betűméretű Times New Roman betűtípussal, normál stílusbeállításal és 1-es sorközszel készüljön.

Minden kéziratához kérünk egy 8-10 mondatos absztraktot, a publikáció eredeti nyelvéen és ugyanennek az absztraktnak kérjük az angol nyelvű fordítását, s a publikácóra utaló legalább 5 kulcsszót, a publikáció eredeti nyelvéen és angolul. Az absztraktok és kulcsszavak szerzők általi leadása, feltétele a publikáció közzlésének.

A felhasznált irodalomra való hivatkozásokat folyamatosan a lábjegyzetben helyezék el. A hivatkozásokat a tudományos publikációkkal szemben támasztott követelményeknek megfelelően kérjük jegyezni, de meghagyjuk a szerző számára a szabad választást.

A közzlésnek nem feltétele, de javasoljuk az alábbi hivatkozási formát: a szerző vezetékneve, keresztnéve első betűje, a mű címe, a kiadás éve a hivatkozás oldalszámának megadása. Pl. Bándy Gy.: Bevezetés az Újszövetségbe. 2008., 92. p.

A felhasznált irodalom jegyzékét a tanulmány végén kérjük elhelyezni ábécé sorrendben. A hivatkozásoknál kérjük az alábbiak feltüntetését:

Könyvek, monográfiák esetében: a szerző teljes neve, a mű címe, alcíme, esetleg kötettség, a megjelenés helye, a kiadó, a megjelenés éve, az esetleges sorozat címe, száma, ISBN száma. Pl.: Bándy György: Bevezetés az Újszövetségbe. Komárom: Selye János Egyetem, 2008. ISBN 978-80089234-50-9

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében: a szerző teljes neve, a tanulmány címe, esetleg alcíme, a tanulmánykötet szerkesztőjének neve, a kötet címe, a megjelenés helye, a kiadó, a megjelenés éve, ISBN, a tanulmány oldalszáma tól-ig. Pl.: Molnár János: Az iszlám Jézus-tradíciója. In.: Karasszon István, Molnár János (szerk.): A szent hely: Tanulmányok Dr. Erdélyi Géza püspök tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Komárom: Selye János Egyetem Református Teológiai Kara – Calvin J. Teológiai Akadémia, 2007. ISBN 978-80-89234-39-4, 24-36 p.

Folyóiratban megjelent munka esetén: a szerző teljes neve, az írás címe, esetleg alcíme, a folyóirat címe, ISSN, éve, évfolyama, lapszáma, az írás oldalszáma tól-ig. Pl.: Somogyi Alfréd: Egyháztagság és választójog: az egyháztagság és a választójog összefüggésének vizsgálata a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház érvényes jogrendjében. In.: Teológia Fórum, ISSN 1337-6519, 2007. I. évf. 1. sz. 41-60 p.

Internetes források felhasználása esetén: a szerző teljes neve, az írás címe, esetleg alcíme, a hordozó fajtája, a megjelenés helye, a kiadó, a megjelenés éve, az idézés dátuma, ISBN, hozzáférhetőség és belépés. Pl. Karasszon István: Az Ószövetség fényei: Veterotestamentica. (online). Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002. (id.: 2010.10.31.). ISBN 9789638033 (<http://www.tankonyvtar.hu/szentiras/oszovetseg-fenyei-080904-39>).

A terjedelmet tekintve, az 1-1,5 íves (kb. 40-50.000 karakter) terjedelmű kéziratot tekintjük optimálisnak. Ettől el lehet térni a publikáció tartalmi igényeinek megfelelően, ahogyan a tanulmány teljessége megkívánja.

A Teológiai Fórum megjelenését támogatja:
Magyarország Kormánya – a Bethlen Gábor Alap

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

a Magyar Tudományos Akadémia

a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház
Kulturális és Közművelődési Központja

KULTURÁLIS ÉS
KÖZMŰVELŐDÉSI
KÖZPONT

Teológiai Fórum 2024/1. – XVIII. ročník 1. číslo

Do roka 2023. vydavateľom Teológiai Fórum bola Teologická inštitúcia J. Calvína. Vedecký časopis Reformovanej teologickej fakulty Univerzity J. Selyeho. Vychádza dvakrát do roka.

Vydavateľ: Reformovanej teologickej fakulty Univerzity J. Selyeho

Predseda redakčnej rady: doc. ThDr. Lévai Attila, PhD, prodekan RTF UJS

Zodpovedný redaktor: doc. ThDr. Somogyi Alfréd, PhD, dekan RTF UJS

Poštová adresa redakcie: Reformovaná teologická fakulta UJS;
Bratislavská cesta 3322.; 945 01 Komárno

e-mail: teologiaiforum@ujs.sk; rtk@ujs.sk

Registrácia: EV 5618/18

ISSN 1337-6519

Teológiai Fórum 2024/1. – XVIII. évfolyam 1. szám

2023-ig a Teológiai Fórum kiadója a Calvin J. Teológiai Akadémia volt.

A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara tudományos folyóirata.

Megjelenik évente két alkalommal.

Kiadó: Selye János Egyetem Református Teológiai Kara

A szerkesztőbizottság elnöke: doc. ThDr. Lévai Attila, PhD, a Selye János Egyetem
Református Teológiai Karának dékánhelyettese

Felölős szerkesztő: doc. ThDr. Somogyi Alfréd, PhD, a Selye János Egyetem
Református Teológiai Karának dékánja

A szerkesztőség postacíme: SJE Református Teológiai Kar,
Bratislavská cesta 3322.; 945 01 Komárno

e-mail: teologiaiforum@ujs.sk; rtk@ujs.sk

Regisztráció: EV 5618/18

ISSN 1337-6519

Teológiai Fórum

Teológiai Fórum

2024/1.

EV 5618/18

ISSN 1337-6519